

E. LOVINESCU

AQUA FORTE

EDITURA CONTEMPORANĂ

Donatius Oria Drinba,
pauca scriba nostra amosere,
E Lons
3 June 1917

E. LOVINESCU

AQUAFORTE

EDITURA CONTEMPORANĂ

Biblioteca Centrală Universitară
"Carol I" București

~~73154~~ 55239

Cota

55239

66

B.C.U. "CAROL I" BUCURESTI

C20150593

21430

73457

P R E F A Ț A

Sub titlul de Aquaforte adun elementele celui de al patrulea volum al Memoriilor mele. Prin cuprins el continuă volumul al treilea, adică nu urmează firul întrerupt cu volumul al doilea al unei autobiografii spirituale împletite în însuși materialul omenesc în sânul căruia se desfășoară, cu evoluții și etape, ci se revarsă într'un memorialism cu obiecte foarte felurite, ambianță domestică și animalieră, prin urmare faună adevărată, ambianță literară, prin urmare faună figurată, portretistică, și, la urmă, chiar o faună de idei, strânse la un loc prin caracterul lor de notații pe bază de observație nu lipsită de oarecare incizivitate, — de unde și titlul.

Dacă împrejurările vor îngădui și apariția celui de al cincilea volum, el va relua firul întrerupt cu volumul al doilea povestind, astfel, luptele literare, tot memorialistic și portretistic, ale ultimilor zece ani, — după care contribuția mea la cunoașterea epocii literare dela 1900—1940 ar putea fi privită ca încheiată.

E. L.

Oct. 1941.

FAUNA DOMESTICĂ ȘI PROVINCIALĂ

I

Intoarcerea fiului înstrăinat

Cu toată lipsa de legătură cu trenul local, vin deobicei în târgul natal cu rapidul; cele două ceasuri de oprire la Dolhasca îmi pregătesc starea sufletească a fiului risipitor întors la un cămin părintesc, fără părinți. Zi încă, și în clipa ei cea mai poetică, a cernerii funigeilor fumurii pe zări; trenul găfâie adânc printre holdele în plină sevă, în zigzaguri brusce cași cum ar vrea să-și muște coada, în scurte opriri neașteptate în fața vreunui drumeag de țară.

Astăvară, silit totuși să iau acceleratul de după amiază, am ajuns, în puterea nopții la Dolhasca, abia putând să beau la repezeală o bere caldă sub teiul umbros și să zăresc silueta chipeșă, marțială, înflăcărată de șapca roșie a șefului stației și alintul șoldurilor rotunde ale mult plimbăreței lui „servante au grand coeur”, cu treacăt des de fâșneată pe peronul rustic al stației cu tei.

Singur în compartimentul întunecat, îmi rumegam sentimentele întoarcerii în casa mare, neașteptat de nimeni, cu o strângere de inimă și cu o presimțire de

gol, de pustiu. Nu mă uitam afară pentrucă nu era nimic de văzut în tăciunele nopții fără lună. În gara sumbră, încurcat în geamandane, mă trezii în fața stației cu șase birje rufoase, ocupate repede. Din fund, de departe, din noapte, un birjar îmi făcu cu amândouă mâinile semne de recunoaștere și de intimitate; înainte de a-i răspunde, birja fu însă luată cu asalt de patru tineri „intelectuali” locali, ce se mistuiră zoriți într’însa, cu toate semnele bătrânului, care, la urmă, îmi strigă din mers:

— Așteaptă mata că mă întorc în data mare și te iau...

În bătrânul de pe capră, în lumina ștearsă a felinarelor oarbe, recunoscusem pe Herșcu, din vechea antrepriză de trăsuri și de diligențe a lui Iancu Pidălă, vecinul nostru de odinioară, cu câteva zeci de perechi de cai, ce băteau toate meleagurile ținutului; în landourile lui arhaice, trase de patru telegari cu zurgălăi, străbătusem în verile copilăriei, cu părinții, drumurile mănăstirilor sau ale „muntelui” și de pe capra lor adulmecasem toate aromele fânețelor văii Moldovei. Mi-aduc și acum aminte de emoția cu care îl văzusem odată pe Iancu ieșind din casa plină de vaere și de țipete, în urma morții soției lui. Tulburat, înebunit parcă, el mă rugase să trimit o telegramă către părinții ei, la Târgul-Neamț, pe care mi-o dictase singur, laconic. Scrie mata: „*Ida mort*”. Sub impresia emoției, i-o redactasem întocmai, fără să-mi dea prin gând că i-aș fi putut schimba gramatica. „*Ida mort*”, și cu moartea ei, printr’o serie de nenorociri și împre-

jurări, după ce avusese patruzeci de birje și de landouri, bietului om nu-i mai rămăsese decât una, de pe capra căreia, trist, îmi făcea semne de recunoaștere afectuoasă în vacanțele adolescenței.

A murit și Ida, cum a murit apoi, în mizerie, și Iancu Pidălă și atâți alții; și iată, că acum sub dealul orașului, de unde de sus se aude zarva iarmarocului, cu jalnice caterinci și stridente de voci ieșite din pâlnii, prin care țărani sunt poștiți la panorame și la comedii, prin zumzet de norod, într'o beție de lumină stau singur lângă geamandane, și mă gândesc la timpurile de acum cincizeci de ani, la zurgălăii landourilor bătrânului birjar, și la semnele brațelor lui triste de geambaș nenorocit, reapărute o clipă în cele ale lui Herșcu, ultimul supraviețuitor al grajdurilor lui... Stelele sclipeau, dealurile târgului hohoteau de viață, iar eu mă primblam prin piața pustie a gării cu gândurile întoarcerii triste...

După vreun ceas sosi și Herșcu, voios și plin de amintiri. Trăsura lui era însă o ruină rufoasă iar caii scheletici abia o urneau din loc. La pieptul dealului, se opriră; mă scoborii și eu cu o valiză mică în mână; Herșcu înșfăcă alta mai mare și printre pocnituri de bice, îndemnuri din gură, amintiri despre timpurile de odinioară, hai, hai, osteniți, nădușiți, cu mult după miezul nopții, ajunserăm, înșfârșit, în capul dealului, în ulița largă a târgului și în fața casei mari, scufundată în noapte și în brazi, unde nimeni nu mă mai aștepta cu vițelul gras.

II

Bunica și nepotul.

În locul vițelului gras, întârziat cu un ceas peste ora așteptării, fiul înstrăinat fu primit cu porțile curților închise, cu bâjbâieli, în noapte, pe la uși și pe la geamuri, fără ca măcar bătrânul Ursu să-i onoreze sosirea cu lătratul lui principal.

Pe biroul camerei mele pustii găsi deschis un număr vechi al „Revistei Fundațiilor Regale” cu una din cele mai bune schițe ale lui Anton Holban: *Bunica se pregătește să moară...* Artă lipsită de invenție, de fantezie, de organizație; artă de notații mărunte, dar bine alese, pregnantă, evocatoare a atmosferei casei familiale, în care maică-mea, bătrânică de optzeci și cinci de ani, circulă cu puterea unei prezențe materiale. Ochii îmi căzură peste rândurile din urmă:

„Eu știu că bunica se teme de moarte cu toate că ceilalți se prefac că nu pricep sau nu le place să facă astfel de observații, căci ar fi obligați la consolări anevoiase. Dar eu îi spun bunicăi odată când suntem numai noi, buni prieteni — bunica și nepotul:

— „Bunico, sunt bolnav rău. Oricât s'ar părea de ciudată această mărturisire dela tinerețea mea și oricât nu s'ar vedea, e adevărat. Cei care bănuiesc ceva, cred că e numai o stare de nervi. Am dureri mari, precise și niciunul din atâția doctori însemnați nu înțelege de ce sufăr. Rețetele și consultațiile lor mă costă bani mulți și nu-mi sunt de niciun folos. Nu am puțința unei clipe de nădejde, căci zilnic, la fiecă oră, sunt forțat să-mi aduc aminte de tragedia mea. Unul mi-a spus că fac echilibristică cu moartea. Așa sunt oamenii de nepricepuți, incapabili să ghicească ceva. De o bucată de vreme nu mai sper nimic. Au trecut destui ani la fel de sumbri, am epuizat și doctorii și rețetele. O să se termine totul curând, nu mai am nici o îndoială. Și de altfel nici eu nu mai pot trăi în felul acesta. M'am deprins puțin cu aceste gânduri și-mi închipui că nici o hotărîre nu mi-ar fi prea grea. Cu tine odată, oricât de ciudată ar părea tovărășia, o bătrână și un lână. Amândoi, ca în grădină, bunica și nepotul prin cer și nouri, mai departe, la bunicul...”

La recitirea acestor rânduri, emoția îmi strânse gâttelejul, emoție, pe care n'o încercasem totuși la apariția lor. Fiecare își presimte moartea sau numai și-o închipue, și-o evocă în sensul său, cu spaimă sau cu sentimentul unei eliberări; sensul nu capătă însă fiorul emotiv decât atunci când presimțirea s'a realizat cu adevărat.

În cadrul familial al casei părăsite brusc și de „bunică” și de „nepot”, pe balconul, de pe care anul

trecut stăteau zilnic de vorbă, ea „pregătindu-se să moară”, iar el cu presentimentul destinului apropiat, pagina aceasta găsește în mine ecouri profunde... Lucrurile s'au desfășurat după cum prevăzuse. „Totul s'a terminat curând” — el întâi, și după vreo două luni și ea „bunica”, „amândoi, ca în grădină, bunica și nepotul prin cer și nouri, mai departe, la bunicul...”, a cărui imagine mi se arată în fiecare seară de atâția ani, cu o rară realitate, străbătând vasta peluză a curții, până ce, la rândul meu, mă scobor și eu de pe balcon pentru a o tăia de nenumărate ori cu aceiași pași înceți, cu aceeași spinare încovoiată, cu aceleași mâni aduse la spate, așa cum a făcut-o el de când l-am cunoscut.

Moartea bătrânei cădea în ordinea naturii, și nu era toamnă, în care să nu plec fără strângerea de inimă de a n'o mai găsi în vara viitoare; și moartea tânărului meu nepot se bănuia prin atâtea semne surde ale unei sănătăți în continuă alarmă — succesiunea lor rapidă le leagă însă într'un destin comun prevăzut de schița scriitorului. Întâi „nepotul”, și numai după vreo două luni și „bunica” — și, printr'o ciudată coincidență, urna lui funerară adusă din București e îngropată în sicriul ei pentru a fi așezați amândoi în cavou, alături de „bunicul”...

S'ar părea că există comunicații misterioase între oameni pe căi neexplicate încă de știință. Puțin după moartea lui Holban la București, moarte tăinuită

„bunicăi”, cu cea mai mare pază, lăsând-o singură numai câteva minute, soru-mea o găsi abătută, toropită de o fulgerătoare durere de cap.

— Nu mai pot, suspină ea sfârșită. A fost aici un om, care mi-a spus că s'a întâmplat o nenorocire în familia noastră.

— Ce om?

— Acum a ieșit pe ușă și mă mir că nu l-ai întâlnit.

Omul n'avusese pe unde veni. Bătrâna fusese victima unei halucinații. Sdrobită, căzu apoi într'un somn adânc. Scena se repetă la fel la o lună dela moartea nepotului. Acelaș om misterios i se arătă în vis, vestind-o că-i murise unul din „copii”. Numai după ce i se adusese probe materiale că trăesc cu toții se potolise ori păruse că se potolise. Nu mai pomeni apoi de nenorocirea ce-i izbise familia.

După altă lună se afla ea însăși în agonie, o agonie de altfel lucidă. Cunoscându-i marea-i afecție pentru „nepot”, soru-mea îi propuse:

— Ce ai zice, dacă i-aș scrie lui Anton să vină să te vadă?

Bătrâna dădu din cap:

— Nu-i scrie... București-s departe... Cheltuială mare... Am citit în ziare că s'au scumpit iarăși trenurile...

După o lungă tăcere, plină de înțelesuri:

— Și de ce să mai vină el? Nu mă duc eu la dânsul peste două-trei zile?

Omul misterios își făcuse deci datoria și-i vestise

moartea nepotului. Bătrâna știuse probabil dela început că de el fusese vorba: se prefăcuse totuși că nu știa nimic, din delicateță poate pentru durerea mamei nepotului.

La citirea acestei întâmplări cu „semne”, un prieten îmi povesti și el o întâmplare.

Nu-i ceva rar și minunat ci o mică întâmplare, fără însemnătate pentru alții; mie mi-a deschis însă o perspectivă nouă. Imaginația nu cunoaște frână; ea poate născoci orice. Alături de fantastic stă însă pitită emoția, care, cu cât e mai simplă și mai sinceră, cu atât e mai zguduitoare.

Mutat de curând în București, îmi cumpărasem o casă și îmi făcusem, în sfârșit, un cămin.

Din fundul lui de moșie îndepărtată, bătrânul meu tată, care stăruise mereu să mă așez locului odată din rătăcirile mele, n'avusese prilejul să-o vadă. Nu mai venise în București de câțiva ani, iar când venise împrejurările nu-i îngăduiseră să-mi treacă pragul. Doar în drum spre sanatoriu, mă rugase să-l duc pe dinaintea geamurilor cu flori, după cum și la întoarcere făcuse acelaș ocol. Bietul bătrân rămăsese, astfel, cu ochii ațintiți spre casa, pe care n'o putuse vedea. Bolnav și poate fără nădejde de a mai trăi, își luase rămas bun dela ea pentru totdeauna printr'o lacrimă tremurată în genele-i stufoase.

— Am să mor, fără să-o fi văzut, murmură el, în timp ce trăsura cotise pe altă stradă.

Trecuseră câteva zile dela plecarea lui la țară și nu

mai aveam nici o știre dela dânsul, deoarece la Căpreni nu e telegraf. Eram deci îngrijorat. Intr'o dimineață, pe când răsăritul abia se tivia cu aur, mă deșteptă ușoara lovitură în geam a unei pasărele ce ciocănia încet ca și cum m'ar fi chemat; o lovitură, două, trei, apoi mai multe, întefite. Cățărându-se de geam, pasărea se înălța câtva spre a cădea din nou. Am crezut la început că era vreun biet pui ce nu știa să sboare, dar, când mă apropiiai, pasărea sbură, pentru a se reîntoarce isbind în geam cu ciocul și chiar cu capul, ca și cum ar fi voit să-l spargă. S'a frământat, astfel, mult, până ce, dând jos stolurile, musafirul nepoftit mă lăsă, în sfârșit, să mă odihnesc.

Când trecui în birou, oaspele sosi însă din nou cu acelaș bun venit sgomotos, isbindu-se de fereastră până ce începură să i se împrăstie fulgii de pe pieptul lovit. Apropiindu-mă, pasărea nu fugi; când deschisei fereastra, ea îmi sbură ca o săgeată deasupra capului, descrie un larg cerc în jurul odăei, străbătu în camera de alături și dispăru apoi prin geamul deschis.

Pe seară primii o telegramă dela frate-meu că tata murise tocmai în acea dimineață.

Cum nu cred în supra-natural, o pun pe seama întâmplării. Sbuciumul pasării la ferestrele mele m'a înduioșat totuș; de truda ei de a intra nu pot să nu leg dorința tatei de a-mi vedea casa înainte de a muri; din lacrima vărsată în trăsura sanatoriului în fața geamurilor înflorite, a ieșit poate acest sol matinal, care voia cu orice preț să pătrundă înăuntru...

III

Femeia cu nouă copii.

...A doua zi dimineată, aruncându-mi ochii pe ferestra dinspre partea de din dos a curții și a dependințelor, de acolo de unde bătrâna își trăia viața spectaculară, privind și ascultând larma orătăniilor înfometate, regăsiis peisagiul știut al vietăților strâns în jurul unei femei rotofee, cu burta dusă la gură, în care recunoscui numaidecât un vechiu, deși intermitent, element al ambianței domestice. Bucovineancă robace, româncă, deși cu nume de familie rutean, Dochița s'a integrat colțului acestuia al casei de mai bine de treizeci de ani, de pe când era fată.

Măritându-se apoi cu un brutar, și-a durat o casă pe o bucată de loc din fundul îndepărtat al grădinii și s'a pus să zămislească. La întoarcerea din fiecare vară o zăream prin curte, robotind suplimentar pentru atâtea rânduri de musafiri, cu burta mereu la gură. Punct fix al unei tradiții domestice, prezența ei nu-mi mai păru vremelnică, ci încrustată pentru mai mult în peisagiul ferestrei dosnice. Ieșind să cer-

cetez situația, mă văzui brusc înconjurat de nouă suflete.

— Cine-s ăștia? mă mirai prefăcut.

— D'apoi cine să fie? Ia copiii mei, sǎru'mâna, co-nașule.

— Numai atâția? zâmbii.

— Apăi ceilalți o murit, că-o fost cinsprezece, rǎspunse naiv, că la oamenii săraci intră moartea iute pe ușă. De unde doftori?

Dochița cu brutarul ei n'au stat, așa dar, cu brațele în sân, în căsuța din fundul grădinii, ci au sămănat viață în brazda neamului... Omul n'a frământat numai aluatul brutăriei.

— Și... și ce caută cu toții aici? îngăimai oarecum îngrijorat și încurcat.

— Apăi și-o făcut milă și pomană duduia de noi și ni-o primit pe toți să te slujim pe vară cât îi fi mata pe aici, și, pe urmă, să păzim casa, pe iarnă.

— Bun... Dar bărbatul ce zice? Nu-l văd în curte.

— Bătu-l-ar păcatul de bețiv, ce să caute? că ne-o alungat pe toți de acasă, de-o trebuit să ne mutăm amu trei luni într'o odăiță în sat, până ce ne-o adus duduia aici la moartea coanei mari.

Cum putea să-și lepede un om nevasta și nouă copii, isgonind-o dintr'o căsuță făcută împreună, așa, cu ce era pe dânsa și cu tradiționala burtă dusă iarăși până la gură? Aflați că se putea, pur și simplu.

— Apăi să vezi mata, se vâri în vorbă Nuța, fata cu trei dinți din față rupți, cu ochi vioi și cu șapte clase de școală primară, să vezi mata, când îl auzeam

C 20150593

pe tata venind boncăluind în puterea nopții, noi o sbughiam cu toți pe ușă, ascunzându-ne care încotro, în pod, în grădină, la vecini, că, altfel, după ce spărgea ce mai era în casă, ne bătea de ne smintea, așa, pentru nimic. Până ce într'o zi o zis că lui nu-i trebuie fumeie și atâția plozi și ne-o luat pe goană și nu ne-o mai primit în casă. De atunci bea singur tot ce câștigă la chitărie.

Nu-mi puteam reveni în fire.

— Și voi cu ce vă hrăniți?

— Cu banii ce ne trimite duduia, cu laptele dela vacă, cu tot ce e în grădină, zarzavaturi, fructe.

— Dar pâne?

— Până amu o lună ne dădea tata câte o pâne pe zi din cele două ce le are dela chităria, unde lucrează, dar amu o zis că mai bine o bea el și nu ne-o mai dă... Mâncăm și noi mămăligă, că făină de popușoi ne-a lăsat deajuns duduia.

— Și carne?

— Da' ce omul trăește numai cu carne? se vâri în vorbă Iulia, codana mică de zece ani, cu ochi galeși.

— Apoi și carne mâncăm, se făli femeia, și încă de porc, când ne trimite duduia câte trei chile de ziua morții coanei mari și a lui cuconășu' Anton dela București. Să vezi mata ce bucurie e pe copii când vine ziua cărnei!

O văzui. Nu cred că ar putea fi un spectacol mai impresionant decât lupta celor nouă suflete aplecate lacom deasupra unei strachini cu varză cu carne de porc.

IV

Serviciul de etape.

Mă credeam revenit într'o casă pustie bântuită doar de mari umbre prin toate colțurile ei familiare, de mersul mărunț al bătrânicăi cu zâmbetul ajuns nevinnovat, de țacănitul ritmic al mașinii lui Anton Holban, în care vara trecută își „tapase” romanul, rămas postum, *Jocurile Daniei*, — și iată în peisagiul curții dosnice văzut prin fereastra, pe unde îmi arunc deobicei privirile, se desprindea acum silueta îngreuiată a femeiei rotofeie ajutată sau încurcată în treburile casnice de furnicarul celor nouă suflete, printre cotețe, printre dependențe, în șură și în grajd. O realitate, de care trebuia să țin seama și în cadrul căreia urma să-mi organizez viața.

Dela șase dimineața luai contact cu tânărul Ion, flăcău de optsprezece ani, băiatul mai mare al femeiei rotofeie, subțirel ca un cioban grigorescian, plăpând și moale; mânilor lui s'au mânjit câțiva ani cu aurul literelor unei mici tipografii locale, dar pulberea de plumb nu-i pria plămânilor delicați. Acum se rusticiza, se viriliza, scoțând apă din fântâna adâncă,

îngrijind de vacă, hălăduind prin imensa grădină după treburi sau ațipind în dogoarea amiezilor pe patul aromitor al ierbeii cosite. El își luă asupra-și sarcina de a-mi aduce la fereastră, odată cu primele raze ale soarelui, și primele misive de civilizație bucureșteană ale ziarelor.

Grija ordinii salonului meu, bivuac de vară, o are Nuța, fata de paisprezece ani cu aparențe de optsprezece, năltuță, cu o față expresivă dar urâțită de lipsa celor trei dinți dinainte, căzuți dintr'o isbitură, cu ochii vioi, deștepți; la o vârstă când fetițele se joacă, ea e demult o adevărată gospodină, ce-i dreptul, cam uitucă, cititoare de cărți de povești și cotrobăitoare. Cafeaua cu lapte mi-o servește Iulia, fetița de zece ani, singura frumușică din tot neamul, cu un mare instinct de feminitate tradus în gesturi lente, grațioase, cu priviri galeșe, într'o decență de expresie. La masă, ele formează un serviciu de etape, la care se adause și Gheorghiiță, calmucul, băiat de vreo 9 ani, cu figura boțită și ingrătă. Când, printr'o indiscreție, aflai că puiul dela fiecare masă trecea îndărăt prin acelaș serviciu de etape, într'o cercetare amănunțită de guri dornice de carne, începui, din sfială, să las neatinse în farfurie, întâi o aripă, apoi cealaltă, în sfârșit, și un picior, după numărul copiilor prin mâinile cărora trecea farfuria cu rămășițe. Cafeaua mi-o aducea în verandă Valerica, dar o ridica Profirița, — fiecare cu serviciul separat, stimulat, firește, de o dărnicie tot atât de separată și de progresivă. Tudorel îmi ducea corespondența la cutia dela o sută de metri

de casă; Gheorghiuță mergea la poștă cu recomandatele; Ștefănel mă aproviziona cu timbre, țigări, hârtie dela tutungerie sau dela librărie.

În camera mea, unde nu intra nimeni înainte, afară de maică-mea, ce se strecura discretă cu câte o pară sau o caisă, „cele mai frumoase”, cea dintâi și din primele zile, apăru printr’o adevărată intuiție de fată isteată, Nuța, știrba, cu o farfurioară de „pomuşoară”. Ii dădui un ban mai mare pentru atenție, punct de plecare al unui lanț de adevărate servituți: toate fructele marii grădini trecură, astfel, în cursul verii pe biroul meu, în exemplarele cele mai vrednice de luat în seamă, fiecare copil luându-și o specialitate, la agrișe, la caise, la zarzăre, la prune, la pere, ba uneori chiar și cu competențe limitate: o fetiță la „părul din vale” și alta la „părul din deal”, până ce într’o zi mă trezii și cu Măriuca, fetița pântecoasă de doi ani, sgâriindu-mi la ușa, ca o pisică, și ținând de coadă o pară pentru a mi-o oferi.

Eram un adevărat Guliver debarcat în Liliput.

V

P o r c u l .

Înainte războiului, bătătura curții forfotea de svonul unei lumi înaripate și policrome, lacomă de gestul de semănător al bătrânei bucătărese, slabă ca un stâlpnic, puțin cam vrăjitoare, care, de cum se strângea norii negri dinspre Suceava, se și repezea să împlânte în inima pământului un cuțit mare și, despletită, cu o mână, cu câteva degete retezate cândva de un satâr, îndreptată amenințător spre văzduh, începea să morfolească printre gingiile fără dinți, lungi descântece de solomonar, prin care lega puterile întunericului și împrăștia balaurii spre alte destine; grajdurile erau pline de tot felul de vaci elvețiene, rase plene, pentru întreținerea cărora țipa strident loată ziua sub șopron „șișca” dumicându-le hrana; într’o parte mai ferită din dosul curții se bălăceau în fața adăpostului lor, în mlaștini săpate anume, zece scroafe de mare rasă, magolițe cu arbore genealogic în regulă, uriașe baloane priponite, acoperite cu peri mari, lungi, mătăsoși, răsuciți, — matrone inamovibile în zuluși și „bigudiuri” de ajun de bal...

Timpurile de prosperitate animală au dispărut demult; dobitoacele curții s'au redus la exemplare curente și utilitare; puicuțele par „fete în uniformă” ieșite la plimbare în curtea școlii, cu mânecare reglementare. Din neamul strălucit al scroafelor, din rása slăvită a turmelor porcarului Eumeu, perindate în cocina demult dispărută, n'am mai găsit decât un porc fără strămoși, de proporții mediocre, ediția de buzunar, prescurtată, a uriașelor tomuri în folio de odinioară, imposibil de foiletat în vremurile noastre precare.

Il cheamă Ghiță și își merită numele. L-am cunoscut vara cealaltă în toată strălucirea prunciei lui. Fără a crede în bunătatea utopică a omului primitiv deformată de civilizație, de viața socială, natura a pus în leagănul tuturor dobitoacelor nu numai frumuseți și gingășii fizice ci și grații și nevinovății sufletești, pe care maturitatea și bătrânețea le distruge. Nu există dihanie lipsită de farmec când e pui. Atât de uricioase în obezitatea lor fără echilibru static, când sunt mici, numai lumină și aur topit, răzuștele par grațioase pufuri galbene de pe haina Colombinei; puii de găină sunt nasturi solari, până și umflații, purulenții broscoi încep prin a fi mici arcuiri destinate, când, mormoloci, își fac vânt prin apa stătută a bălții. Ghiță a cunoscut și el frăgezimea copilăriei; și pe trupul lui suplu natura a așternut candorile nevinovăției și trandafiriul pudorii alarmate. Ghiță, acest Ghiță, în care nu mai există nici o urmă de rușine!

Nu e prost; obezitatea nu l-a îngreuiat și imobilizat încă; are o elasticitate de mișcări, cu care se confundă de obicei deșteptăciunea; elasticitatea îngăduie inițiativa și chiar agresiunea; în micile lui harțe cu celelalte dobitoace ale curții, Ghiță le dovedește pe amândouă. Il distinge însă, ca pe întregul lui neam, lipsa de rușine, în sensul absenței oricărei rezerve, oricărei discreții. „Dă înainte ca porcul” e formula vieții lui morale dictată de o lăcomie inexorabilă, de o foame blestemată, pe care nimic n’o poate stâmpăra. Nu refuză niciodată nimic; burta lui are disponibilități nelimitate iar nesațiul îi suprimă simțul cuviinții, al demnității personale. Il alungi, îl lovești: el se întoarce îndărăt, fără gâlceavă, fără ostentație, dar stăruitor. Boul e îngust la minte; măgarul e ingrât și neprevăzut; catârul, încăpățânat; cânele rău; porcul e nerușinat. Atât de rumenă, cu carminuri de fecioară pudică în pruncie, pielea lui nu mai roșește demult; s’a învârtoșat și s’a acoperit cu o bidinea de peri aspri și țepoși — și pentru ca să n’o fulgere nici o umbră de emoție și de delicatețe cu reminiscentele primelor zile, Ghiță se bălăcește în nămolul tuturor mlaștinilor curții, isbutind astfel să-și izoleze printr’un strat gros de murdărie nu numai trupul de înșepăturile muștelor ci și sufletul de orice reținere morală.

VI

Cocoșul.

Casa de vară e în paragină... Dela fereastra dinspre curte nu se mai aude larma orățăniilor din bătătura bucătăriei; numai amintirea îmi evocă armia lor anonimă revărsată la soare pe câmpul de luptă, din care se desprinde și seria precisă a atâtor ghinerari vestiți, încărcăți de podoabele comandamentului lor, cu decorații, cu eghileți, cu ținale legate cu șnururi colorate, cu coifuri sângerii, venerabili sau tineri cocoși, plini de avântul războinic al rasei.

Din șiragul umbrelor solemne, începând dela *Armașul I* al copilăriei, bătrân încărcat de ani și de glorie, puțin cam greoi, dar încă marțial, pe peluza curții nu mai stăpânește azi, dealtfel peste o oaste redusă și uniformizată roșu-cărămiziu, decât *Pintenogul*. A trecut vremea balurilor mascate, cu orățăanii travestite în dominouri multicolore, cu șorțulețe pastorale, cu puicuțe decoltate, crețe la pene, ieșite pentru prima dată în lume, ori cu găini boghete, cucuete, matroane venerabile. De câțiva ani s'au ni-

velat pretutindeni în partea locului într'o singură rasă voinică, strict decentă, cărămizie; travestiurile de odinioară de mătăsuri lucioase sau de velururi sumbre, de cretoane uşoare sau de baticuri pictate fantezist au dispărut. Ieşit pe peluza curţii, pensionatul puicuţelor şi găinilor păşeşte, astfel, egal, sub conducerea pedagogică a *Pintenogului* cu nasturii uniformei încheiaţi până la gât.

Cocoşul e cea mai simbolică expresie a curţii. Nu poate fi comparat curcanului, care, izolat pe o buturugă, se umflă, se sclifoseşte, se gargariseşte cu propriul lui elogi, se miră prosteşte de tot ce face. Virilă şi reţinută, naturală ca respiraţia, plină de demnitate şi de siguranţă de sine, mândria cocoşului se vede şi din felul cum calcă solid, conştient de importanţa lui, fără să se sperie totuşi de ea. În sunetul goarnei lui matinale, unii au citit semnul convingerii de a aduce soarele pe cer. Convingere nu înseamnă însă spaimă admirativă. Crede în rostul actelor lui, cum trebuie să creadă oricare; nimic nu se împlineşte fără credinţa în vocaţie.

Dacă nu aduce răsăritul ca descântecul solomonarilor, alarma lui matinală îl anunţă omenirii adormite. Trâmbiţa lui sonoră, clară, hotărîtă, afirmă şi nu discută; îl crezi de vreme ce crede şi el; convingerea impune.

Pururi gata de luptă pentru ce i se pare că i se cuvine, inteligenţa îi limitează totuşi instinctul războinic. Curcanul se sbârleşte fără motiv, se repede

asupra oricui, asupra mâinii care îi aruncă grăunțe, în timp ce cocoșul nu e războinic decât unde și când trebuie; nu atacă niciodată pe om, chiar când îl alungă. Pentru un viermuleț, pentru farmecele unei puicuțe sau numai pentru a-și dovedi sportiv destoinicia înaintea unei numeroase asistențe feminine, el e totdeauna gata de lupte singulare; nu se războește însă cu morile de vânt ci cu cocoșii. Ca și la oameni, instinctul lui războinic e unit cu galanteria: Nu e un maniac solitar și ursuz, ci un gentleman: împarte cu găinile tot ce găsește; le păstorește, le apără și le iubește cu drepturi senioriale. Fără durată, dragostea lui pare a fi totuși lipsită de voluptatea greutății învinse. Cantitatea răscumpără calitatea.

Optimismul lui integral nu cunoaște decât o nedumerire și o singură mâhnire. Nedumerirea: sincer, deschis, clar, cu nimic acid într'însul, pentru ce a ajuns marcă de oțet? Mâhnirea: cu vers sonor și binefăcător, crainic de bucurii și de luminozități, pentru ce a ajuns pseudonimul unui mângâlior de trivialități rimate?

VII

Răţoiul.

În capătul peluzei, sub un gard viu de carpeni tunşi, moţae pasărilor cu capul vârît adânc în pene. Arunc câteva bucăţi de pară mălăiaţă şi aştept, fără chemare, fără mişcare. Impins de un resort, răţoiul Dumitrache îşi înalţă brusc capul; îşi închide economic un ochiu iar cu celalt priveşte mai întâi la cer şi apoi spre fereastră; mi-a zărit gestul ori a adu-mecat hrana? Se ridică tiptil, cu grija vădită de a nu-şi trezi vecinii; îşi ia desagii târţiţei, de care nu se desparte niciodată şi, cumpănindu-se neplăcut, când pe o parte, când pe alta, vine şintă spre mine. Raţele din jur i-au prins însă de veste plecarea, îşi strâng şi ele la repezeală desagii şi pornesc la drum, obeze şi împleticite. Mică larmă în pânza jucăuşă a căldurii; cocoşul se scutură brusc de ţărână şi îşi scoală haremul cu drăgălăşii şi dojeni drăgăstoase: „hai, leneşo, că-i rost de mâncare, grăbeşte-te să nu-ţi ia Dumitrache înainte”. Dumitrache a ajuns însă demult la faţa locului; a curăţat iarba de tot

ce a găsit și se uită cu ciudă la noii veniți. Arunc iarăși și privesc la felul cum apucă fiecare. Cocoșul e dezinteresat, generos și curtenitor; oferă tot găinilor, ciugulind doar puțin ca să le arate că-și știe prețui darul; le cheamă sgomotos pe cele întârziate; sultan și tată de familie, incestuos poate dar mărinimos, darnic, altruist; își rupe dumaticatul, cu scurte comentarii galante; găinile îl ascultă iar puicuțele se țin departe; le e rușine să mănânce în public. Izolat și încrezut, curcanul se umflă în sine fără să se amestece în vârtoarea vieții; privind-o de pe buturuga lui, toarce un vis interior măreț și disprețuește materia; găscă e doar mîncăcioasă. Lacomă, dincolo de nevoile ei, rața e echivalentul porcului. Nimic nu-l oprește pe Dumitrache de a se îmbulzi, de a-i călca pe toți pe labe, nici solidaritatea cu specia, nici curtenia cu sexul, nici obrazul, nici sașiul; fără frână, lăcomia lui lucrează dintr'un destin imperativ.

Soborul orătăniilor se împrăștie acum liniștit spre adăpostul de umbră al gardului viu de carpeni; unele s'au trudit zădarnic; altele nici n'au dorit. Cocoșul e încântat că a împărțit tot ce a putut scăpa de foamea nepotolită a rațelor. Dumitrache e plin și mulțumit; rămas la urmă, mai privește cu gâtul lungit spre mâna goală și, numai când se convinge că nu mai e nimic de așteptat, se hotărăște, însfârșit, să se întoarcă sub gard. Sacul de merinde îi atârnă și mai greu prin iarba arsă de soare. Pășește anevoe și discumpănit; e rău făcut; natura i-a pus două labe

scurte sub un corp prea lung și inegal împărțit; plumbul târțiței îl trage îndărăt; mersul legănat îl pendulează lateral: se împleticește respingător. Trupu-i rotund și gras n'are decât două părți evidente și esențiale: pliscul lung, lat, ca să poată apuca la-com cât mai mult și depozitul de alimente în descompunere ce-i atârnă la coadă.

La jumătatea drumului se oprește ca să mai privească odată spre fereastră. Tot nu-i vine să creadă că ospățul s'a sfârșit. Morăcănos, zărește o rață mai la o parte și, fără nici o pregătire amoroasă, cu aceeaș vulgară lăcomie, o acopere fără plăcere și o părăsește fără recunoștință.

VIII

Gâscanul.

Răfoi evoluat, alb ca și Dumitrache, gâscanul Tănase e mai mare, mai proporționat și mai bine echilibrat pe niște picioare încă prea scurte, dar mai înalte, împlântate pe un trup rotofei, care, dacă pendulează puțin înainte și înapoi, nu mai basculează și lateral.

Democratică și chiar vulgară, găscă nu e trivială ca rața; în competiția vieții din bătătura curții, nu arată nici o distincție sufletească; nu stă deoparte ca puicutele rușinoase parcă de actul public al mâncării, dar nici nu se îmbulzește, călcând pe labelle tuturor, nespectând sexul și vârsta, mânată numai de blestemata foame a pântecului; e mâncăcioasă, nu și nesățioasă; înghite cât îi trebuie și fără alegere, dar nu și mai mult.

Rața își târie prin iarbă desaga de merinde a târțiței; viața ei e acolo, în traista obscenă; mersul găștei este mai liber de plumbul materiei.

Gâsca trece drept proastă, mai proastă decât găina

sau decât rața; în fața trăsurii sau a mașinii, fuge și ea înainte, luându-se la întrecere în iuțea cu motorul sau cu calul; nu-i dă în gând să se abată la o parte.

Reputația prostiei vine poate din faptul că e guralivă. Un cârd de găște e un sobor, un ceaiu de binefacere, o șezătoare la țară, o clacă de scărmanat lâna; pe când rațele și găinile tac, găștele au totdeauna să-și spună ceva, impresii... dela serata unde au fost, dela vreo întâlnire galantă, dela o întrunire politică cu delegați din provincie sau pur și simplu banalități despre ploaie și despre mlaștina proaspătă din fața magaziei de lemne.

Sumar și lipsit de modulații, în uniformitatea găgâitului lor trebuie să se cuprindă totuși destule nuanțe și variații de ton pentru a fi în continuă vervă și participare; se bârfesc, se iubesc, se destăinuiesc în murmure surde, de tusa nervoasă. Se sperie, cu deosebire, zgomotos; găgâitul lor strident a scăpat, odinioară, Capitoliul.

În claca lor neîntreruptă, Tănase are un loc de șef de orchestră activ și atent. Curtenia lui nu merge ca la cocoș până la împărțirea hranei găsite; se arată, totuși, un cavaler vorbăreț, priceput, probabil, în complimente; are totdeauna ceva de povestit, dă tonul conversației, trezind interesul și veselia; cu un guraliv ca dânsul, găștelor nu li se urăște, chiar când încep să sufere de ficat sau pornesc să-și scuture pennele ca platanii din poarta curții, toamna.

Fals erou de epopee, dacă nu chiar în proporțiile curcanului, totuși în linia lui; vrea să-și sporească prestigiul prin fapte vitejești, fără ca natura să-i fi dat vreo armă ofensivă; n'are pinteni, n'are ghiare; latu-i plisc de mâncăcios nu-i poate servi la luptă; n'are coif, n'are scut, n'are lance; rău înfipt pe picioare, e mereu gata să-și piardă echilibrul; ca să pară paladin, se războiește totuși imaginar cu forțe mult mai mari, cu omul chiar. Nu pot trece pe lângă cârdul de găște, fără ca Tănase să nu se repeedă, cu pliscul bont și cu pieptul pufos:

— De ce ești atât de nătâng? îl dojenesc. Nu vezi că n'am nici un gând rău? De ce nu mă lași liniștit în primblarea de seară?

Nu vrea să asculte; mi se vâără printre picioare până departe; numai când i se pare că m'a alungat, se întoarce triumfător la găștele lui, căroră le povestește, sclifosindu-se ca o armonică desumflată, biruința câștigată.

E rapsodul unei epopei lipsite de măreția sumbră a epopeii curcanului, al unei epopei mai mult familiare și didactice, pe înțelesul unui auditor prostănac și ușor de mulțumit — auditor de găște.

IX

Curcanul.

E poreclit „Solitarul” și atitudinea nu-i desminte porecla. În viziunile paradiziace ale poezilor antici, dobitoacele cele mai învrăjbite apăreau împreună, potolite, împăcate, împerechiate poate, uliul și turturica, tigrul și antilopa, lupul și mioara. Nimănuia nu i-a dat însă prin gând să împerecheze curcanul cu vreuna din orătăniile curții. Mare izolat al vieții sociale, el nu se întovărășește în nici unul din modestele acte ale existenței; pentru dânsul, de altfel, nici nu există acte modeste; totul se amplifică și se solemnizează.

Cu ce mare preot încărcat de podoabe și de odăjdii sacerdotale, dar totodată și războinice, l-aș putea asemăna? Ce stranii armuri i-a aruncat natura pe trupul încărcat de relicvii și de talismane? La ce-i slujește costumul bizar de mare inchișitor, de cavalier cruciat întors dela locurile sfinte cu măști-soare prinse de gât, plin încă de sângele necredincioșilor uciși? Pentru ce se sgâște mereu pe picioarele goale, cărămizii? Pentru ce-i atârână dea-

supra pliscului viermele roș al apendicelui nasal ca un maț desgustător? De ce i se umflă deodată gâtul de bube purulente, de țurțuri, de mărgele când violete, când roșii de carminul crud al sângelui închegat? Ce forță diabolică îi sbârlește la fiecare cinci minute pielea, îi înfoae penele, îi rotește coada în evantaiu, strecurându-i în glas o cascadă de sunete prăbușite în sincope înjunghiate? Unii au căutat să reducă figura omenească la anumite trăsături animalice. În centrul creației, e mai natural să credem, că, pentru a-i da icoana intuitivă a defectelor lui și groaza de ele, natura i-a înfățișat omului o colecție de dobitoace: lăcomia i-a zugrăvit-o în porc, rapacitatea în uliu, violența femeii în pisică, dar, mai presus de orice, orgoliul în curcan. Nu e poet sau filozof și n'are vreun sistem propriu de cugetare; izolarea i-a impus-o numai orgoliul. E mândru de nasul și de traista de măcieși ce-i atârnă de gât.

Treci pe lângă dânsul fără să-l bagi în seamă; cași cum i-ai fi un dușman personal se înfoaie, se umflă monstruos, își sburlește ghimpii penelor țarcate, își vâpșește cu roș tăgârța bubelor, plin de lănci și de strigăte de război. Te-ai depărtat de mult; din spate el îi mai povestește curcii în scâncete leșinate de harmonică dezumflată biruințele imaginare repurtate împotriva ta. Te-a învins și te-a introdus, astfel, ca un simplu episod în rapsodia unei *Iliade* scârțâite în stridențe de cumpănă neunsă.

Odinioară oblăduia peste un întreg cârd de curci;

în paragina de azi a curții a rămas doar cu una singură, tot atât de bleagă ca și celelalte. Intovărășirea cu o dihanie atât de orgolioasă și de sgomotoasă a unei femele atât de șterse, atât de supuse, de umile, e o socoteală a naturii. Nu puteau trăi două voinți într'o teacă; curcanul a absorbit toate forțele disponibile ale mândriei speciei. Docilă, îl urmează în micile lui peregrinări, în care, după patru pași, se retrage doi, pentru a se minuna de isprava împlinită și pentru a o vesti întregului univers. Se învârte acum brusc în jurul tovarășei sale, dilatându-se important, sclifosindu-se, gargarisindu-se ca în pornirea unei mari acțiuni. Fără nici o cochetărie, modestă, curca se cuibărește în țărână. El nu se mulțumește cu gesturi simple ci vrea publicitatea faptelor istorice. Se înfoaie treptat, se rotește, își scoate inutil armura sângeroasă a marilor lui vitejii, bolborosește mereu, în scopul de a atrage atenția întregii curți asupra gesturilor lui; somnoros, cânele iese din căsuța lui ca să vadă ce s'a întâmplat, de e atâta larmă afară; cocoșii privesc ironic; până și Joiana își cascadează blânzii ochi caști.

După ce le-a răscolit tuturor curiozitatea, mulțumit de sine, disprețuitor față de curca bleagă, curcanul se retrage pe o buturugă și se îndeasă în ea, căci până și plăcerea nu vrea s'o împărtășească cu nimeni — ci o gustă solitar.

X

C â n e l e .

Nu mai țin minte când mi-a apărut întâiași dată de după fântână impunătoarea siluetă a lui Ursu, decanul de vârstă al întregii curți. Nu-și minția numele: dacă nu era un urs, părea totuși un vițel acoperit de o blană flocoasă, neagră. Cum m'a văzut din depărtare, m'a lătrat scurt de formă, din simpla conștiință a împlinirii unui rol social, cu un lătrat gros de câne ciobănesc, deprins să se repeadă și la lup. Aparență înșelătoare; Ursu nu e un dobitoc războinic. De îndată ce-și dădu seama că e vorba de un stăpân înstrăinat îi arată repede o prietenie sgomotoasă, din care avea să i se tragă numai neazuri. De pe sârma lui ar fi putut lătra în voie, fără să mă supere prea mult; pus în libertate seara, după ce-și destindea mușchii amorțiți, alergând de nenumărate ori dela un capăt la celălalt al peluzei și vânzoland frunzele și ramurile gardului viu de carpeni — mă trezeam deodată cu două labe murdare pe umeri, cu un trup uriaș, de adevărat urs, grămădit peste mine și cu o limbă fumegândă, trecută frenetic pe haine, pe păr,

pe obraz. Namila mă iubia, dar afecția ei speria și-mi tulbura liniștea serilor; nu mai puteam străbate peluza în lung și în lat fără a-i simți capul tăindu-mi picioarele sau limba aburindu-mi mâna. Urmă atunci drama intimă a tuturor dragostelor neîmpărtaşite: bietul câne nu mai fu liberat de pe sârma lui nici seara.

Nu era, de altfel, cazul unei preferințe ci al unei filantropii generale și principiale: fiorosul lui lătrat nu-i întâmpina cu dușmănie decât pe câni; nu-și iubea neamul. Un hoț s'ar fi putut însă strecura în curte fără ca Ursu să dea de veste; el nu apăra casa de oameni ci... de câni. Curtea vuia, astfel, noaptea de hămăitul lui important de agent al siguranței canine.

Depășindu-și odată măsurile și cu toate că știam că nu-i la mijloc prezența unui om ci a unui confrate, lătratul lui prea impetuos mă făcu să ridic storul ferestrei dinspre dependințe și grădină... O noapte de feerie, de lună plină cernută prin site de mătase și ape de vis; totul plutea într'o irealitate, într'un decor înșelător de arătări. În dreptul căsuței lui, cuprins de o demență frenetică de polemist, Ursu se sbuciuma convulsiv, căci pe dinaintea ochilor lui ca și a lor mei, buimaci de somn, sburau în salturi aeriene două dihanii subțiri și flexibile cu picioare înalte și jucăușe, ce intrau prin porți, înșfăcau vreo rață sau vreo găină, și, apoi într'o larmă de paseri speriate, și într'un vârtej de pene sburătăcite se

svârcoleau acrobatic prin văzduh cași cum ar trece prin cercuri înalte, ținute de o mână invizibilă, dispăreau prin fața casei, departe, către gardul dinspre uliță, pentru a se întoarce după câteva minute în acelaș scop. Mă credeam în prelungirea unui vis, nu puteam înțelege goana dihăniilor prin aer în larmă de sburătoare, la care și Ursu se întovărășia cu desperare. Abia a doua zi aflai că nu se întâmplase mare lucru și nici o pagubă. Dihăniile apocaliptice erau cei doi prepelicari ai bătrânelor doamne din casa de peste drum, care, din lipsă de exercițiu, organizaseră pe socoteală proprie, din interes pur sportiv, o vânătoare de paseri. Inhățau găinele și ratele din poeți și le cărau în curtea vecină, pentru a le aduce apoi îndărăt de unde le luaseră — sub privirea mea buimacă și în indignarea firoasă a lui Ursu, — care n'ar fi lătrat, însă, dacă ar fi văzut un hoț furându-le.

Au trecut mulți ani de atunci. Ursul, amicul oamenilor, a îmbătrânit; calitățile lui ofensive, slabe și în tinerețe, și-au pierdut până și aparența. Nu numai că nu mai hămăie la oameni, dar nu se mai arăta războinic nici cu câinii. Vara trecută îl găsii în pragul ultim al decadentei; venit nu știu cum din fundurile grădinii de pomi, un câne, o javră de nimic, se rătăci într'o seară prin dreptul grajdurilor; dând din întâmplare peste bătrânul paznic tolănit a lene în fața căsuței lui, de spaimă sau de indignare, începu să hămăie la dânsul. Un câne străin, pripășit, o javră

vulgară să se repeadă la cânele casei — e cea din urmă treaptă a degradării! Bietul Ursu suferia, așa dar, jignirea de a fi disprețuit în chiar domeniile lui de o potae venetică. Ședea în iarbă, ca un rege de-tronat, trecut la rezerva fără demnitate a vieții.

Deși nu vedeam nimic deosebit prin curte, nici om, nici câne, îl mai auziam totuși uneori hămăind desperat în plină zi. Ajunsesem să cred că e la mijloc — după normele noastre — un lătrat principial, o afirmare strict teoretică a destinului său de câne, care trebuie să latre chiar fără motiv, ca o verificare cartesiană a existenței: *latră, deci există...*

— De ce latră? o întrebai odată pe o fetiță de vreo opt ani ce se juca în flocii neșesălați ai trupului său de uriaș.

— Ii e sete, conașule. Nu mai latră decât de foame și de sete.

XI

Pisica.

Fără rasă și genealogie, de un alb onest și comun, ușor pătat; cap frumos, deștept, dincolo de tipul obișnuit al speciei. Pisica e desfătarea tuturor copiilor; practică jocul cu dezinteresarea artei pentru artă; flexibilitatea musculară îi dă putința mișcărilor elastice și complicate, naturale și grațioase totuși. Prestigiul sprintenelei fizice trece asupra moralului: pisica e privită ca deșteaptă. Viclenia cu care își pândește victima, mai ales păsările din copac, vegherea ațintită ceasuri întregi, luând imobilitatea locului, străbătută doar de fosforescența ochilor, scâncetul surd cu care le imită ciripitul, frenezia convulsivă a trupului stăpânit de poftă, mijloace mari puse în slujba unui singur țel, le au și alte dobitoace cu o inteligență ce nu trece peste instinctele vitale. Pisica le depășește însă prin disponibilitatea pentru joc. Nu prinde șoarecele numai împinsă de foame ci și din nevoia sportivă a vânătoarei. Înainte de a-l mânca, îl vlăguește de puteri, desfătându-se cu o cruzime, grațioasă de altfel, cu victima terorizată de spaima

morții, necunoscută de niciun animal, în afară de om, născocitorul circurilor, al luptelor de tauri sau de cocoși, al „grădinii supliciilor”, într'un cuvânt, al voluptății scoase din durere.

Cu toată elasticitatea ei fizică, pisica e un animal mai mult somnolent, leneș și indiferent. Copiii o preferă totuși pentru capacitatea ei de joc; femeile, pentru că le seamănă; cărturarii, găsesc într'insa un tovarăș tăcut, decorativ, podoabă hieratică a bibliotecii. Seara se strânge sub becul biroului aprins, răsfățându-și mușchiul alb al trupului pe albeața hârtiei, greu smulsă de sub greutatea ei inertă; mângâiată, ritmează în torsul ei scârțâitul peniței și depănatul gândului. Dragoste de om, nevoe de tovărășie, sentiment de recunoștință? Nu. Nevoe de căldură și de răsfăț. Vara, se face nevăzută în răcoarea întunecoasă a divanului.

Frumoase sau urâte, deștepte sau proaste, de rasă sau comune, blânde sau rele, pe toate le chinue la fel mizeria revoluției fiziologice. Crescută de pui, frumoasă și indolentă, o Angora de rasă pură, și-a primblat mulți ani prin birou uriașa-i coadă cenușie cu grații solemne de sultană indiferentă; vara, în orașelul natal, era păzită să nu scape în jungla peluzii, a tuturor dobitoacelor naturii lăsate în libertate, a cânilor agresivi, a pisoilor ce se fugăreau acrobatic în vârful brazilor, a curcanilor înfoiați, a cocoșilor războinici; destinată leneșii pavane dintre birou și divan, instinctul o mână totuși într'o noapte pe fe-reastră, și, izbăvită în sfârșit, își ispăși imprudența

prematură în ghiarele cânelui aprig din curte, ce nu-i înțelesese apariția exotică încurcată în voluta cozii uriașe. Dragostea nu e o stare sufletească, o atitudine poetică, ci un instinct fioros, implacabil, o boală a trupului ce le scurmă măruntaele, le face să geamă, să plângă, să se rostogolească sub biciul demonic al freneziei: obiect de reflecție și de milă față de legile inexorabile ale feminității.

În afară de viclenia instinctelor și de elasticitatea mușchilor, pisica nu are adevărata inteligență și nici însușirile morale ale cânelui. Nu intră în intimitatea omului, dincolo de interes; nu cunoaște credința, afecția, recunoștința. Se lasă mângâiată dar fără inițiativă; n'arată nici o mulțumire pentru dragostea și grija ce i-se poartă. Când stăpânul se întoarce după o lipsă mai îndelungată, cânele îi sare voios înainte și-i dovedește sgomotos bucuria; pisica e indiferentă; în ochi nu-i tresare nici măcar semnul recunoașterii, așteaptă să i-se aprindă becul de pe birou ca să se întindă la căldură; dacă o mângâi, toarce pentru a-și îngâna somnul și nu ca să legene ritmul gândului scriitorului, cum se crede.

XII

Furnica.

De cum mă instalez vara în odaia mea mă găsesc în prezența unui dușman devenit oarecum istoric: furnicile. Nu cunosc dedesupturile arhitecturii bătrânei case părintești, refăcută și sporită din timpuri mai recente, dar una din ramele de lemn ale podelei, neaderând bine într'un colț, s'a căscat cu timpul într'o crăpătură de lățimea unui deget, stabilind contactul cu temelia, unde se află instalat de vreo două decenii un mușuroi. Odată cu primele călduri ale lui Iulie, salut, așa dar, și apariția primei furnici, care, prelingându-se de-a-lungul chenarului de lemn, se urcă pe zid ca să ajungă la ținta râvnită demult a ferestrii pline de bucuria soarelui. O furnică înseamnă însă o mie de furnici; în câteva minute fereastra se umple de monacalul lor șirag de pelerini.

Mici sau mari, unele din ele cu rudimente de aripi cu care simulează sborul, ele pornesc în lungi procesiuni într'o agitație febrilă, fără alt scop decât ciugulirea boabelor de lumină, adevărate colonii de vară în expediții sportive pe plaje de mare sau pe vârfuri

de munte; numai când soarele se ascunde sub nouri sau scapătă spre apus, se întorc în tenebrele lor subpământene.

Imi închipuisem la început că le-aș putea opri șuvoiul prin aplicarea de pedepse individuale: mai cumințe m'aș fi pus să stăvilesc cu un deget proecția apei țâșnite dintr'un furtun sub presiune sau să abat vânturile prin persuasiune logică. Numai târziu, după încercarea diferitelor metode de represalii individuale și chiar colective, ajunsei la sistemul exterminării masive prin benzină turnată în drumul marilor lor migrații și în genuna probabilului lor mușuroi dela temeliea casei.

În inundația ei sufocantă au pierit, astfel, mii de suflete placide, înecate sau înăbușite; cu cât piereau mai multe cu atât se iveau altele și mai numeroase, trecând nepăsătoare pe lângă tovarășele lor moarte spre miragiul aceluiaș geam luminos și înflăcărat, disprețuind moartea ce le secera în miros de benzină și de amoniac; repetată zilnic, metoda exterminării masive nu părea că duce la o biruință decât spre sfârșitul verii, când pornea, dealtfel, și moleșeala bolnavă a toamnei atât de prematură prin partea locului mai eficace decât benzina asasină.

Fără să disprețuim tenacitatea și hărnicia minusculelor ființe ce merg la o moarte anonimă, lipsită de glorie, putem, totuși, trage concluzia unei reputații uzurpate. Mulți observatori au închinat volume întregi inteligenței, cu deosebire de ordin social, a furnicilor; unii au scos chiar și doctrine de organizarea

societăților omenești după normele și tehnica mușuroaelor. Exagerări. Furnica nu ne poate servi ca model; din experiența musafirilor mei de vară m'am convins că ea e lipsită de forma cea mai rudimentară a inteligenței: de instinctul de conservare.

Furnica nu simte moartea altora, așa că nu știe să se apere împotriva ei. Cu o intuiție atât de ascuțită a transcendentalului cănele, de pildă, o adulmecă din vânt când e vorba de ființe iubite, urlă a pustiu și desperare și se lasă, uneori, să moară de foame pe mormântul stăpânului cași calul: așa cel puțin ne-a învățat poezia cănelui Azor. Vitele mugesc jalnic în apropierea zalhanalei și oile au acelaș fior în fața morții apropiate. Furnicile, ele, nu-și presimt moartea și n'au nici un fel de reacțiune în fața ei; n'o înțeleg nici chiar când o văd. La fel și muștele se îndeasă pe panglica de hârtie unsă cu „sumurum”; cu cât se lipesc mai multe, cu atât se îmbulzesc mai frenetic; nu disting o tovarășă moartă de una vie și din prezența unui câmp funerar nu trag nici o concluzie asupra primejdiei personale. Inștiințate de mirosul semnalizator al benzinei, furnicile trec și ele pe lângă miile de tovarășe moarte, fără să-și tulbure procesiunea spre fereastră cu lumina înșelătoare; după atâția ani de suferință și de exterminare în masă, n'au izbutit încă să ajungă la singura concluzie posibilă a mutării mușuroiului în altă parte spre destine mai prielnice.

XIII

V a c a.

Scăpată din grajdul ei, Joiana venia sburdând cu funia după dânsa, de-a-lungul gardului viu de carpeni, și pe lângă cel mai mic de *ligustrum*, ce desparte curtea de grădina de flori, rupând frunzele și chiar micile ramuri, cuprinsă de o neașteptată și inexplicabilă frenezie a distrugerii. Vijelie nepotrivită cu natura ei statică, hieratică.

Vaca nu este un câne scăpat din lanț, apucat brusc de nevoia fizică a destinderii mușculare; făptură așezată, ponderată, ruminantă, ea trezește impresia unei minți gânditoare, filozofice și, în orice caz, a unui echilibru sufletesc; nu strică niciodată, ci face numai binele, cu o delicată discreție: nu te umilește cu binefacerile ei; în fulgerul alb al laptelui țâșnit din uger în șiștarul spumos se împlinește unul din marile rituri ale vieții universale, pe al cărui înțeles nu-l putem pătrunde; cât trăește, finalitatea ei pare a fi să devină cafea cu lapte; pe urmă biftec; e un destin de neschimbat, ori câtă umanitate te-ar însufleți.

Flăcăul din curte sau chiar o fetiță de vreo treisprezece ani se instalează fără teamă sub trupul ei masiv, roșcat, cu pete albe, și se pune să-i maseze ugerul; placidă, docilă, vaca se lasă cu nepăsare să fie despoiată de rodul trupului în timp ce frumoșii ei ochi torc firul unei gândiri obscure sau chiar absente. Participă fără murmur la destinul albinelor virgiliene de a lucra pentru alții nu pentru dânsese.

Și iată că acest dobitoc atât de pașnic, de cuminte și de echilibrat, bine înfipt în picioarele-i de bronz, scapă sburdând din grajd, dă iureș prin frunzele gardului viu, prăpădește frunzele delicate ale *ligustrului*, ajunge până în capătul peluzei, și se întoarce în aceeași goană distrugătoare și fără sens... Atitudine absurdă ce nu se încadrează în destinul de binefăcătoare docilă a celor ce pot spune: *sic nos non nobis*. O opresc din mersu-i nebunesc și o mângâi pe fruntea stropită cu alb. Stă supusă o clipă. O observ cu atenție și o văd deodată sguduită de mișcări convulsive, ca de niște ticuri nervoase: își flutură coada în vânt, apoi se lovește cu ea peste pânțele, peste spate; ridică alternativ câte un picior, isbindu-și pe urmă copita bisulcă în pământ; își tremură carnea de pe dânsa în vâlurașe crețe; dă mereu din cap a tăgadă violentă; clipește convulsiv din frumoșii ei ochi junonici.

Privită de aproape, sub aparența liniștii și demnității ei statornice, ea ascunde o continuă frământare. N'are o clipă de odihnă, căci e victima a mii, a zeci de mii de musculițe ce-i atacă cu o năprasnică

stăruință cărnurile fragede ale trupului, ugerele moi, pline de umiditatea laptelui, pielea gingașă din jurul ochilor.

Țintă nevinovată a atâtor roiuri de insecte, nu are armele necesare ale apărării; n'are mâni, nici alte mijloace de deparazitare; cu evantaiul sărac al cozei ei puțin flexibile se bate ineficace peste burtă și peste spate fără să se ajungă bine; își tremură pielea sau își închide ochiul invadat de roiuri de musculițe. Cum natura nu i-a dat mijloace defensive, ca să scape de chinul înțepăturilor ce o țin într'o perpetuă neliniștire, de îndată ce vede ușa grajdului deschisă, se repede prin gardul mare de carpeni și prin cel mic de *ligustrum*, flagelându-se pentru a-și nimici miile de dușmani ce o urmăresc fără încetare, singura armă găsită în desperarea ei neputincioasă.

Mă depărtez...

Joiana pare acum iarăși liniștită în umbra grajdului. Își ia aspectul de totdeauna, fără să bănuim că sub liniștea ei hieratică e atâta sbucium și suferință, fundalul implacabil al vieții.

XIV

Broasca.

Seara mi-o petrec pe terasa scării casei cu opt largi trepte de piatră, al cărei orizont e tăiat de gardul viu de carpeni, pe care nu-i cine să-l mai tundă geometric; gardul mult mai mic de *ligustrum* — de lemnul cânelui — ce desparte grădina de flori de vasta peluză de dinaintea casei, a devenit și el pe alocuri pleșuv. Ascult de aici alăturile înăbușite ale serii, sunând stingerea și dând semnalul sborului gândului în împărăția visului.

Din prima zi, pe la ora nouă, fui salutat dela piciorul scaunului de un oaspe: de o broscuță... Prin viscozitatea pielii verzi, cleioase chiar când nu e plină de bube purulente, prin lipsa de echilibru a întregii ei structuri, prin bulbucătura ochilor scoși din orbite, prin disgrația saltului, broasca nu poate inspira decât desgust și respingere; nu e un oaspe plăcut chiar la o oră când estompa serii șterge contururile și le poetizează. Crezui la început că se rătăcise până sus, urcând în salt treptele destul de înalte; vizita-i

se repetă însă în câteva seri de-a-rândul cu același ceremonial. N'o vedeam când și pe unde venia ci mă trezeam deodată cu ea alături privindu-mă, nemışcată, atentă, un sfert de ceas, după care se avânta până la plimbul scării, pentru a se slobozi de-a alunecuşul în iarba înaltă, unde își pierdea urma. Sosirea ei neprevăzută sfârși prin a deveni un punct de program așteptat la ceas anumit, și din curiozitate și din speranța miracolului. De ce să se supună unor sforțări atât de mari pentru a se urca până la mine? E poate o poetă și sub etichetele ei invizibile aducea un manuscris; după ce pleca, nu găsim însă nimic în urmă. Dacă și-ar fi purtat versul în gușă, broscuța ar fi orăcăit. Avea probabil într'însa cea mai înaltă poezie, poezia tăcerii, și își ascundea sub limbă stihurile cele mai frumoase: acele ce n'au fost orăcăite încă. Orice taină ar fi avut, broscuța îmi deveni, cu timpul, necesară. Mă hotărîi, așa dar, cu tot dinadinsul să-i descifrez mesagiul. Mă pusei să-i pândesc venirea; prin păinjenișul lunii pline făcui poliția treptelor de piatră și a rampelor, — poliție inutilă, deoarece la ceasul anumit mă trezii bruscă cu dânsa lângă piciorul scaunului, privindu-mă docil și tăcut. Misterul mă încorda și mai mult. Strămutându-mi câmpul de investigație numai la terasa de sus îl deslegai în sfârșit. Nu urca plimbul și nu se sălta anevoios pe treptele înalte, nu venia deci cu o solie de dincolo de domeniile mele, din stufosul tumult al ierbei tot mai puțin tunsă, ci se afla pe propriul ei domeniu, de unde se va fi întrebat ce caută musafirul

înfipt tocmai lângă porțița casei ei. Căci între cele două mari blocuri de piatră ale ultimei trepte rămăsese necimentat un spațiu, ca un deget, prin care, ea reușia să se vâre. Dând cu ochii de mine, se opria speriată pentru a-mi iscodi intențiile. Numai când se convingea că n'am gânduri dușmănoase, sărea pe toboganul rampei pentru a-și face preumblarea vespérală în iarbă. După câteva seri de observație, constatată că nu era singură și își avea perechea; zece minute dela ieșirea ei apărea din gaura mărunță a pietrii altă broscuță, care, după un timp de cercetare neliniștită, se mistuia și dânsa în gazonul primitor, loc de preumblare sau junglă plină de hrană. Pentru a nu le tulbura rânduiala vieții, mă siliam acum să stau câte un ceas nemișcat. Numai după ce dispăreau îmi îngăduiam și eu primblarea nocturnă pe toată întinderea peluzei cu mare băgare de seamă, totuși, prin dreptul scării pentru a nu fi pricina involuntară a cine știe cărei nenorociri.

* * *

Pe terasă, cu melancolia plecării... După o lună și jumătate; ziua s'a gătit ușor, dându-și sufletul, spânzurată de brazii grădinii. De pe la opt cenușiu își înfășoară giulgiul în jurul copacilor. Noroc de luna plină înfiptă în creștetul unui plop îndepărtat...

Mica gaură dintre cele două dale ale treptei de sus se lățește, acoperită parcă de pata neagră a unei frunze de viță. E felul în care își vestește apariția

broscuța, tovarășa verii întregi; culcată pe crăpătură câteva minute, își strânge apoi trupul, se saltă lângă piciorul scaunului, pentruca, prin dâra de var a lunii, să încerce să mă vadă mai bine.

Ceva din duioșia marilor despărțiri se strecoară în noi, dând glas făcerilor îngrămădite.

— Te duci? auzii scâncind subțire și nici nu știi încă cine sunt.

— Cine să fii, decât o broscuță?

— Un broscoi, mă rog, mă întrerupse cu demnitate. Eu sunt Orăcău al 299-lea.

— Poftim? mă trăsei puțin la o parte cu scaunul.

— Al două sute nouăzeci și noulea urmaș al marelui Orăcău I, eroul războiului cu șoarecii, cântat de Homer acum trei mii de ani. Inarmat cu sulița unei iglițe, el a străpuns ficiații și prapurul viteazului Caș-prăpădește; nici nu-și dăduse bine sufletul voevodul șoarecilor, când Orăcău și smulsese din lăbuțele scutierului său Borborocete discul făcut cu meșteșug dintr'o rotiță de lampă și-l aruncă în Voevodul Șuncăsdrelește, tăindu-i beregata. De astfel de isprăvi mi s'a învrednicit străbunul...

Era, așa dar, de neam mare, cu vitejii cântate de poeți, nu cum mi-o închipuisem.

— Am auzit de faptele viteazului Orăcău; fără să știu încă cine ești, demult mă minunez, cum de-ți petreci viața în întunericul găurii tale, singură, fără cărți, fără cerneală, fără hârtie, ieșind doar un ceas pe noapte prin jungla peluzei plină de vietăți. Nu ți s'a urât să stai acolo fără rost?

— Fără rost? îmi răspunse jignită. Cât ai clipi, se întoarse spre gaură, în care își vârî capul, ca și cum ar fi spus ceva. Se trase apoi deoparte în așteptare. Din gaură svâcni dintr'odată un dop aruncat de o sticlă desfundată, un fel de alună vie.

— Fiul meu mai mare, Orăcău al treisutelea, mi-l prezintă broscoiul, cu importanță. Ceilalți șase sunt cu maica lor la vânătoare prin iarbă.

— Așa, da! mormăii cu uimire. Acum te înțeleg. Și eu care te compăttimeam!

— Apoi ce credeai dumneata, că n'aveam nici un rost acolo... Dar ca să-ți întorc vorba, demult mă tot chibzuesc cu nevastă-mea, ce vei fi făcând ceasuri întregi nemișcat cu ochii la stele parcă ai vrea să le mulgi și la cașul lunii parcă ai voi să-ți tai o felie? Dитай omul, să-ți pierzi vremea cu brațele în sân! Ba nevastă-mea îmi spunea odată că nu-i fi poate în toate alea, Doamne ferește; cap de muiere. Intr'o noapte m'a îndemnat chiar să mă strecor după dumneata în salon, să iscodesc dacă nu cumva și acolo privești în tavan.

— În tavan, nu, dar nu-i pe departe. Stau cu ochii pe o foaie de hârtie.

— Aha, care va să zică Domnul scrie.

De data aceasta fu rândul ei să mă compăttimească; în gaura ei urzia viața, pe când eu...

Greierul.

Cri-cri! foșnetul de viață și de poezie vesperală a târgurilor noastre moldovenești. Nevăzut, din pragul găurii lui, greierul își aruncă monotona-i notă armonizată în melancolia toamnei, suspin melopeic al pământului ridicat spre bolta înstelată. Se însuflețesc temeliiile roase ale caselor, crăpăturile trotuarelor, putregaiul gardurilor de țipetul uscat al elitrei frecate de picior, a cărui stridență nu afirmă numai o prezență ci și o duioșie, o dorință sau poate o obidă, topite în decorul târgului, cași cum ar constitui o notă distinctă, și în peisagiul copilăriei, cași cum șanțurile, gardurile și temeliiile caselor n'ar răsuna și acum ca atunci.

Prin funcție și destin, greierul e asemuit poetului. Noctambul, ziua doarme cu perdelele trase și cu dibla în cui; nu începe să trăiască decât odată cu primii licurici ai stelelor și cu primii funigei ai razelor de lună, când gardul calcinat al carpenilor din fața casei, cu frunzele albite de praf și vlăguite de soare, se trezește de țipete scurte, pornite din rădă-

cini și bârne, dela un capăt al peluzei la celalt, ca o veste trecută de-a-lungul unei țări de focul torțelor aprinse pe colini.

Fabula a văzut în greier un cântăreț neprevăzător și în furnică o gospodină econoamă; preferăm neprevederea cântărețului hărnicieii furnicii. De cum se deșteaptă la poezia naturii, la monodia țărâitului lui ce dă viață și zvon ruinilor, cioatelor, gardurilor, deslănțuit ca un foc într'o pădure uscată, copiii îl iubesc. Invitație la vis, la lene, la melancolie, nota lui scurtă, pârâitoare, se leagă cu cele mai adânci fibre ale vieții lui emotive, sorocit „să cânte” într'un fel și el.

Copil, taică-meu se plângea odată de apariția supărătoare a unui greier în dormitorul lui:

— Măi Costică, se jelui el unui frate mai mic, îți dau un leu dacă-l dibui și mă scapi de dânsul.

Inima îmi svâcni: să-l „dibue” și să-l scape de un greier! de poetul nopților de August! Neînțelegător față de poezia micii gânganii, mă grăbii să-i ofer fratelui-meu, din puținele mele economii, doi lei, pentru ca nu cumva să-l „dibue” pe nefericitul aed rătăcit în neprimitoria noastră casă...

Sunt mulți ani de când am citit cu groază nuvela unui scriitor crud: neputându-și afla liniștea din pricina unui greier, năucit, un bolnav se sculă în puterea nopții și sfărâmă cu toporul soba, în căutarea micului cântăreț. Nenorocitul voia să ucidă un greier

— mai nenorocit, scriitorul, care putea concepe o astfel de grozăvie pusă pe seama fie și a unui om bolnav! Mi-am întors fața dela dânsul ca dela cea mai vădită expresie a nesimțirii: să omori un greier cu toporul!

Sunt cu mult mai puțini ani, de când în răgazurile de vară în târgul natal, fetița mea, ea însăși o gânganie mică, neagră, devorată de ochi, torcând în a-dâncurile ei o notă melodică ce va isbucni poate odată, cândva, se pasiona pentru dihania neagră ce tăia armonia serilor de August cu scurtul ei țipet, în a cărui notă melopeică ea nu distingea parada erotică sau elanul pământului cătră eternitatea albastră a bolții, ci un strigăt de alarmă, o desperare.

— Li-e foame, li-e foame, repeta îngrijorată și hotărâtă să nu-și amâne mila pe la iarnă.

— Să le dăm atunci de mâncare, îi propuneam ca să o ispitesc.

Iși umplea buzunărașele cu fărimituri de pâne și cu bucățele de ciocolată și plecam prin mahala după greieri.

— Pst... Unul țipă chiar la stâlpul porții. Să începem cu dânsul.

Scotea câteva fărimituri și le arunca în presupusa lui tainiță.

— Uite, greierașule, ți-am adus de mâncare.

— Cri-cri!

— Așteaptă o clipă; nu te grăbi. Ei, ai găsit acum?

— Cri-cri!

— Nu vezi că tot țipă? o necăjeam eu.

— Spune că a găsit și-mi mulțumește în limba lui. Nimeria răspunsul.

— Cri-cri! se auzia dintr'o tufă mai depărtată.

— Las'că vin și la tine; am eu grijă.

Arunca și în tufă câteva fărîmituri. Colindam astfel un ceas mahalaua, trași de scripetele sonor al greierilor din toți stâlpii gardurilor, din toate pietrele temeliiilor dărăpănate, până ce se isprăvea întreaga zaharea din buzunărașe; ne întorceam apoi acasă bucuroși de ispravă.

— Cri-cri! se auzia din urmă.

— N'aveți grijă că venim mâne seară.

— Cri-cri!

— Aha, vi-i frică de iarnă... V'a speriat furnica... Nu vă temeți; o să las eu pe cineva aici ca să vă dea de mâncare și la iarnă.

Inima îmi creștea în fața solidarității dintre fărâma feliții cu ochi mari și mica gânanganie neagră, a cărei larmă umplea văzduhul.

Sosind astă vară la miezul nopții în târgul natal, când stinsei lumina, din rama parchetului se auzi o bătaie discretă în ușă:

— Cri-cri!

Un greier mă saluta de bun venit. L-am primit cu bucuria cu care ai primi copilăria, dacă ți-ar bate în geam. Sunet metalic, uscat, îngemănat; scurtă tăcere și apoi aceeași ciocănitură repetată. I-ași fi spus:

— Intră.

Dar greierul era înăuntru și nu împlinia decât un gest de prevenire. Mă ridicai într'un cot: sta încă la ușă. Aștepta oare să fie poftit?

— Poftim!

Făcu un salt în subterana ramei, ascuțindu-și din nou coasa glasului de o gresie dură. Pe treptele scârțâitului său începură să se ridice amintirile din străfundurile trecutului: primele zvonuri ale nopților de August străbătute de pumnalele invizibile ale micilor făpturi lărmuitoare, primblările fetiței cu buzunărașele pline de merinde, popasurile tinereții prin Atica și Provanța, prin ierburile uscate ale humei crăpate și printre capitелurile de marmură ale templelor pline de gângăanii săltărețe. Mă legănau duioșii personale și reminiscențe mitologice. Când mă reculesei din depărtări, peste un ceas, greierul își ascuția încă glasul pe lama de oțel a coasei. Prezența lui în acelaș loc și cu acelaș țipet nu mai era o punte aruncată peste timp ci o realitate ce insista prea mult. Cri-cri! Paradă amoroasă — dar câtă deosebire de cascada de sonorități a privighetorii, pe care o auzeam uneori căzând din copacul din fața casei! Netulburat, metodic și fără variații, greierul meu își prelungi scurta-i și uscata-i elocință de dragoste un ceas... două... o noapte întreagă. Supărarea tatei, care voise să scape de greierul ce nu-l lăsa să doarmă îmi apăru în altă lumină; avea poate dreptate. Sleit de oboseală, scos din răbdare de încăpățânarea ciudatei făpturi de a sparge văzduhul timp de o noapte cu pumnalul

cântecului său ascuțit, devenii mai înțelegător față chiar și de bolnavul nuvelistului, care, năuc, înebunit, se aruncase cu toporul ca să dărâme soba pentru a scăpa de urgia găngăniei monocorde.

A doua seară, când intrai pe întuneric în camera mea de dormit, auzii într'un colț șoptele înfundate a doi din cei zece copii ai femeiei din curte.

— Pst, ascultă, mă, Ionică.

Din rama dușumelei se desprinsese, în adevăr, un țignal metalic de vardist.

— Dă repede cuțitul de bucătărie; — tu îndeasă cu vergeaua. Ai adus-o?

— Uite-o...

— Bun! Aici e, mă. Zi-i! Lovește vârtos!

Se auziră bubuituri în măruntaiele temeliei.

— Isbește, mă, nu-l lăsa, că l-am găbjit și nu ne poate scăpa.

Pisară îndelung, cotrobăiră cu nuiaua, râcâiră golurile și, pe urmă, își ținură răsuflarea. Nici un sgomot.

— L-am turtit, măi Mitruț, șopti mulțumit Ionică. I-am tăiat nebunului pofta să mai scârțâie.

Iar tăcere prelungă cu suflarea oprită.

— Hai, mă, că i-am făcut de petrecanie.

N'apucă însă să isprăvească și la un pas de dâșii se auzi clar și biruitor:

— Cri-cri!

— Păcătosul! ne-a scăpat din labă, mârâi furios Ionică.

— Dă-mi mie cuțitul. Tu îndeasă vârtos cu vergeaua.

Frământară iarăși măruntaiele pământului, cu lungi tăceri și speranțe găfâite.

Copiii se trudeau, astfel, înjurau pe înfundate, făceau pe morții ciulindu-și urechile, dar pumnalul țipetului scurt spărgea mereu dușumeaua ceva mai încolo.

Scos din fire, Mitruț se necăji:

— Ei, las' că-l învăț eu! Rămâi tu aici. Eu mă duc la mătușa Marina și vin numaidecât cu o oală cu apă fiartă.

Dădu să se ridice, când, rușinat de tăcerea mea complice cu astfel de crimă, mă strecurai din odaie, în noaptea luminată și sonoră. Nu știu ce i s'a mai întâmplat greierului de sub dușumea; cel din mine a murit însă cu siguranță pentru totdeauna.

XVI

R a c i i.

În mîlul bălții de devale, deși vechi prieteni, doi raci, Tom și Bob, se tolerau, se iubeau, dar nu se înțelegeau. Ghiftuiți de hoitul unui câne aruncat în apă, în loc să privească cu un ochiu egal întâmplările și zădărniciile lumii, ei se luară la ceartă: lui Tom i-ar fi trebuit și carne de om, pe când Bob se mulțumia cu hoitul cânelui.

— E o adevărată pacoste pentru noi că balta s'a nimerit departe de câmpurile de luptă, mormăi morăcănos Tom.

— Și pentru ce, mă rog? se osteni să-l întrebe Bob.

— Cum, pentru ce? Nu vei pretinde doar că nu-i mai dulce carnea de om?

— Nici cânele nu-i rău, molfăi Bob.

— Uf! Așa te-am cunoscut de mic. Suflet de rob și mulțumit cu orice. Mi-e silă de tine; mă duc să mă răcoresc puțin prin baltă.

Și cum vorbi așa și făcu: o luă vijelios prin apa turbure, dar n'ajunse departe, de vreme ce se încurcă în niște fire de ață.

— Ce o mai fi și asta? pufni Tom. Vino și tu, dragă, strigă el prietenului său scufundat în hoitul cânelui.

Bob se apropie și privi și dânsul cu ochii lui miopi.

— Păi, ce să fie? răspunse el blajin. Ia niște mă-tase a broaștei.

— Mătase a broaștei? îi sări muștarul lui Tom. Bine, mă, tu nu vezi că-i o plasă de năvod?

— Ei, asta-i acum! Ce să caute plasa în balta noastră?

— Dar ce, ai vrea să fie în vârful copacului? Știi că ai haz! Hai, mai bine, să vedem, dacă n'o putem roade cu foarfecele.

Incerară, dar truda le fu zădarnică.

— Să știi, mă, că ne-am curățat, gemu Tom.

— Nu văd de ce ne-am curățat. La dreptul vorbind nu-i nevoie să umblăm hai-hui prin baltă, când avem aici de mâncare cel puțin pentru două săptămâni; dacă ne urnim din loc, te pomenești că ne șterpelesc alții merindea.

— Bine, mă, dar tu-ți închipui că plasa ne-a aruncat-o Dumnezeu, așa, ca să ne apere mâncarea de dușmani?

— La urma urmei, de ce să nu mi-o închipui?

— Nătâng mai ești, mă! Ea are alt tâlc: înseamnă pieirea noastră. Așteaptă și ai să vezi.

— Tii! se cruci Bob, grozav mai cobești, că doar n'o să rămânem aici cât lumea!

N'apucă să-și termine însă vorba, și se simțiră deodată sguduiți și aruncați în aer de o isbitură cum-

plită. Când își veniră în fire din spaimă se treziră în iarbă.

— Ce-ți spuneam eu, frate-meu?

— Ce-mi spuneai?

— Că plasa aia avea alt tâlc.

— Iar o iei razna! Nu crezi doar că o să putem trăi pe uscat...?

— Cine îți spune că o să rămânem aici, în iarbă? Omul care ne-a aruncat n'avea de ce să ne scoată din baltă ca să ne dea drumul pe uscat. Altul trebuie să fie tâlcul, mă. Ai puțină răbdare, și o să vezi cum o să ni se lămurească totul ca la carte.

Abia sfârși de vorbit, și cei doi prieteni se simțiră din nou înșfăcați și aruncați într'o găleată cu apă plină de raci.

— Ei, ce-ți spuneam eu, dragă? Iată-ne iarăși în apă! isbucni biruitor Bob.

— Adică tu te simți bine în găleată? pufni Tom.

— Găleata firește că nu-i baltă, dar e apă. La urma urmei nici nu-i nevoie să o ducem boerește în baltă; ne ajunge și o găleată; principalul e că trăim.

— Găleata ca găleata, bombăni Tom, dar crezi tu că o să rămânem mult într'insa? Ce haz ar avea țăranul ăsta ca să ne hrănească pe degeaba în găleată? Noi nu suntem doar ca peștișorii ceia mici și roșii, de care am auzit că-i hrănesc cucoanele în borcane. Ai să vezi că o să sfârșim rău.

— Iarăși cobești! se oțărî Bob.

Țăranul le curmă cearta, înșfăcând găleata și apucând cu ea peste câmp spre bordei.

— Uite, Catinco, ți-am adus niște raci, îi strigă el nevستی-si din prag.

— Bine, Ioane, tot vine mătușa Maranda deseară la masă și-i plac racii...

— Da' mie îmi trebuie găleata, ca să dau apă vițicăi, răspunse țăranul, aruncând racii după cuptor.

— Ei, ce-ți spuneam eu, neghiobule? Credeai că o să ne lase cât lumea în găleată...

— Dar nici după cuptor; doar n'au nebunît Ru-mânii ăștia, ca să ne țină ca pe copiii după cuptor! Gândește-te și tu.

— Cu tine n'o mai scot la capăt.

Cât ai clipi din ochi gospodina îi luă de pe vatră și-i aruncă într'o cratiță cu apă.

— Ei, vezi că am avut dreptate! isbucni voios Bob. Cum avea să ne lase acolo, ca să murim?

— Hî, dar ce strâmt e aici, mă înăbuș; nu mai încap de atâta răcărie, mormăi Tom.

— Mofturos te-a mai făcut maică-ta! Nu poți trăi fără confort; ei, dragă, la nevoie se mai strânge racul. Vremuri grele, ce vrei? Nu te mai înfoi și tu atât și să vezi că încăpem cu toții.

Mai directică ce mai directică gospodina prin casă și pe afară și pe la chindie aprinse focul în vatră și așeză cratița pe pirostria.

— Hîu! țipă scurt Tom.

— Ce-i?

— Tu nu simți nimic?

— Nimic.

— Cum nu simți, mă, nimic, când din verde ai început să devii roș?

— Se vede că e zăduf în casă, își făcu vânt Bob.

— Nu-ți spuneam eu, nătângule, că nu era a bună cratița în care ne-a pus?

— Iarăși cobești...!

— Hîu! Hîu! ardem, mă.

— Ți se pare.

— Fierbem, mă.

— Exagerezi.

În clipa asta intră un copilaș în bordei.

— Ce-i, mă, Nică? îl întrebă femeia.

— M'a trimis mămuca să vă spun că nu poate veni astăzi la masă, da o să vină mâne sară.

— Bine că mi-ai spus-o la timp, încuviință gospodina, scoțând repede cratița de pe foc.

— Ei, nu-ți spuneam eu, dragă, că prea cobești? Nu-i viața chiar așa de rea cum o bârfești tu, încheie Bob voios că fusese lăsat pe a doua zi.

XVII

Domnul Frumosu.

Viața târgurilor mici se desfășoară, de obicei, pe o singură uliță — ulița pe care te-ai născut: punct de plecare al tuturor explorărilor copilăriei. Cu declinul vârstei, ea devine și punctul de întoarcere și de reculegere, în jurul căruia orizonturile se strâng.

„Ulița copilăriei” mele, cum a numit-o poetul, e mare, largă și „domnească” pentru că duce la vechea capitală a Sucevei, la distanță numai de o poștă; acum o jumătate de veac îmi părea însă depărtată, misterioasă, inaccesibilă în țara ei străină, cu granița păzită de finanți austriaci, subțirei, aducând prea puțin cu rasa germanică, mai mult bruni decât blonzi, strânși în uniforme turnate pe trup, rasă corcită, mediteranizată.

Spre seară, scobor, ca și acum cincizeci de ani, pe lângă curțile cu brazi ale caselor învecinate, pe ulița povârnită brusc printre mari grădini de fructe și de păduri de popușoae foșnitoare, uliță ridicată prin adaosuri succesive deasupra nivelului caselor din dreapta, rămase în genunchi, în vale, privind prin

ferestre la înălțimea străzii, ca sub ștreasăina unei mâni puse pe ochii cercetători ai pândarilor din tranșee. Cunosc de atâția ani fiecare casă, fiecare copac, pe toți locuitorii, funcționari tihniți și plutonieri harnici, pensionari, mici negustori, într'un cuvânt, viața întregii uliți, urmărindu-i vară cu vară variațiile modeste și degradările imperceptibile aduse de timp în sânul imutabilității înseși.

De un sfert de veac ochii mi se opresc cu plăcerea identității, puțin înainte de sfârșitul trotuarului, la o căsuță îngrijită, cu o latură îngustă spre uliță din pricina curții strimte, dar înfundată adânc în vale, căsuță cu o verandă tot atât de lungă ca și ea, și cu ferestre zâmbitoare de mușcate, printre care zăream totdeauna o pereche inseparabilă. El, domnul Scumpu, funcționar comunal, desprins din literatura lui Hogaș, din rasa lui Eremia Honcu, adică un fel de uriaș lung, nemăsurat de lung, cu încheieturile trupului puternic legate, cu niște mâni ce ar fi fost în stare să umfle în brațe un munte și să-l așeze binișor peste altul, cu un piept „cât o față de arie”. Un uriaș „în pantalonii căruia, ar fi putut intra de-a-binelea doi brazi gemeni, iar în cămeșa lui cu bibiluri, o moară de vânt”...

Poate că în pantalonii domnului Scumpu n'ar fi intrat doi brazi ca în pantalonii lui Eremia Honcu, și nici în cămeșa lui o moară de vânt, dar era un Rumân spătos, un mal de om, „o cruce de voinic”, cum ar fi spus Creangă — proporționat chiar, și, cu toate dimensiunile lui prea falnice, armonice, arătos.

Nevasta lui era tot înaltă, chipeșă, cu forme firește mult mai reduse, cu cărnuri mai moi, cu o înfățișare, totuși, dulce, galeșă, feminină...

Veșnic împreună în lunga verandă a casei, ascultau în amurg plăci de gramofon sau, acum în urmă, emisiunile aparatului de radio; alteori jucau table în curtea îngustă, pietruită, cu câteva ronduri de flori câmpenești. Intr'un larg halat de casă, albastru cu flori negre, ea părea veșnic speriată, de cum mă vedea scoborînd din deal, cu o feminitate alarmată de teama de a nu fi surprinsă într'o îmbrăcăminte sumară, gata să dispară în dosul casei; el, cu capul gol, sau cu o pălărie mare de pae, într'o cămașă de noapte ca și cea a lui Honcu, țărănească și cu bibiluri, ca să poată respira în liniște după zăduful zilelor caniculare. Pereche fericită, în jurul căreia plutea un duh de pace, iubirea tihnită a căsniciilor automatizate în gesturi tradiționale, neclintite.

Acum câțiva ani, mergând la cimitir din prima zi a sosirii în târgul natal, dădui peste un mormânt nou, împrejmuț cu un gard de fier, cu o grădiniță plină de florile verii, cu un monument de marmoră neagră, cu două miniaturi de email, una reprezentând chipul doamnei Emilia Scumpu, moartă de trei luni, cu ovalul dulce, galeș, profund feminin, cu o moliciune puțin cam buhavă, cu ochi de catifea, clățiți în ape de pudoare; cealaltă, chipul domnului Scumpu, soțul nemângâiat ce-și sculptase în aur data nașterii, lăsând-o în gol pe cea a morții — data eliberării, cum spunea tot în litere de aur, mult așteptată, când se

va putea odihni lângă aceia ce-i fusese un sfert de veac tovarășe credincioasă, cu care i se irosise plăcerea vieții. Dragostea bărbatului o urmărea, astfel, dincolo de mormânt, dragoste tradusă, dealtfel, în toate amănuntele materiale ale grijei postume, ce-mi trezi dinaintea ochilor peisagiul odihnitor al partidei de table a voinicului în cămașe de noapte cu bibiluri și a femeii galeșe cu palori morbide.

Mișcat de moartea necunoscutei mele prietene, scoborii prin părțile mărginașe ale târgului spre ulița domnească a Sucevei, la vale. În dreptul casei domnului Scumpu, strânsoarea inimii mi se prefăcu brusc în spaimă. La măsuța din curte, cu fața spre uliță, în aceiaș cămașe țărănească cu bibiluri și cu vechea lui panama pe ceafă, ca de obicei, domnul Scumpu juca table cu răposata, întoarsă cu spatele spre ulița mare, trupeșă, moale, cu haina ei de casă albastră cu flori negre.

Sugrumat de spaima răsturnării legilor naturii, în fața stafiei femeii pe care o crezusem moartă în cimitir, mă oprii fără să vreau, brusc, la portița casei, cu ochii halucinați spre grupul dela măsuța cu table, pe care-l vedeam acum ca și în fiecare vară de un sfert de veac.

Inchipuindu-și poate că vreau să-i vorbesc, domnul Scumpu se ridică repede dela masă, veni la portiță și, scuzându-se că e în cămașe de noapte, mă prezentă nouii lui soții, o văduvă din Galați. — care, „înțelegeți dumneavoastră, n'are încă de unde să vă cunoască”.

XVIII

S o l o m o n i i.

Acum câțiva ani, în timpul unor alegeri făcute în Iulie, ca în zile de sărbătoare, curgeau, pe 'nserate, pe ulița Sucevei, la vale, spre satele dela vechea graniță căruțele pline de oameni, de data asta, singuri, fără femei, ca unii ce puseseră la cale treburile țării.

În fața unei cârciumi, se opriră vreo patru-cinci. Din felul cum mergeau clătinându-se se vedea că se răcoriseră și prin oraș; după ce-și împliniseră datoria de cetățeni, mai poposiseră puțin și la Herșcu.

— Io, vere Ionică, se sculă în picioare cu paharul de vin un Rumân cu plete și cu musteți de Dac, io una știu: liberalii ni-o dat pământ și vot.

— Ba, vere Dumitre, ni le-am luat noi în tranșee, că de nu luptam noi, nu mai erau nici vot, nici pământ, nici liberali, i-o tăie aprins, Ionică.

— Să zicem adicătele că noi, îngădui celalt, care poate nu fusese la războiu. Bun. Da' școala din sat cine-o făcut-o? Tot noi? Ori conu Ștefan?

— Ca să-și pună numele sus pe ea, pufni celalt, răutăcios.

— Și dacă și l-o pus? De ce să nu și-l pue, dacă a făcut-o el!... Și clopotul la biserică cine l-o făcut? Spune și tu, Grigore, că amu suntem cu toții gospodari și vorbim pe sfântă dreptate.

— Așa-i de aceia, mormăi Grigore, dând îngăduitor din chica lui cărunță.

— L-o pus ca să i-l tragă, când ne strânge la primărie, se înverșună Ionică.

— Și „despensarul” nu l-o pornit tot conu Ștefan? nu se lăsă bătut Dumitru.

— Ia mai lasă-mă, vere Dumitre, cu liberalii și cu conu Ștefan al mneatale! Și ce-i dacă o făcut școală, clopot și „despensar?” Ți-o făcut mneatale vreun bine?... Ce, școala e a mneatale ori se mănâncă? Ehei, conu Petrică ne-o spus că, dacă vin ai noștri, țărăniștii, ne împarte și moșia Armeanului și ne dă și pădurea toată să o tăiem.

— O spus, o spus! Aieste-s vorbe, nu fapte, că doar o fost și ei la putere și n'am auzit decât de „oșii” și nu de împărțeala pământului.

— Așa-i de aceia, mormăi din nou Grigore, scuturându-și filozofic pletele cărunte.

— Nu i-o lăsat să facă; n'o avut timp; că ciocoi o și tăbărit pe ei ca să-i doboare. Da și așa cât o stat, tot ne-o scutit de bir. Spune și mneata, vere Grigore, dacă ai plătit vreun bir cât o fost ei la putere?

— Așa-i de aceia, încuviință iarăși Grigore, tremurându-și pletele.

— Ce tot vorbești și mneata, vere Ionică, și mneata, vere Dumitru, de liberali și țărăniști, de conu Ștefan

și de conu Petrică, se vâri altul în vorbă, sumbru, întunecat. Toți o apă... Alta ni-i buba, alta ni-i aleanul.

Și, încruntat, Niță, un plăieș cât un mal, bătu cu pumnul în masă.

— Herșcu! Vino odată, Jidane, mai adă un „șip” de vin, ca să-mi sting amarul. Jidanul, fraților, el ne omoară; el e viermele ce ne roade. Nu-i așa, ju-pâne? Aiastă-i lipitoarea ce ne suga sângele din noi, spune și mneata, vere Grigore.

— Așa-i de aceia, încuviință din nou Grigore înfiorându-și pletele, la gândul lipitorii ce-l suga.

— Așa-i de aceia, așa-i de aceia, se înfurie Ionică; te dai cu toți, da mneata cu cine ai votat, vere Grigore?

— Păi, eu am votat, cum m’o povățuit conu Virgilă, prefectul, că mi-o spus că guvernul ista nou o să-i mănânce fripți pe jidani și o să m’ajute și pe mine să-mi vâr băetu’, pe Costică, la școala de meserie, și pe Măriuța la profesional.

— Atâta rău că-i mănâncă, se oțări badea Niță, naționalistul; spune, mă Iudă, te temi tu de guvern?

— Iu? făcu speriat Herșcu. Iu nu mă tem decât de domnul Timofte, care mă bate toată noaptea cu pietre, de nu pot închide ochii.

— Zi bogdaproste, Iudo, că scapi încă cu viața, că, de-om veni noi la putere, te spânzurăm de cumpăna fântânii dela crășma lui Timofte.

— Bade Niță, mă vâri nepoftit între dânșii, cum vine însă vorba că, până să-l spânzuri, beai la jupân Herșcu, și nu la domnul Timofte de alături, care e

naționalist ca și dumneata?

— Ira, coane, da vinul lui Timofte e vin ori poșircă? pufni Niță cu indignare de cunoscător, dar fără să-și dea seama că rezolvase o mare problemă economică.

— Da' mata cu cine ai votat, coane? mă iscodi el apoi.

— Apoi eu nici nu votez.

— Cum vine vorba aiasta, coane? mă măsură ciudat Rumânul.

— Uite, așa: dela război n'am mai votat.

— Aiasta înseamnă, adicăte, că de când votăm noi, prostimea, dumnealui nici nu mai vrea să voteze, făcu el cu ochiul celorlalți.

— Ba asta înseamnă, bade, că nu m'am dumerit încă cine sunt mai de ispravă: liberalii, țărăniștii, naționaliștii lui badea Niță, ori poate guvernul lui badea Grigore.

Oamenii se uitară pieziș la mine; simțeam că o scrintisem cu politica și că trebuia să schimb vorba.

— Cald, mă ștersei de nădușeală.

— Cald, boerule, prăpăd! răsufală din greu Niță.

— Nu plouă, se vede, de mult? adăosei eu ca să nu mă risc în controverse.

— De o lună, coane, se porni Dumitru, nici un strop de apă. Grâul s'o ars tot, și, dacă nu mai plouă o săptămână-două, se prăpădește popușoiul și se ofilește și iarba; o să ne moară vitele de foamete.

— Și popii n'au ieșit cu rugăciunile? spusei și eu ca să spun ceva.

— Ba o ieșit; da' cum să se lupte ei cu necuratu'?

— Ce necurat, bade?

— Las' că știm noi cine-i de vină, mă fulgeră cu privire a ageră Niță naționalistul.

— Cine? mormăii eu cu jumătate de glas, căci mă așteptam să-mi spună că-s de vină tot Jidanii.

— Nemții, coane! slobozi el ca din pușcă.

— Cum vine vorba asta? mă mirai eu.

— Apăi nu vezi, mata, coane, că-i cu ochi și cu sprâncene. Plouă tăta ziua la Ilișești, la Bosanci, la Bunești, la Petia, ba și la Târgu-Neamț, și la noi nu cade strop de o lună. Bate la ochi că-o legat Nemții ploaia cu farmece.

— Care Nemți?

— Nemții de devale, dela cărămidărie.

— Ce stai de vorbești, bade?

— D'apăi numai ei au nevoie să lege ploaia ca să li se usuce cărămida, mă înfruntară toți într'un glas.

— Dar ce, dumneavoastră, oameni buni, mai credeți în solomonii?

— Ira, coane, exclamară cu toții, da' de unde ai picat și mata? Da' anu' trecut n'o prins oamenii dela Giurgești pe trei Nemți tocmai când legau ploaia, de l-o ucis în bătae pe unu, iar ceilalți doi abia o scăpat cu fuga?

Nu era chip să-o scot la capăt, căci dacă pe principii politice avea fiecare altă părere, pe chestia solomoniei formau un front unic.

XIX

Memorial ieșean.

Intrucât nu există oraș românesc care, într'un cadru răstrâns, să ne prezinte o cutie de rezonanță mai sonoră a unor amintiri seculare, Iașul a fost numit pe drept cuvânt „orașul amintirilor”.

Intre anii 1896—1899 am fost elev al Liceului Internat, adică al unei școli de aparență monumentală, care, în lăudabila intenție a lui Take Ionescu, trebuia să se numească și să fie un liceu model, cu un corp profesoral îngrijit ales, cu un material didactic bogat și cu toate celelalte cursuri complementare, posibile numai într'o viață de internat. Școala și-a schimbat repede programul inițial, devenind o școală ca oricare alta. Nu despre aceasta e însă vorba, ci de prezența unei grave lacune în sistemul nostru de educație, cel puțin în epoca studiilor mele. După părerea noastră de azi, înainte de toate, școala trebuie să creeze un raport între mica gănganie școlară și poporul din care face parte; ea trebuie să întărească într'însul o conștiință națională prin studiul limbii, al trecutului, și al considerațiilor de viață pre-

zentă; în afară de această solidaritate mai mult teoretică și abstractă, ea mai are datoria de a căli o solidaritate mult mai concretă și limitată cu însuși locul unde își desvoltă acțiunea sa educativă; iar când locul este Iașul, adică o cetate plină de amintiri istorice, solidaritatea nu se oprește la suprafața prezentului, a peisagiului și a zgurei arhitectonice, ci se scoboară, prin rădăcini adânci în trecut, în roca istorică dela obârșiile vieții noastre de neam și de stat.

Un oraș ca Iașii nu e o simplă aglomerație urbană de străzi și de oameni cu probleme edilitare, ci un album istoric, un mare muzeu de antichități naționale, o carte intuitivă de istorie a neamului, care, mereu deschisă ochiului elevului, trebuie mereu răsfoită și pătrunsă.

Iașul are una din cele mai pitorești așezări; în deosebire de câmpenescul București, el râde prin toate colinele lui însorite; așezare asemănătoare celei a Florenței. Pentru percepția naturii, ochiul ajunge, pe măsura capacității lui estetice, cu o educație puțin extensibilă; s'ar putea spune chiar că relativa lui virginitate îl face să înregistreze și mai proaspăt formele, culorile... Cu toții ne-am pătruns, așa dar, din primele zile, de dulcea armonie a colinelor din față, dela Cetățuia, dela Socola, cu fundalul sumbru al Repedei și al Bârnovei; cu toți ne-am primblat tristețile vârstei prin aleele singuratice cu arbori centenari ai Copoului și ne-am lăsat duși de pași mai departe, spre păduricile vechiului Pester, din jurul Școlii Normale de Invățători.

Pământul, copacul, iarba și floarea sunt un abecedar universal descifrat numai prin sensibilitate; nu-i nevoie să ne învețe cineva a-l silabisi; pe coardele acestui violoncel sufletul copilului adie ca o boare de vânt și scoate sonorități suave; marea neliniște a pubertății lui se amestecă și sporește în freamătul naturii renăscute.

Au trecut patruzeci și cinci de ani și vibrațiile sufletului de atunci îmi tremură și acum în amintire. Meritul de a fi descoperit și trăit pitorescul Iașului nu-i revine însă școlii ci sensibilității proaspete, emotive, entuziaste și prematur ostentate de atâta farmec, — căci nimic nu ostenește mai mult decât pubertatea ce se sbate între două lumi, a copilăriei și a tinereții.

Iașul nu este însă numai un abecedar mâzgălit cu găze, flori, arbori seculari și coline înverzite, ci și o mare carte de istorie, poate cea mai mare, în care buchile nu sunt scrise numai cu flori și cu tei ci și cu ziduri de cetate și catedrale, cu ruine și cu monumente. Relativa întindere a orașului face ca toate aceste vestigii glorioase să fie pe suprafața unei palme deschise sau pe evidența unei coline, care, dintre copaci și verdeață, îți zâmbește și prin crenelurile unor ziduri voivodale.

Dacă natura îți vorbește nemijlocit prin însăș prezența ei, piatra nu spune nimic ochiului direct; ea nu ne poate pătrunde în conștiință decât prin amintire și evocare, prin stabilirea anticipată a ceea ce reprezintă; ea trebuie așezată în epoca din care vine

pentru a ajunge la noi încărcată de semnificația vremilor; e un imens uric cu grele sigilii domnești. Pentru a vorbi imaginației, aruncându-ne în suflet un ferment de solidaritate cu trecutul, ea trebuie integrată în timp, luminată prin toate împrejurările ce au înfipt-o în pământ, semn al continuității istorice. Privită cu un ochiu mort și fără sondagii în epocă, piatra rămâne și ea moartă ca oricare alta, incapabilă de a trezi în noi emoția, cea mai înaltă, aceea a retrăirii unui trecut îndepărtat, și mai nobilă, când este propriul nostru trecut.

Puțin înaintea celui alt războiu, urcam într'o dimineață călduroasă de August colina palatină; întâmplarea făcu să mă aflu alături de o pereche de Români: un bătrân senator din Iași cu nevastă-sa... Pășeau încet și greu, el răzimându-se într'un băț de corn, ea făcându-și vânt cu batista, amândoi toropiți de soare; se opreau din când în când din urcuș. Nu-i conducea nimeni și n'aveau nici o carte roșie care să le tâlmăcească rostul pădurii de pietre; intrau în imensitatea milenară a istoriei romane, nădușiți, el cu un băț de corn dela Iași, ea cu o umbreluță și o batistă luate pe strada Lăpușeanu... Ca să poată răsufla, își umpleau minutele de răgaz cu admirația priveliștii unice în lume dela poalele Palatinului.

Bătrânul senator arată spre un punct anumit:

— „Uite, dragă”, rosti el sentențios, „niște ruine”.

Ruinele erau forul roman!

Bătrâna își puse atent face-à-main-ul.

— Da, ai dreptate, niște ruine, răspunse ea, cătând apoi cu mirare către bărbatu-su cu aerul de a spune: „Cum de le știe Nicu pe toate!”

— Uite, colo, un arc de triumf, își continuă el, grav, explicațiile.

Era arcul lui Septimiu Sever!

— Da, da, repetă bătrâna, admirativ, punându-și din nou face-à-main-ul.

— Și mai privește colo niște coloane.

Erau coloanele templului lui Saturn...

— Da, da, ai dreptate, niște coloane...

— Uite, colo, o biserică ruină, colo o hardughie ca cirul Sidoli dela noi, pe jumătate dărâmată. (Era Coloseul). Uite ce biserică chipeșă. (Era Lateranul)...

Bătrâna nu se mai putea ține de erudiția arheologică a bătrânului.

— Oprește-te, Nicule, că-mi faci capul calendar.

Am râs de felul acesta de a explica monumentele și de a înțelege limba pietrelor milenare. M'am gândit însă mai pe urmă, că, dacă, după trei ani de studii liceale, și la o vârstă, când curiozitatea tinerească se deschide tuturor veștilor lumii și ale timpurilor revoluate, când disecam broaște pentru a le studia aparatul digestiv sau cercetam monștrii de granit ai monumentelor asiriene sau arhitectura templelor hipogee tebane, am fi stat să privim de sus, dela dormitor, privesceta minunată ce ni se deschidea în față a cetății încununate de coline pline de ziduri vechi și a vegetației de biserici și de palate istorice,

după trei ani, repet, de contact cu această carte deschisă a trecutului, nu am fi fost în stare să explicăm monumentele Iaşului decât ca bătrânul de pe Palatin:

— Aici e o ruină, colo e o biserică mare, colo o colină cu nişte ziduri, colo o hardughie părăsită (adică palatul domnesc...).

N'am fi recunoscut precis şi pe nume decât doar gara, care, din vale, ne trimetea, zilnic, pumnalele sirenelor sale pentru a ne aminti că mai sunt multe săptămâni până la vacanţă!

A cui e vina?

Mai întâi a lipsei de direcţie naţională a educaţiei noastre din acele vremuri, şi, în special, a dascălului de istorie. Nu mă pot gândi nici astăzi decât cu indignare la jalnicul nostru dascăl, expresia mediocră a unui club politic, deputat, absentist inveterat, cu luni de concediu, în afară de cursurile perlate pe care le practica fără nici o conştiinţă profesională; trei ani a stat printre noi fără să ne ştie cine suntem, îngăimând, când venea, după nişte galbene notiţe, un sarbăd pomelnic de date şi evenimente, în care singura figură literară, ca să zicem așa, era cea „a cazanului social ce fierbea”, pentru a ne reda figurat convulsiunile sismice ale revoluţiei franceze.

În trei ani de zile nu ne-a deschis odată fereastra ca să ne arate colina din faţă a Cetăţuiei, pe care nici n'o cunoşteam pe nume, ori să ne ducă acolo, sus, la palatul domnesc al lui Gheorghe Duca Vodă, pă-

strat aproape intact, la biserica Cetățuiei, ridicată de acelaș domnitor, la frumoasa sală gotică, atât de bine conservată; ceva mai jos nu ne-a arătat biserica Galata din 1584 (a lui Petre Șchiopul), multă vreme reședință domnească; ori și mai jos mănăstirea Frumoasa, ridicată de Grigore Ghica Vodă la 1730, cu părăsirea vechii arhitecturi moldovenești în favoarea stilului clasic italian, înconjurată de curți domnești și de grădini minunate; nici n'am știut de existența bisericii Sf. Niculai domnesc, paraclisul curții din veacul al XV-lea, în stilul moldovenesc al epocii lui Ștefan cel Mare, unde dela Alexandru Lăpușneanu se ungeau Domnii; nu ne-a arătat nici Mitropolia veche ridicată de mitropolitul Gavriil Calimah la 1760, nici biserica Golia din veacul al XVI-lea, amestec de stil bizantin cu alte stiluri occidentale și orientale, cu coloane „renaissance” — pe care a admirat-o și Petru cel Mare când a venit la Iași, împreună cu Trei Ierarhii lui Vasile Lupu; nici biserica Bărboi, din 1615, cu turnul în formă de campanilă italiană; nici biserica Sf. Sava din veacul al XV-lea, unică prin amestecul de stiluri: oriental, bizantin, turcesc; nici biserica Sfântului Spiridon din veacul al XVII-lea.

Am stat trei ani la Iași fără ca dascălul de istorie și cel de română să ne evoce câtuși de puțin din trecutul istoric sau literar al acestui oraș, în care vântul învolutează numai amintiri grăitoare sufletelor tinere; n'am știut că Seminarul Veniamin Kostake a fost vechiul palat domnesc al lui Mihai Sturdza, și am trecut de nenumărate ori pe strada Lăpușneanu,

pe lângă palatul Creditului Urban, fără să fi aflat că a fost ultima locuință domnească a lui I. Al. Cuza, dela 1859 la 1862; n'am cunoscut casa lui Gh. Asaki și locurile trudei lui, casa unde a locuit Vasile Alecsandri de pe strada Alecsandri, ori a lui M. Kogălniceanu, n'am văzut bojdeuca lui Ion Creangă și nici casa unde a locuit Titu Maiorescu și din care a pornit mișcarea „Junimii”; Beilicul unde a fost ucis Grigore Ghica Vodă, apărătorul Bucovinei, nici n'am bănuț importanța vechiului palat domnesc, pe atunci mai mult ruinat, admirat de atâți călători prin cele o mie de camere; n'am știut că Universitatea veche a fost reședința lui Alexandru Moruzi și Scarlat Calimachi și, deși sub teiul lui Eminescu dela Copou, am privit ceasuri întregi coloana de piatră cu cei patru lei, n'am știut niciodată ce reprezintă și nici n'am putut descifra inscripția sturdzească: *utroque clarescere pulchrum...*

Dela fereastra clasei noastre am avut, așadar, sub ochi întregul letopiseț al Moldovei, scris într'un material mai durabil decât hârtia: în piatră, în zid, în marmură. Nimeni nu și-a dat însă osteneala să ne învețe să-l citim, așa că după trei ani de studii teoretice, în care „cazanul social” a fiert cât a voit, puteam arăta și noi cu mâna vraiste ca și bătrânul senator ieșean de pe colina palatină:

— Aici e o biserică, acolo o ruină, dincolo un zid de cetate, dincolo un palat... fără ca dintre ele să se ridice fantoma timpurilor revolute pentru a ne contopi într'o adâncă solidaritate națională.

FAUNA VIETII LITERARE: SCENE ŞI PORTRETE

I

Cavalerul balt.

Cu toate că n'au trecut mulți ani de atunci, nu pot totuși fixa pe ecranul mobil al zilelor momentul precis al venirii ei la mine. Sosia dela râpa convulsivă a Nistrului, — dar neamul i se trăgea demult mai departe, din septentrionul baltic. Era letonă, lituană sau poloneză; după înfățișare, părea însă meridională: tip brun luminat de albeața mată a pielii, oval rotund sub aripa albăstrue de corb a părului; ochi negri cu flacări întunecate; contururi curbe și forme pline de femeie, ce urcă pe măgăruș cărarea de măslini a dealurilor siciliene ori cadână din gineceele escadelor levantine. Unul din strămoșii ei se pogorîse, totuși, acum opt sute de ani, călare și bărbos, dela Baltica natală, cu o lată cruce pe piept, printre neamurile necreștinate încă ale Poloniei, se lăsase pe valea Vistulei sau a Bugului, spre Marea cea mare, în căutarea oștilor apusului în drum spre Mormântul Mântuitorului. În apa ochilor lui albaștri, tremurase năluca zidurilor îndepărtate ale cetății sfinte și pe cerul de ametist se proiectase umbra crucii. Cronica

veacurilor nu ne spune însă dacă s'a adăpostit sub dânsa ori și-a lăsat oasele prin luturile țării noastre sau într'un fund de temniță sarazină.

Strănepoata bărbosului cruciat se născuse poate la Odesa, dar își trăise — tot poate — copilăria pe Riviera Franței; scria versuri franțuzești și românești, trecuse prin întâmplările catastrofale ale vremurilor de acum, păstrase încă în priviri reflexele paradisului pierdut al unei mari împărății prăbușite, în jarul căroro mizeriile vestimentare se poleesc și sub stofele roase se proiectează fireturi de aghiotanți imperiali și brocaruri de doamne de onoare. În vâlvătaia atâtor dezaastre îndepărtate și incontrollabile, și a moșiilor de dincoace de Nistru expropriate pe nimic și a câtorva milioane de rentă rurală risipite numai cu onorariile avocaților, totul începe să devină cu puțință și tremură ca pânza albăstrue a flăcării de alcool, fără să mai poți deosebi mitul de realitate.

Poeta, cu priviri de foc și cu glas întunecat de ghețuri nordice, scrisese un roman — taină păstrată numai între noi; pentru ceilalți, manuscrisul sosise printr'o serie de lunecări și înstrăinări, copil adus de barza întâmplării, în mâinile albe, rotunde ale poetei; erau memoriile „autentice” ale arhiducelui Rudolf, ținute până în ultima clipă ce a precedat sinuciderea. Deși totul se grupa pe dramă, viața de curte și ițele politice își găseau un loc în multe din paginile memoriilor; inteligent și destul de informat și de viril în latura politică, scrisul poetei devenia feminin, sentimental și exaltat în tratarea celebrei idile. In

dezbateră mereu actualizată a enigmei dela Mayerling, ea aducea încă o dezlegare: pe cea a eroului însuși cu care se identificase. Versiunea merita un destin și cartea un editor.

Prinsă în văpaia propriei ei imaginații, perspectivele destinului cărții i se lărgiră dintr'o viziune ce nu pornia dela un punct de plecare absurd. Drama dela Mayerling e încă centrul atenției lumii; sinuciderea din dragoste a moștenitorului unei mari împărății conține într'însa mari posibilități de interpretare; problema e și umană și istorică. In cazul acesta, pentru ce să apară în românește memoriile „autentice” ale arhiducelui, când ele ar putea să aibă o circulație universală, ca atâtea alte romane și filme — la capătul căreia lucea de departe poleiala gloriei și a aurului ca o turlă de biserică ortodoxă? Ideea nu era extravagantă și exaltarea putea deveni realitate. Cu sacrificii peste puteri, din rămășițele hectarelor expropriate, memoriile fură traduse în franțuzește și în englezește și multiplicare în numeroase exemplare, trimise spre orașe îndepărtate, la Varșovia și la Riga, la Berlin și la Amsterdam, la Londra, dar mai ales în America, în țara editorilor cu zgârie-nori, și întovărășite în drumul lor de imaginația înflăcărată a strănepoatei cruciatului. Indărăt, spre râpa convulsivă a Nistrului, nu s'au întors însă, în schimb, contracte editoriale cu zloți, cu lire sterline, cu coroane olandeze, cu franci elvețieni sau cu dolari, ci scrisori amabile, binevoitoare, dilatorii: — „o să citim”, „o să vedem”, „să socotim”, „să așteptăm mo-

mentul oportun”, „vă vom răspunde mai târziu” — fără ca refuzul învelit în formele de politețe să poată stinge incendiul dezlănțuit în ochii femeii: toate i se păreau făgăduitoare; — „Și apoi nu cer mult: zece mii de dolari — și zece mii de dolari nu reprezintă nimic pentru Americani, dar pentru noi înseamnă două milioane de lei. Ah, cum aș vrea să scap de Basarabia și să mă duc pe Riviera” — suspină ea cu priviri în care gonea sirepul cruciatului balt spre năluca locurilor sfinte.

Intr'una din zile, îmi arată un album de fotografii, făcute de curând, în costume și atitudini studiate, cu coafura schimbată, stilizate, trucate.

— Ei? ei? mă întrebă febril. Nu spui nimic?

— Ce să spun?

Scoase atunci altă serie de fotografii, în aproximativ aceleași atitudini și costume, tăiate din publicații ilustrate.

— Dar de astea?

— Sunt fotografiile Ducesei de Windsor.

— Și nu găsești nimic?

— Ce vrei să gălesc?

— Nimic? nimic? Nu vezi asemănarea extraordinară cu mine?

Uluit, amuții o clipă; mă uitai la anglosaxona înaltă, subțire, plată, cu fruntea enormă, cu figura cavalină, — și la femeia din fața mea, meridionala cu linii curbe și pline: nu găsii nici o asemănare, dar, când îi zării în ochi exaltarea:

— Parcă e ceva, murmurai rușinat de mine.

— Enorm! întări ea categoric.

Incepui să mă clatin; poate, cine știe?

Mai ciudat e că a convins pe alții.

Notițe, articolașe, mici interviewuri, dar mai ales fotografiile comparative porniră să apară prin obscure ziare provinciale și chiar prin publicații ilustrate din Capitală, zvonind că poeta basarabeană, a cărei asemănare cu ducesa de Windsor era uimitoare, se afla în posesiunea memoriilor autentice ale arhiducelui Rudolf. Stabilită mai mult la București, ea purta acum cu dânsa, oriunde, prin redacții, o geantă cu albume pline de tăieturi de ziare și de fotografii doveditoare. Nu-i înțelegeam totuși intenția.

— Ei, și? o întrebai odată.

— Cum, ei și?

— Chiar dacă aș admite asemănarea, nu văd importanța.

— E capitală.

— Explică-te.

— Am de gând să-i dedic cartea ducelui de Windsor; îi voi trimite textul englez și cu un album cu fotografiile mele, — își dezveli ea brusc bateriile. — Idila ducelui de Windsor, reluă febril, reproduce fără vărsare de sânge drama dela Mayerling, punând aceeași problemă: dreptul capetelor încoronate la iubire; cartea mea pledează pentru egalitatea tuturor în fața dragostei; ea trebuie să intereseze în gradul cel mai înalt pe un rege ce și-a părăsit coroana pentru un sentiment, mai ales când autoarea seamănă atât de mult cu eroina romanului lui de dragoste.

În ochii exaltați ai poetei, cavalerul balt își gonia tot mai năprasnic sirepul spre năluca lui...

Altă agitație, altă așteptare înfrigurată.

Ducele n'a răspuns, firește, dar notițele din ziare continuau să mai apară din când în când; o tăietură a unei foi din Vilno sau o politeță evasivă a unui editor din Haga ajungeau ca să întrețină flacăra ciudată a exaltării.

— Nu mi-a dat totuși ceva prin gând, îmi mărturisii ea, întoarsă în Capitală după câteva luni de așteptare în provincie. Ca să pot cuceri străinătatea, ar fi trebuit să-mi cuceresc mai întâi țara. M'a și întrebat un editor din Filadelfia, cum a mers cartea în România și n'am avut ce să-i răspund.

Apucă, astfel, drumul mai anevoios al editorilor români, cu lungi explicări asupra ingeniozității ideii, cu tăieturi de ziare, cu fotografii comparative, cu perspectiva câștigului realizabil cu o carte de interes mondial, cu participări la beneficiul traducerilor în toate limbile pământului — totul prezintat volubil cu accentul întunecat de ghețuri nordice, pe care le topea însă flacăra incandescendentă a ochilor. Nici un editor n'a consimțit să-i citească manuscrisul, dar nici n'a izbutit să-i ucidă himera. A trebuit, totuși, să se întoarcă în târgul de pe râpa convulsivă a Nistrului, bolnavă, ruınată poate, dar plină încă de năluca ei: mai aștepta o scrisoare dela un editor din New-York, ce-și rezervase încă răspunsul.

Abia peste un an primii din târgul basarabean o mizeră cărțulie: *De la Mayerling la Fort-Belvedère*,

închinată Ducelui Eduard de Windsor, tipărită în localitate pe o hârtie cenușie. Destinul „memoriilor autentice” ale arhiducelui Rudolf fusese să apară într'un umil târg provincial.

Pe autoare n'am văzut-o decât peste câteva luni; mă așteptam să o găsesc pământie, doborâtă sub lovitură destinului; intră totuși cu o fanfară de biruință în ochii exaltați, în care mă temusem să nu văd leșul cavalerului balt la marginea unui drum din ținuturile noastre.

— Ai văzut? îmi palmui ea scepticismul.

Iși tipărise romanul într'o mie de exemplare cu bani proprii, adică cu vreo zece mii de lei luați de pe niște bijuterii amanetate.

Plecai umil ochii în pământ și o întrebai cu jumătate de glas:

— Și merge?

— Cum să nu meargă? Firește că merge! iscăli ea un buletin de victorie pe câmpul Austerlitzului. Las' că se vinde și așa prin partea locului, dar mi-a venit o idee ingenioasă (era cuvântul ei preferat). La noi s'au creat niște cooperative de coloniale, pe credit plătit în rate săptămânale; unde plasează o cutie de ceai, m'am înțeles ca agentul să strecoare și câte un volum din *Drama de la Mayerling*: cinci lei pe săptămână nu e greu de plătit. E ingenios; nu așa?

— Mai vorbă, mormăii învins, convins, pentru că din vâlvătaia ochilor înțelesei că cruciatul balt nu-și lăsase oasele în luturile țării noastre sau în temnițele sarazine, ci ajunsese în locul nălucii lui.

II

Tânăr de viitor.

În forfota unei zile de Ianuarie, vijelioase ca și guvernarea ce se instalase de curând, întâlnii pe tânărul ziarist Andrei Georgian, un vlăjgan roșcovan, simpatic, băgăreț și categoric.

— Imi pare bine că vă întâlnesc, voiam tocmai să-mi iau rămas bun înainte de plecare, mă opri el înfrigorat și grăbit.

— Dar unde pleci?

— La Paris.

— Intr'o excursie de plăcere?

— Ei aș! Plec pentru totdeauna.

— La Paris? îmi repetai întrebarea, uluit.

— Nu vedeți ce timpuri grele au căzut peste noi? Mă expatriez.

Acum câțiva ani tânărul Andrei Georgian, pe atunci Rosenstock, era elev în clasa a cincea a unui liceu din provincie; intrat în conflict cu direcția școlii din pricina unei colaborații premature la ziarul bucureștenesc, tânărul descălicase în Capitală, colaborator a trei din ziarul cotidian, prin care for-

fotea ca la el acasă, ascunzându-și doar chipiul de licean în buzunar, ca să nu piardă respectul portarului și al oamenilor de serviciu; mai practic, prepara acum în particular clasa a opta; putea umbla deci cu fruntea sus prin birouri, ministere și pe la oamenii de seamă, pe acasă. Semnătura lui circula zilnic în josul a fel de fel de anchete, interviewuri și articole vioaie.

L-am sfătuit să treacă mai întâi clasa a opta pentru a se putea înscrie apoi la Facultate, la Paris. N'am reușit; confratele era grăbit. „Acum ori niciodată” repeta mereu; avea, se pare, o ocazie unică, produsă de panica ce cuprinsese pe toți. Mi-a scos din buzunar un teanc de documente: pașaport, carte de ziarist, scrisori de recomandare dela biroul presei și dela legația franceză; devenia corespondentul parizian al unui ziar din Capitală abia apărut și își propunea să ajungă informatorul ziarelor franceze asupra stărilor din țară. Era în febra marilor deveniri; pleca plin de încredere și nu era de abătut dela drumul apucat. Nu se poate opri cu vorba vijelia. S'a dus.

Puțin după aceea, i-am văzut semnătura în josul unor reportaje telefonice pariziene de câte o coloană și anunțarea a zece anchete cu zece mari personalități literare; în două-trei săptămâni liceanul nostru stătuse de vorbă cu Jouvet, Bernstein, Cecile Sorel, Elvira Popescu, Bourdet, Baty, etc. Tânărul se adapta. Care nu mi-a fost totuși mirarea când l-am revăzut prin Mai în biroul meu.

— Te-ai întors? l-am primit cu ton superior de sfătuitor neascultat.

— Pe câteva luni. În Septembrie plec îndărăt.

— Atunci pentruce ai mai venit?

— Ați avut dreptate. Nu trebuia să mă duc înainte de a-mi lua clasa a opta și bacalaureatul în țară. Le iau și plec.

— Se vede totuși că nu ți-a prea mers ușor pe acolo, stăruii în același ton superior.

Mă înșelam; îi mersese foarte bine; încasase chiar o subvenție dela Quai d'Orsay ca ziarist român „francofil”; făcuse cunoștinți uluitoare. Buzunarele lui erau pline de bilețele, scrisori, invitații; îl văzuse și pe Yvon Delbos și fusese și pe la primul ministru Blum.

— Blum? făcui neîncrezător.

— Blum, firește că Blum; ce vă miră? Iată cartea de invitație acasă. M'a primit în birou, în pijama, uite ca dumneavoastră, mă luă el subțire. Mai erau și două dactilografe.

— Și ce ai vorbit cu dânsul?

— M'a întrebat de cele ce se petrec în România; i-am dat informații despre mișcarea antisemită și despre guvernul Goga.

— Cum văd i-ai acordat un interview în regulă.

— Când să-l întreb și eu, a picat peste noi ministrul de finanțe Vincent Auriol; a rămas pe altă dată.

Liceanul nu-și pierduse vremea la Paris, voia să-și ia clasa a opta și bacalaureatul pentru a se înscrie

apoi la „sciences politiques”; naturalizându-se francez mai târziu, spera să intre în diplomatie.

— Cum ai să ieși însă clasa a opta, când partea întâi a examenului a avut loc în Februarie?

— Tocmai de asta am și sosit dela Slatina, pentru a obține o sesiune specială, așa ca să pot da și partea a doua tot la sfârșitul lunii.

— Și cum ai să obții o astfel de sesiune specială?

— Cum am s'o obțin? Am și obținut-o, pufni el, scoțând din buzunar un document, prin care „elevul Rosenstock” era autorizat să treacă amândouă părțile examenului în aceeași lună. Am învățat, prost, hârția și pe o parte și pe alta.

— Și cum de ai căpătat o astfel de autorizație? Il cunoști pe Ministru?

— Nu-l cunosc. E din ăștia noi, ultimă emisiune, aruncă disprețuitor. Am trecut pe la alt Ministru, vechi cunoscut dela ziar; i-a fost de ajuns să pună mâna pe telefon și când am trecut pe la Educație, hârția era făcută. La noapte mă întorc la Slatina.

— Dar cum ai răzbit ca elev, tocmai acum când e atâta strășnicie pe la intrările ministerelor?

— Ca elev? cum ca elev? nu-și revenia în fire. Am pătruns cu carnetul meu de ziarist, ca Andrei Georgian, cum mă cunoaște ministrul și ca Andrei Georgian am intervenit pentru un cunoscut al meu, elevul Rosenstock, împiedicat de boală de a se prezenta la examenul din Februarie. Înțelegeți?

Cum să nu înțeleg! Nici acum nu mi-am revenit din admirație”.

* * *

Intr'o formă mai sumară, rândurile acestea au apărut acum vreo doi ani într'o foaie bucureșteană; îmi rămânea să văd reacțiunea tânărului meu confrate. În toamnă, mi se spusese că se arătase iritat, cu acea nuanță, în care nu se poate deosebi bine sinceritatea de poză și satisfacția de formele aparente ale supărării; protestase chiar la directorul ziarului: „cum i-o făcuse tocmai lui asta, să mi se publice foiletonul?”

Pe la sfârșitul lui Septemvrie îl întâlnii, în sfârșit, prin fața Teatrului, puțin cam stânjenit, neștiind cum s'o urnească; l-am scos din încurcătură, întrebându-l de rezultatul examenului de clasa a opta. Il trecuse, firește, fără să se fi pregătit.

— Chiar și la limba latină?

— Mai ales la latină; n'am deschis nici un text. Dar de ce mă întrebați tocmai de limba latină?

— Mi s'a spus că Tomescu e foarte sever.

— Tomescu? pufni superior. Tomescu? Poate, dar i-am găsit leacul. A scos în tinerețe un volum de nuvele; am scris câteva rânduri despre el la gazetă și i-am cerut și un răspuns la o anchetă în privința bacalaureatului.

— Și?

— Cum și? dădu din umeri. Mi-a oferit o masă la Modern.

— Așa, da, mă dumerii. Dar cu bacalaureatul ce-ai făcut?

— Inchipuiți-vă că nu l-am trecut în Iulie, ci în Septembrie.

— Nu erai pregătit?

— Parcă de pregătire e vorba. Am fost invitat ca ziarist pentru o lună jumătate în Polonia și a trebuit să plec, dar nici acolo n'am stat degeaba; am făcut un turneu de conferințe despre literatura română modernă la vreo șapte posturi de radio, la Cracovia, Lemberg, Varșovia ba și prin țările balte la Tallinn, la Klaipeda, la...

Se întrerupse și cu un fel de curtenie protectoare:

— Am pomenit și de d-voastră.

— Se vede că pe atunci nu-mi citiseși articolul, — glumii.

— Care articol? roși el gata să tăgăduiască, dar când văzu că știam, se răzgândi.

— A, articolul d-voastră? Dimpotrivă, îl citisem.

— Am auzit că te-ai supărat.

— Eu? eu? se bâlbâi o clipă, dar se reculese repede. Să mă supăr? Se poate, maestre? Nici nu există o cinste mai mare pentru mine: să am la vârsta mea o biografie romanțată și încă de d-voastră! făcu el cu gestul darnic al omului ce întinde un cec de un milion unei opere de binefacere.

III

Povestea lui Nessir și a celor opt cocoșați.

Teheran, 15 ale lunii Zilcade.

Te primbli, Usbek, prin țările apusului, ca să vezi până la ce limite au împins oamenii de acolo civilizația primită totuși din răsărit, din Iranul nostru; de ani de zile rătăcești din oraș în oraș, din bibliotecă în bibliotecă, din muzeu în muzeu; ai uitat de noi; nu ne mai crezi în stare de a creia ceva care să-ți poată îndestula dorința de noutate.. Vorbele lui Zarathustra din versetul LXIX din Vendidad Sadeh: „Fiți credincioși lui Ormuzd și feriți-vă de Ahriman, ai cărui ochi strălucesc în toate ispitele și poftele pământului” — nu ne împiedică totuși de a deschide drumuri noi, de a plăsmui concepții originale. Nu este, așa dar, nevoie să te duci atât de departe pentru a găsi inițiative; vechile fargade ne puteau îndemna: „să lăsăm pe necredincioși și încercările nelegiuite lui Ahriman”, dar mintea Persanilor noștri s'a desrobbit de mult de „Jachtul liturgic” și a îndrăznit lucruri mari, pe care nu le-au îndrăznit nici apusenii, pe a căror lumină o cauți, lăsând pe Fatme, pe Ze-

lida, pe Roxana, pe Zachî și pe atâtea alte hurii pe seama eunucilor negri, în care ai putut ucide efectul patimii dar nu și pricina ei. Ca să-ți dovedesc că te înșeli, Usbek, îți voi da o pildă proaspătă, luată chiar din ordinea socială, unde apusenii par a ne fi întrecut atât de mult.

Cunoști starea jalnică a poezilor și cărturarilor noștri; nici în apus n'ar fi poate mai bună, dacă poezii n'ar consimți acolo să se încadreze într'o muncă disciplinată și remunerată. „Fii ai aceluiaș pântec sunteți toți și toți deopotrivă dinaintea lui Ahura”, a grăit Zarathustra, dar poezii noștri cred că nu s'au născut din acelaș pântec, ci sunt de esență dumnezească, bântuiți de o inspirație venită de sus, vremelnică cele mai adese dar care îi ridică pentru totdeauna deasupra celorlalți muritori și le îngăduie să-și petreacă restul vieții vlăguite pe divanele cafenelelor Teheranului, goi de gânduri, bârfindu-se unii pe alții, pismătareți și frământați de ideea persecuției în sânul unei societăți smulse din făgașurile poeziei. Siguri de harul lor, ei nu vor să-l săvârșească în munca mărunță a birourilor... Căci, în această privință am rămas încă la concepția unei arte nerăsplătite decât prin însăși desfătarea ce produce; după ce a cântat, privighetoarea nu-și întinde talerul ca lăutarii la ospețe. Mulți din cărturarii noștri au împiedicat ei înșiși cu vorba și cu pilda să se dea vreo răsplată poezilor tocmai pentru a le pune în și mai multă lumină caracterul

divin al harului poetic. Pe lenea lor firească s'a altoit astfel orgoliosul sentiment al unei nedreptăți sociale. Prin găurile mantiei lor ochiul tău le-a văzut desigur adesea trufia, după cum o vedea și Socrate sub zdrențele cinicului Antistene. Nu-mi rămâne acum decât să-ți aduc la știință — prin ce am depășit limitele civilizației, pe care cu încăpățânare o cauți numai în apus.

Iată că într'o bună zi i-a dat în gând unuia din cei mai tineri sfetnici ai Giavidan-Kiradului, adică ai „înțelepciunii eterne”, compus numai din bătrâni astrologi, cărturari în toate învățăturile, și anume istelui nostru Mirza-Chan ca să vină în ajutorul poeților îmbătrâniți. Fiecare Persan râvnește în tinerețe la o slujbă și o are; iar la bătrânețe la o pensie și o are; ne asemănăm și noi în aceasta cu apusul. În milenarul pământ al Persiei noastre ideea pensiei de acolo a încolțit însă sub o formă nouă, ce ne arată că n'avem de partea noastră numai vechimea și tradiția ci și putința înprospătării și a regenerării. Pensia în Europa e o formă de asigurare socială, produsul esențial al propriei depuneri și economii; iai la bătrânețe ce ai depus forțat la tinerețe, la care se adaugă firește și o contribuție a statului. Ingeniozitatea ideii tânărului nostru sfetnic a constat în a-i încadra pe poeți într'o ordine socială și în a le acorda, astfel, greierilor neprevăzători o răsplată la bătrânețe, fără ca ei să fi contribuit la dânsa, dar și fără să fi recurs la visteria împărătească;

ușoare sarcini puse pe cărțile venite din apus vor putea, astfel, acoperi nevoile unei bătrâneți ce n'a fost în stare să agonisească la tinerețe. Mă îndrept către tine, Usbek, cu rugămintea să cauți în legiunile țărilor din care vrei să iei lumină, spre a vedea dacă s'a gândit vreuna din ele cu mai multă bunăvoință la soarta bătrânilor cântăreți. Mi s'a pomenit de o țară uriașă, în care poeții constituie un punct din politica statului; dar care poeți? Acei ce se pun în slujba lui; poeții devin astfel propagandiști și sunt răsplătiți ca atare și nu pentru creația lor liberă; la noi ajunge să cânte, și uneori chiar să scârție numai. Spune-mi, Usbek, unde găsești în Europa ta, o instituție atât de largă și de mărinimoasă, care să-ți îngăduie să culegi ceea ce n'ai semănat și care să vadă în vers o valoare ce nu se cântărește numai ci se și numără?

O legislație atât de îndrăzneată nu putea să nu producă o explozie. Explozia n'a venit însă din partea mulțimii necunoscătoare de esența divină a poeziei, ci din partea poeților înșiși, printre care a produs numai nemulțumiri și scrâșniri. Pentru a li se proporționa pensia cu meritul, a fost necesară ierarhizarea de către un divan anume orânduit. În conștiința lor, suflarea divină nu este însă decât una și egală: ea nu poate fi cântărită de balanțele muritorilor. Poetul poate răbda de foame și de frig, dar nu îngăduie să fie considerat cu o treaptă mai jos decât altul; scufundat în propriul lui geniu, el îi disprețuește pe ceilalți ori nici nu-i vede. Iți voi povesti,

ca pildă, o singură întâmplare din multele pricinuite de legea mărinimoasă a bunului nostru sfetnic Mirza-Chan.

Il cunoști ca și mine de atâția ani pe bătrânul nostru poet Nessir. Zic bătrân, deși n'a trecut de 60 de ani; era însă bătrân și la douăzeci și cinci; umeri aduși, spate încovoiat de Atlas purtând în cârcă globul; barbă mare până în brâu, albă înainte de vreme, cu floci suri ieșiți chiar din scoica palidă a urechilor; ochi iscoditori pe jos ca după ceva pierdut, pe care-l caută mereu deși nu-l va găsi probabil niciodată. Cărturar de slove vechi, cu gândul prins numai între versurile nemuritoare ale lui Abu'l Quasim Firdausi, el a dus totuși o viață umilă de slujbaș al împărăției, suspinându-și în barbă cu resemnarea poporului nostru: „Alah e mare și Mahomet e profetul lui”, fără ca totuși nevoia și umilința să-i fi înăbușit flacăra credinței în divinitatea inspirației lui — ci, dimpotrivă, întărindu-i-o și dându-i o vigoare agresivă. A scris în tinerețe poezii tot atât de umile ca și dânsul, cu stridențe proletare, versuri cu plumb în aripă și cu călți în sunete; a scris apoi destul de multe povestiri, pentru a preamări munca cu mâini bătătorite și cu miros de sudoare; a adunat pietroae peste pietroae, materiale îngrămădite unele peste altele fără ciment, dar mai ales fără știința selecției, a eliminării. O astfel de literatură nu putea avea circulație; proletarii scăpați dela truda manuală nu citesc literatură sau caută în ea altceva

decât propria lor mizerie, iar ceilalți, cărturarii, umblă numai după elementul estetic, în adulmecarea unei viziuni, a unei rezonanțe sufletești dincolo de materia brută... Oricât de puțină circulație ar fi avut, Nessir a cunoscut totuși în tinerețe și binefacerea admirației. Dela cele dintâi versuri de călți a primit o scrisoare dela o admiratoare necunoscută ce iscălea Zelima. Scrisoarea i se păru atât de neașteptată și de minunată, încât dori să-i cunoască autoarea, o lucrătoare cocoșată dela fabrica de tutun; din recunoștință ori voind să-și sporească inspirația la căldura unei admirații familiale, Nessir o luă de nevastă, câștigându-și astfel o soție credincioasă, dar pierzându-și unica-i admiratoare, căci admirația nu se păstrează în sărăcia colectivă a unei cocoșate și a șapte copii cocoșați, veniți unul după altul, la rând, ca suretele Coranului. Lipsa de răsunet în public a scrisului său mâlos, umilința unei vieți sdrențuite de nevoe, munca insalubră de al zecelea diac la masa a zecea a unui birou — nu i-au sdrobit însă credința în esența divină a inspirației lui ci i-a întărit-o; prin dreapta echilibrare a forțelor comprimate, ideea de persecuție constituie o supapă și chiar o perină de puf a mizeriei... — „Eu sunt cel mai mare poet al țării” — mi-o spune de oricâteori îl văd, ce e drept cu un glas șovăitor, dar șovăirea nu vine din lipsa de convingere proprie, ci din sentimentul lipsii de răsunet în sufletul meu obișnuit cu altfel de artă. — „Eu am creat romanul muncii manuale, adică al unei arte cu mai multă transpirație decât inspirație,

adaogă apoi, crezând că mă poate convinge încă, dar când îmi întâlnește privirea absentă din ochii de statue, sfârșește înjunghiat: — „Nu mă citești... văd că nu mă urmărești... v'ați înțeles cu toții să treceți peste mine, eu care...”. Bea astfel paharul amărăciunii, pe fundul căruia e totuși și licoarea unei satisfacții: satisfacția de a se simți un persecutat, ca toți marii mucenici ai inspirației divine. Legiuirea bunului nostru sfetnic Mirza-Chan nu i-a tulburat totuși seninătatea sufletească; a privit-o ca ceva datorat anume lui.

— Ca poet mi se cuvine pensia cea mai mare — douăzeci și cinci de mii de țechini. Este? mă întâmpină stăpân pe sine.

Mă uitai la umerii lui aduși, la puținătatea ființii lui roase de nevoi mărunte și de cei opt cocoșați din casă și la credința netulburată în divinitatea geniului său; închisei ochii și răspunsei cu răsuflarea tăiată:

— Este.

— Pentrucă am cântat munca manuală în povestirile mele, mi se cuvin alte douăzeci și cinci de mii de țechini pe lună. Este?

Din fundul puțului, în care lunecasem, nu putui decât aproba.

Mă reculesei totuși din amețeala unei aritmetici atât de fantastice.

— Adică cum vine asta?

— Vrei să spui: cât vine? Cincizeci de mii de țechini pe lună. Găsești că e mult pentru câte și ce cărți am scris eu.

— Nu... dar legea nu îngăduie decât douăzeci și cinci de mii de țechini pe lună, și aceasta ca cea mai mare pensie.

— Știu, răspunse amar. E încă una din formele de vrășmășie împotriva poeților inspirați.

În atmosfera de persecuție, în care s'a sbătut toată viața, și cu toată încrederea în meritul lui neasămuit, un om de bine, meșter în șuruburi, prietenul nostru Ibben se duse la tânărul sfetnic Mirza-Chan ca să-i atragă bunăvoința față de Nessir: familie grea, opt cocoșați în casă, el, slujbaș cu patru mii de țechini pe lună, nevasta lucrătoare la fabrică, bătrânețe neajutorată... E o faptă bună.

Mirza-Chan își mângâie barba-i neagră, dând din cap:

— Așa va fi.

În ziua cercetării situației la divanul înțelepților, orânduind anume pentru a cântări meritul fiecărui poet bătrân, când se rosti numele lui Nessir, un înțelept mai tânăr și mai mucalit, Solim, dădu din umeri:

— Nessir? n'am auzit niciodată de numele ăsta.

Falnicul Mollak Mehmet Ali, din locul dintâi al divanului, lăsă să-i cadă cu indulgență:

— Ce înseamnă tinerețea neștiutoare!

— Nessir? se minună Rhedi... Mai trăește? Care va să zică mai trăește bietul Nessir!

— Trăește, cum să nu trăiască, i-o tăie Ibben, prietenul lui Nessir.

— Mă bucur și eu că e în viață, dar oare mai scrie? întrebă Nersit.

— Ce are aface? i-o scurtă Ibben, care nici el nu mai scrisese de douăzeci de ani. Ajunge că a scris.

— Ce a scris? îl întrerupse tânărul Solim.

— Ce-a scris? se grăbi să-i răspundă Rhedi, fără să găsească ceva la îndemână... Auzi, mă întreabă ce a scris?

— Da, te întreb.

— Asta e bună! se necăji Rhedi, fără să-și aducă aminte de titlul vreunei cărți.

Falnicul Mollak Mehmet Ali trebui să-i împace; recunoscă că și el nu-și aducea aminte în clipa aceea de nici un titlu, dar asta nu înseamnă nimic, deoarece cărților le e dat să se păstreze în bibliotecă, unde le găsesc cei ce au nevoie de dânsese, și nu să le citim noi, care ne vedem de scrisul nostru.

— Înțelept a grăit marele nostru Mollak Mehmet Ali, interveni Ibben; dacă nu e o carte vie, prietenul meu Nessir reprezintă o realitate dovedită de bibliotecă și de cataloage. În tinerețea lui a avut cititori: a avut chiar și o admiratoare, pe Zelima cea cocoșată, pe care, din recunoștință a luat-o de nevastă, dând împărăției șapte copii cocoșați și ei; l-a apucat astfel bătrânețea, fără nici un sprijin.

— Atunci se schimbă lucrul, se înduioșă Solim, cel care nici n'auzise de numele lui Nessir. Dacă e atât de împovărat de nevoi și are o nevastă cocoșată și șapte copii cocoșați, să-i dăm un ajutor de două mii de țechini pe lună.

— Două mii? Se poate? Ar fi să ne batem joc de bietul om, isbucni Ibben.

— Atunci cât?

— Eu zic să-i dăm trei, se amestecă Rhedi.

— Prea puțin! pufni Ibben.

— Atunci patru, se mărinimi Nersit.

— E încă prea puțin — stăruii Ibben.

Numai vorba înțeleaptă a lui Mollak Mehmet Ali isbuti să-i potolească:

— Să nu ne precupețim cu un bărbat vrednic, care a scris multe cărți și a dat împărăției șapte cocoșați, eu propun să-i acordăm cinci mii de țechini.

— Cuminte ai grăit, se grăbi să-i ia vorba din gură Ibben, și după dânsul și ceilalți încuviințară mărinimia și înțelepciunea lui Mollak Mehmet Ali.

Tocmai atunci intră în sala divanului și Mirza-Chan, sfetnicul șahului din Giavidan-Kiradul „înțelepciunii eterne”. După ce i se ploconiră cu toții, el cuvântă mângâindu-și barba neagră:

— Unde ați ajuns cu chibzuiala voastră, cinstiți înțelepți ai divanului meu?

— Hotărîserăm tocmai asupra cererii bătrânului Nessir, îi răspunse Mollak Mehmet Ali, ca cel mai de frunte; dar hotărîrea din urmă rămâne tot la înțelepciunea Luminăției tale.

— Cât? aruncă scurt Mirza-Chan.

— Cinci mii de țechini.

— E vorba de tălmăcitorul cărții noastre divine Șah-Nameh și de cântărețul muncii manuale — se

grăbi să-l apere Ibben, în nădejdea de a mai scoate ceva.

Dar cum Mirza-Chan tăcea, adăose pe nerăsuflăte:

— Casă grea, plină de cocoşați... bătrânețe neajutorată.

Mirza-Chan tresări din cugetarea lui adâncă, și, mângâindu-și barba neagră, cuvântă liniștit:

— Câți cocoşați zici că sunt?

— Opt: Zelima și șapte copii.

— „Cocoșa vine din răzbunarea lui Ahriman, a grăit Zarathustra în versetul LX din *Vendidad Sadeh*, dar Ormuzd i-a răstălmăcit răzbunarea: aduce nenoroc celui ce o are și noroc celui ce o atinge”. Să împlinim deci scripturile. Lui Nessir, cocoșele din casă nu-i pot fi decât de folos. Opt sunt: opt mii de țechini să-i dăm. Mia și cocoșa.

Cu toți se închinară în fața înțelepciunii lui Mirza-Chan, talmaciul cărților sfinte.

— Opt mii? se îngălbeni gâtuit de ciudă Nessir când află. Opt mii!

S'ar fi rostogolit pe rogojinile odăei, dar crezu că e mai nimerit să se trântescă pe divan, cu ochii sgâiți în pod.

— Opt mii! Cuvintele îi ieșiau cu greu din fălcile încleștate și din gâtul înfundat. El care scrisese versuri inspirate de Alah și cântase povestea asudată a palmelor băătorite să fie aruncat de la locul de frunte ce i se cuvenia lui mai întâi în Persia. Soarta îi persecutase întotdeauna; alții i-o luaseră înainte,

il călcăseră în picioare, ajunseseră în fruntea treburilor. Numai el își închinase viața artei fără nici un gând la bunurile pământului.

— Nu, nu primesc! Nu se poate să primesc o așa înjosire.

Se ridică deodată în picioare, lovind văzduhul cu pumnii încleștați.

— Să nu dai rufele jos, se răsti mânioasă Zelima cea cocoșată, — căci lovise, în adevăr, funia pe care întinsese rufele la uscat.

— Atât ar trebui să nu primești! Cum o să-ți dea mai mult când ești un hodorog bătrân fără rost și căpătâi?

Nessir nici n'o ascultă. De când o luase de nevastă nu numai că-și pierduse o admiratoare dar își vârise și un dușman în casă. Trânti ușa și se duse praștie la Ibben.

— Asta ți-a fost prietenia? Astea ți-au fost făgăduelile? Opt mii! Atâta prețuesc în ochii tăi versurile și povestirile mele, fala Persiei?

Ibben își șterse fruntea de sudoare. Cum să-i spună cele întâmplate și cât se luptase pentru a-i obține cele opt mii de țechini?

— Potolește-te, Nessir; nu e nici vina noastră nici lipsa ta de merit. Așa a hotărît Luminăția sa Mirza-Chan și nu-i puteam ieși din poruncă.

— Luminăția sa...? Dar ce are Luminăția sa cu mine?

— Nu știi.

Uluit de cele auzite, Nessir colindă năuc și pe la

toți ceilalți înțelepți ai divanului, care, văzându-l scos din fire, căutară să-l potolească:

— Așa a voit-o Alah, Nessir, și voința lui ne-a transmis-o Luminăția sa Mirza-Chan.

Ce-i făcuse, ca să-l umilească așa? Il persecuta, după cum îl persecutau toți. Cu hotărîrea omului desperat, se duse la palatul Luminăției sale și ceru să fie primit. Bucuros de fapta lui bună și mângâindu-și barba-i neagră, Mirza-Chan își zise: „vine să-mi mulțumească” și porunci să-l lase să intre.

Nessir păși întunecat și fără să se ploconească se opri cu brațele încrucișate pe piept:

— Ce ți-am făcut de mă dușmănești așa?

— Eu? se minună Mirza-Chan.

— Da, Luminăția ta; ai venit anume la divan ca să mă despoi de drepturile mele.

— Cine ești, omule? se răsti Mirza, crezând că a înebunit poate de bucurie.

— Eu sunt Nessir, poetul pe care l-ai umilit cu pomană a opt mii de țechini.

— Pe ce te bizui să crezi că te am despoiat de drepturile tale?

— Pe versurile mele, care sunt pe buzele tuturor Persanilor.

Mirza zâmbi la atâta încredere în sine.

— Și în afară de versuri, ce slujbă mai ai la împărăție?

— Robesc ca diac pentru patru mii de țechini pe lună.

— Și ești nemulțumit dacă divanul ți-a mai dat pe deasupra opt, la care nu te-ai așteptat niciodată?

— Asta e altceva, se trufi Nessir. Poezia e darul lui Dumnezeu; oamenii pot să n'o răsplătească de loc, dar dacă se hotărăsc să o facă, atunci trebuie să-mi dea răsplata cea mai mare. Știu însă că divanul nu e de vină ci numai Luminăția ta.

— Eu?

— Luminăția ta, îl înfruntă el încăodată.

— Cine ți-a spus-o?

— Toți.

— Cine anume?

— Și Ibben, și Solim și Nessir, până și Mollak Mehmet Ali. „Am voit să-ți dăm răsplata cea mai mare ce ți se cuvenia, dară Luminăția sa a spus: opt mii de țechini... Puteam noi ieși din porunca împărătească?” Am venit acum la Luminăția ta să te întreb: ce ai cu mine de mă dușmănești așa?

Pricepând cum se petrecuseră lucrurile, înțeleptul Mirza-Chan își mângâie barba-i neagră și-i vorbi blând:

— Ascultă, Nessir, nu numai că n'am nimic cu tine dar nici nu te cunoșteam din nume până ce n'a venit la mine Ibben ca să mă roage să te sprijin pentru că ai o nevastă și șapte copii cocoșați și o bătrânețe necăjită și neajutorată. M'am dus anume la divan când ți se discuta cererea: unul din înțelepți spunea că n'a auzit de tine; altul că ai murit de mult, altul propunea să ți se dea două mii de țechini; cu mare greutate Mollak Mehmet Ali obținuse cinci. Atunci eu

le-am adus aminte de vorbele lui Zarathustra: „cocoşa aduce nenoroc celui ce o are și noroc celui ce o atinge”. Nimeni nu e deci mai vrednic de răsplata noastră decât tine. Opt cocoșați ai în casă, opt mii de țechini să ți se dea: mia și cocoșa.

* * *

Cu ochii rătăciți, absenți, Nessir ieși ca un nebun din palatul Luminăției sale. Se năruise într'însul tot ce crezuse despre sine, singurul lucru pentru care trăise. Nu-i răsplătiseră versurile ci cocoșele Zelimei și ale copiilor.

Se întoarse acasă în odaia cu rufele întinse pe funia ce o străbătea dealungul. Când intră, Zelima le găsi împrăștiate pe jos. N'apucă însă să șipe la el ca deobicei, făcându-l „hodorog bătrân” căci de sus, din funia prinsă de belciugul lămpii, Nessir își scotea limba la dânsa, bucuros că scăpase, în sfârșit, de gura ei și de vrășmășia oamenilor.

IV

Două metode.

În hallul unui minister, după priviri de recunoaștere, un domn de vreo șaizeci de ani, veni spre mine cu prietenie.

— Ce mai faci?

Îl privii lung, îl măsurai; figura i se desprindea parcă din cețe îndepărtate, fără să pot pune totuși un nume pe ea, nici stabili un punct de orientare.

— Bine. Și dumneata? răspunsei șovăitor, la întâmplare.

— Tot bine.

— Cum a trecut vremea, și cât ne-am schimbat, de când nu ne-am mai văzut, suspină el din nou, ca și cum ar fi voit să scormonească în cenușa stinsă a amintirii mele.

Trece vreme și ne schimbăm, ce e drept, și noi cu ea, mă gândii eu încurcat, dar nici chiar așa de repede, și cu o acțiune de descompunere atât de mare, încât să nu ne mai recunoaștem după un număr de ani, căci îmi era cu neputință să-mi amintesc de domnul cu atenții prietenești. Mi-ar fi fost lesne să

înădesc un crâmpei de conversație vagă. M'ar fi întrebat desigur ce mai scriu și i-aș fi dat, la întâmplare, un titlu de carte; situația s'ar fi rezolvat cel mult cu un echivoc. Pusei totuși ochelarii și-l privii mai stăruitor... nu, nu-mi aduceam aminte. Din ne cazul de a vedea cum imaginile trecutului se suprapun și se confundă unele cu altele fără a reuși să o desprind pe cea necesară, din sentimentul de a fi ajuns o bibliotecă fără catalog și bibliotecar, pierdui supravegherea de sine și-l întrebai deci brutal:

— Mă rog, dar d-voastră cine sunteți?

Tavanul hallului nu s'a prăbușit, dar eu îmi mușcai limba cu vehemență. Prea târziu: greșeala se mistuise; îmi împlântasem pumnalul în pieptul unui nevinovat, ce mi se arătase atât de prietenos. Domnul era decanul unei facultăți din provincie; nu-l cunoscusem personal niciodată, dar ne întâlniserăm uneori acum vreo treizeci de ani în cafenelele Bucureștilor, schimbaserăm înainte de război un ziar românesc într'o cafenea din Viena, unde era pe atunci atașat comercial, ne încrucișaserăm chiar cu vagi aere de recunoaștere acum vreo zece ani în hallul aceluiaș minister — și iată că chipul i-se ștersese din amintire tocmai când se hotărîse să facă primul pas de apropiere. Jignit, probabil, de întrebarea mea fără rost, lovit poate ca de o minge de tenis sărită peste plasă, el se înșepeni într'o atitudine preocupată, absentă.

— Trebuie să plec, sunt așteptat la alt Minister. Știi, noi provincialii, când venim la București, avem multă alergătură.

Imi întinse mâna moale, indiferentă, ca pentru ultima dată.

— Atunci, bună ziua.

— Bună ziua.

Umilit, nu mă putui mișca din loc câteva minute. Că nu-mi adusesem aminte de chipul lui, — era încă de iertat; „timpul schimbă”, vorba lui și apoi hallurile ministerelor se estompează într’o penumbră înșelătoare. Ce mă făcuse totuși să-l întreb cum îl chiamă? Cum putusem arăta o lipsă de tact atât de jignitoare? Ar fi fost așa de lesne să mă îngrădesc într’o conversație de generalități, din care poate, la urmă, i-ași fi stabilit chiar și identitatea. Micșorat de situația, în care-l pusesem, îmi lăsaî baltă treburile dela Minister și ieșii să mă răcoresc în stradă.

Din susul bulevardului, se scobora tocmai atunci precaut, cercetător, un tânăr rotofei, de vreo treizeci și cinci de ani, bine îmbrăcat, cu un fular alb în jurul gâtului; se uită la mine, șovăitor la început, cu priviri ce pipăe, apoi cu mai multă încordare, ca la o veche cunoștință pierdută de câtva timp din vedere. Mă recunoscuse, dar amintirea mi se arată și de data asta încăpățânată; nu ne mai aflam totuși în întunerecul unui hall, ci la lumina crudă a amiezii, pe un bulevard larg. Să-mi fi slăbit oare memoria vizuală întru atât încât să mi se amestece imaginile? Să fie semnul apropierii bătrâneții? Bătaia ei în ușe? Nu știu, dar faptul că tânărul din față mă cunoștea fără ca eu să-l pot identifica, mă amputa din

nou de unul din elementele esențiale ale vieții. O hotărîre îmi dădu totuși liniștea necesară. Memoria poate slăbi pentrucă așa e destinul lucrurilor ome-nești; ea poate fi însă ajutată și lipsa ei mascată; ceea ce umilește e declinul pus sub ochii tuturor. Experiența cu decanul mă umilise îndeajuns pentru a n'o mai repeta; îmi venia să râd de stângăcia cu care îl întrebam „dar d-vs. cine sunteți?”, ca și cum era nevoie să-i subliniez că nu-mi aminteam de dânsul. Nu, nu, aceasta nu se va mai întâmpla nici-odată.

Necunoscutul — desigur, un vechiu cunoscut — făcu un pas direct spre mine; eu făcui doi, hotărît, dintr'un sentiment de răscumpărare, de ușurare a conștiinței, dar și de apărare a demnității mele, ca să-i plătesc cel puțin lui ceea ce refuzasem atât de nerod decanului. Ii întinsei deci mâna cu prietenie.

— Ce mai faci?

— Ce să fac? Bine, îmi răspunse el calm și fără neliniștea cercetătoare, pe care i-o zărisem la început în privire.

— Nu te-am mai văzut de mult, stăruii în ostentația mea cordială.

— Cum să mă vezi, dacă am fost concentrat?

— Aha, care va să zică ai fost concentrat? Atunci se înțelege.

— Ce vrei, mizerii; concentrări ne mai trebuiau acum?

— Te pomenești că chiar pe zonă?

— Ba bine că nu. Și ce zonă! La Hotin.

— Oho! tocmai acolo!

Il trăsei atunci de o parte și-l întrebai confidențial, cu priviri circulare spre trecătorii de pe bulevard, ca să nu audă:

— Spune-mi, te rog, cum stăm cu lucrările de fortificație de pe Nistru? Se lucrează serios, așa cum scriu ziarele?

— Se lucrează, cum să nu se lucreze! Ce treabă au, făcu el puțin cam nepăsător față de entuziasmul ce i-aș fi dorit... Dar să-ți spun drept, eu n'am stat de ele.

— Nu? Dar ce făceai dumneata?

— Aveam altă treabă.

— Ce treabă? mă vârfii nepoftit în intimitatea omului.

— Am susținut moralul soldaților noștri.

Mă uitai la el nedumerit; nu auzisem încă de ocupația aceasta militară; din ce armă va fi făcând parte?

— Și cu ce ai susținut moralul soldaților?

— Cu versuri patriotice!

Cu versuri patriotice! Iată un răspuns neașteptat.

În orice caz, domnul cu fularul alb era un poet și ca atare mă vizitase, desigur, îmi citise poate versuri și le apreciasem într'un fel sau altul. Cazul era și mai grav decât îmi închipuisem. Uitasem numele unui scriitor, cu care mă întreținusem; sforțându-mă, chipul lui începuse totuși să se desprindă mai deslușit din umbră, fără a-l putea însă localiza în spațiu și în timp; câți ani să fi trecut de când mă vizitase? Oricât mă trudeam, îmi era cu neputință să precizez. Trebuia deci să mă silesc să nu par că l-am uitat;

nu voiam să pățesc cu dânsul ce pățisem cu decanul.

L-aș fi cercetat mai îndelung asupra fortificațiilor dela Nistru, dar nu părea bucuros să mă lumineze.

— O să scăpăm curând și de beleaua asta, făcu el cu mâna, ca și cum și-ar fi scuturat un fir de păr de pe haină.

— De care belea?

— De război.

— Crezi?

— Apoi ce, dumneata nu vezi că vine pacea?

— Pacea?

— Pacea.

— Ai aflat-o cumva pe zonă? încercai să glumesc.

— Lasă zona.

— Apoi atunci?

Poetul mă privi superior.

— Se vede că nu urmărești cele ce se întâmplă în lume?

— Urmăresc și eu cât pot.

— Apoi atunci, pufni el iarăși biruitor.

Tăcui vinovat.

— Când îți spuneam că se face pace cu Finlanda nu mă credeai.

— Mi-ai spus mie?

— Dumitale sau altuia, n'are importanță. Dar am spus-o și s'a făcut. Ascultă-mă și acum pe mine. Se face pace generală. Nu vezi că a intervenit și America? Ce înseamnă alta călătoria lui Veles¹⁾ ăla, cum

¹⁾ E vorba de Sumner Welles, ministrul adjunct al afacerilor străine din Statele Unite.

îl cheamă, decât că bate pacea în uşă. Şi cu America nu-i de glumă. Nu-i o ţară, ci un continent.

Aş fi încercat să-i mai potolească puţin din entuziasm, dar nu părea bucuros să mă asculte; se arăta grăbit şi nu şinea să-mi cunoască opiniunile asupra războiului.

— Să lăsăm chestiile astea şi să-ţi dau mai bine ultima mea carte de poezii.

Ce-i şi cu poezii! Poate să piară lumea şi revin tot la versurile lor, mă gândii eu, recunoscându-i în unul pe toţi. Mă bucuram totuşi că-i voi afla numele; voi scăpa şi de obsesia asta.

Necunoscutul scoase atunci din buzunarul paltonului o broşură de două foi, una servind de copertă acoperită cu litere mari albastre:

*Inchinarea eroilor
Neamului românesc
Versuri eroice
Din repertoriul artistului cupletist
Ionel Mironescu
(Mironel)*

Căscăi ochii mari, uluit; nu cunoşteam pe d. Ionel Mironescu-Mironel; nu-l putusem cunoaşte; n'avusesese cum să mă viziteze. Il privii din nou: chipul lui îmi părea totuşi întâlnit; să-l fi văzut în vreo grădină de vară? într'o societate? E cu putinţă; oarecum venise la mine ca la un vechi cunoscut.

— Deschide, mă rog, deschide, mă luă el grăbit.

Deschisei. Pe cele două pagini interioare se aflau trei poezii tipărite tot cu cerneală albastră.

— Citește și convinge-te; nu fii sceptic.

— Nu-i nevoie, mă bâlbâii...

— Citește să vezi, cum se ridică sufletele soldaților prin poezii și care-i opera, pe care o împlinim noi pe zonă fără să o cunoască cineva.

Aruncai ochii pe prima strofă a primei poezii, intitulată *24 Ianuarie*:

*E ziua cea mai sfântă azi
A visului ce s'a 'mplinit,
Spre care neamul românesc
Atât de mult a năzuit,
Aminte să ne-aducem toți,
Sfințită să ne fie buza,
Rostindu-i numele pios
Lui Alexandru Ioan Cuza
Nemuritoare peste veacuri
Să-i fie pururi amintirea —
El cel dintâi a pus temeiul
Infăptuind pe veci Unirea.*

— Este? mă privi el cu ochii scânteietori de mândrie.

— Da.

— Spune, unde ai găsit rima „buză-Cuza”? Asta-i rimă, domnule!

— În adevăr e o rimă rară.

— N'ai să o găsești nici în Radu Cosmin.

— Nu uita că Radu Cosmin a fost un precursor; d-voastră tinerii îi duceți inspirația mai departe.

— Care va să zică îți plac versurile mele?

— Da, făcui cu jumătate de gură.

— Atunci dovedește-o.

— Cum? mă speriai, crezând că-mi cere să scriu ceva despre dânsule.

— Cumpără-mi cartea...

— A! atât putui exclama înăbușit.

La asta nu mă gândisem; poetul își vindea cântecele patriotice pe stradă; ambulant, susținea astfel și moralul sedentarelor.

— Cât? izbutii să îngân, luat pe neașteptate.

— Cât dorești.

Scosei din buzunar un pumn de monede amestecate și alesei o piesă de cincizeci de lei. Când văzu banii, mulți, el îi privi cu o lăcomie aprinsă în ochi.

— Hai, nu te mai calici, scoate sutarul, că versurile mele merită măcar atât.

Ii oferii „sutarul”; îmi strânse mâna și, dând să plece, se întoarse brusc spre mine.

— Uitasem să te întreb, cum te numești d-ta? Văd că ești iubitor de poezie.

— Nu-i nevoie. Prefer să rămân admirator anonim, îi răspunsei bucuros că scăpasem de o obsesie și convins, în sfârșit, că tot metoda întrebuițată cu decanul era și cea mai cinstită și cea mai economică.

V

Fân în coarne.

Pe tânărul vizitator de astăzi — tânăr de vreo 33 de ani, — îl cunosc de mult, dela poșta târgului meu natal, pe când făceam cenzura bietelor cărți poștale ale soldaților de pe front și ale fetelor îndrăgostite încă de Angelo Scafarello. Cu ajutorul unui anunț la mica publicitate, fără rude și cunoștințe în țară, dornic de o vorbă bună dela cei rămași la căminuri, tânărul „luptător” deschisese zăgazurile unei vaste corespondențe sentimentale; sute de scrisori de femei asaltau zilnic cenzura bucureșteană cu îndemnuri și mângâieri. Un an după aceea, în fundul Moldovei mutilate, corespondența sentimentală continua încă cu fete din mahalaua chiar a târgului meu, — deși aflasem de mult că eroul nu era nici Angelo, nici Scafarello ci Anghel Scăfârlie; că nu era italian, ci papugi de ai noștri; că nu era luptător pe front, ci fotograf, întrebuințat la serviciul fotografic al armatei.

Tânărul vizitator de azi era pe atunci un copil de vreo 9 ani, mai mult decât dolofan, bătucit pe toate părțile, cu precoce semne de diformitate fizică, cu

luna feții devorată de doi ochi negri, vioi; cu mișcări greoaie de pui de elefant „băiatul domnului șef” se strecura cu tăblița la masa noastră; alături de suspinele sentimentale adresate de fetele târgului falsului erou italian și de cărțile poștale împodobite naiv cu „despre mine să știi, Marando, că sunt bine sănătos și-ți doresc și ție la fel, că mult mi-e dor de tine” — își făcea și el lecțiile silabisind în abecedar „o-i = oi; b-o-i = boi” și scrijilindu-și tăblița. Iată-l acum, după aproape un sfert de veac, un flăcău, cam uriaș, dar fără diformitate, proporționat pe vasta lui schelă, cu aceiași ochii vii, negri, puțin cam băgăreț, dar pe calea simpatiei și a unei vorbe prompte, meliflue, cu insinuante mlădieri moldovenesti. E magistrat în provincie de vreo zece ani, și felul cum a intrat în magistratură îl zugrăvește și pe dânsul și epoca.

Isprăvise Universitatea, ieșise printre cei dintâi și se opintia să-și capete un post undeva, ori unde ar fi. Intr'un început de Iulie plecam tocmai în târgul meu cu un tren de miezul nopții, când îi zării umbra uriașe pe peron.

— Pleci și dumneata în Moldova?, îl întâmpinai.

— Nu. Am venit doar să vă salut la plecare.

— Pe mine?

— Da.

— Dar de unde știai că plec?

— Mi-a spus-o azi d. X, cu care m'am întâlnit pe Calea Victoriei.

Pe domnul X, — un fost ministru — îl cunoscuse la lecturile noastre literare.

— Aha! mârîii eu neđumerit încă asupra rostului venirii lui.

— Să vedeți, se insinuă el plăcut. Umblu de câteva săptămâni să intru în magistratură și m'am gândit că d. X trebuie să-l cunoască pe Ministrul de Justiție. Aș îndrăсни să vă solicit o scrisoare de recomandăție către dânsul.

Se putea oare refuza dorința unui tânăr concetățean, care te conducea la gară la miezul nopții? Nu.

I-o trimisei deci chiar de a doua zi.

Nu-l mai văzusem apoi de vreo șase luni, când se prăbuși într'o după amiază de iarnă în birou, transfigurat de o mare bucurie.

— Am fost, însfârșit, numit la Hănceni în Basarabia, și dumneavoastră sunteți primul căruia țin să vă mulțumesc.

— Mie? Aha! — mi-adusesei brusc aminte de scrisoarea de recomandăție solicitată la miez de noapte în gara de Nord.

Mă umflai puțin în pene, dar povestea numirii lui nu era atât de simplă. Se dusesese cu scrisoarea la un liceu, unde X prezida o comisie de bacalaureat; pe când aștepta într'o bancă din fundul sălii, iată că sosise în inspecție și primul ministru. Ocazia era unică, își zisese; la ieșirea lui se repezise după dânsul și-l ajunsese tocmai când se urca în mașină; l-ar fi putut lua drept un atentator; figura lui rotundă și simpatică nu inspira însă nimănui temeri asazine; limba lui deslegată și dulce, știuse, dealtfel, să-i ex-

pună repede situația de tânăr sărac, cu studii serioase, în neputință de a-și căpăta un post în magistratură, din lipsă de sprijin. Câștigat, înduioșat, cu un picior pe scara Lincolnului, învăluindu-l într'o apă de simpatie, primul ministru îi aruncase peste umăr:

— Știi că-mi ești simpatic, tinere; treci pe la mine acasă.

Marea i se umflase brusc în piept; isbutise dintr'odată!... De a doua zi avea însă să știe ce înseamnă o invitație „acasă” la un om al zilei... În zadar încercase de nenumărate ori să se strecoare cu moldoveneasca lui insinuantă („m'a chemat, domnule”; „sunt invitat”; „chiar domnul prim ministru m'a poftit”); vardiștii, ușierii, șefii de cabinet erau granitici. Ne aflam, de altfel, într'o epocă de prefaceri când ulițele caselor particulare ale miniștrilor erau barate de mulțime de solicitanți ce așteptau zi și noapte ca să poată pătrunde. Tânărul înțelesese, însfârșit, inutilitatea demersurilor și apucase alt drum; îi aținuse calea primului ministru la Radio, la Academie, îl urmărise într'un orășel de munte sau în altul dela mare. Primul ministru îl cunoștea acum:

— A, dumneata? Mi-aduc aminte... cum să nu-mi aduc aminte? Imi ești simpatic. Adu-mi o petiție.

Data următoare îi scria câteva vorbe de recomandare pe dânsa ori îi dădea o carte de vizită pentru colegul dela Justiție ori își trimitea chiar șeful de cabinet să vorbească în numele lui.

Rezultatul rămânea același: nu mai erau locuri.

— La prima mișcare pe țară fii sigur, tinere, că vei fi numit. Ești atât de bine recomandat! încheia stereotip ministrul.

Mișcări nu se făcuseră însă de câteva luni. Desperat, rămas fără mijloace pe străzile Bucureștilor, tânărul se acățase de toate ocaziile ce i se prezentau. Auzise de un prieten de copilărie al ministrului, comandor, tip romantic, care de un sfert de veac își conducea vasul dela proră, cu părul blond revărsat în bătaia vântului și cu ochi albaștri pierduți în infinitul zărilor. Ajuns la dânsul prin scrisoarea de recomandatie a unui prieten al lui din provincie, îi câștigase repede simpatia. Il luase deci în cabinetul Ministrului.

— Dragă Costică, declamase el patetic, nu ți-am cerut niciodată nimic de când ești Ministru; îți cer acum pentru tânărul acesta meritos, pe care, dă-mi voie să ți-l recomand.

— Să mi-l recomanzi? Mai degrabă ți l-aș recomanda eu ție pentru o călătorie în Orient. Eu îl cunosc. N'ai nici o grijă; va fi cel dintâi pe primul tablou de mișcări în magistratură.

— Nici nu mă așteptam la alta dela tine, dragă Costică; nu uita că e fiul celui mai bun prieten al meu, e licențiat *magna cum laude*, și n'are mijloace.

— Am înțeles; s'a făcut.

„S'a făcut” — dar nu se făcea de loc! Tabloul cu numiri și înaintări nu mai apărea. Intr'un tramvai tânărul reușise odată să atragă atenția și simpatia unui arhimandrit foarte băgăreț și deci cu multe relații.

— Hai cu mine, îi zise.

Scena din cabinetul Ministrului se desfășurase în aceleași condiții ca și cea cu marinarul. Ministrul îl va avea în vedere la prima mișcare în magistratură.

Tabloul tot nu apărea.

Intinzându-și piciorul pe scăunelul unui lustragiu de pe o aripă a Poștei, băgase de seamă că venise după dânsul un bătrân.

— Vă rog, domnule, după d-voastră.

— Se poate, tinere? Ai venit înaintea mea.

— Dar d-voastră ați venit pe lume și mai de mult și vă datorez tot respectul.

Bătrânul îl privise cu simpatie; tânărul găsisese, de altfel, loc pe scăunelul vecin devenit liber. Intraseră în vorbă; îi povestise repede peripețiile lui cu numirea; banii îi erau pe sfârșite; maică-sa, săracă și ea, îl aștepta în provincie ca pe un salvator.

Totul în cuvinte calde, convingătoare, demne, și cu dulce glas moldovenesc.

— De unde ești d-ta, tinere?

— Dela Tecuci.

— Eu sunt dela Panciu.

— Moldovean, așa dar?

— Moldovean.

Isprăviseră.

— Știi ce? Vino cu mine la Minister.

Bătrânul era membru la Curtea de Casație. Scena din cabinetul Ministrului se desfășurase însă cu ritualul obișnuit.

— Dacă-l cunosc? făcu Ministrul pe jumătate cu

haz, pe jumătate iritat. Il cunoaște tot ministerul. I-am spus că-l voi avea în vedere la prima mișcare. S'a făcut vreo una până acuma, tinere?

— Nu.

— Apoi atunci?

Mișcarea nu se mai făcea. Tânărul se instalase în anticamere, la căldură, mereu în calea Ministrului, doar nu-l va uita. Slăbise, dar și răcise; abia se ținea pe picioare, cu temperatură.

— Ce-i cu dumneata, tinere, de arăți așa de rău, îl întâmpinase odată Ministrul.

— Sunt bolnav, domnule Ministru.

— Du-te de te îngrijește, domnule. Nu mai sta pe scări și prin anticamere.

— N'am bani de drum până la Tecuci.

— Dispusese să i se dea pe dată două mii de lei.

Se dusese la Tecuci, unde căzuse lovit de congestie pulmonară. Sănătos, peste trei săptămâni, era în anticamera Ministrului.

— Iar dumneata pe aici?

— M'am însănătoșit, domnule Ministru, și am venit ca să nu mă uitați.

— Ai văzut vreo mișcare în ziare?

— Nu, dar...

— Apoi atunci.

Numiri individuale apăreau, firește, multe; uneori chiar și în mici pachete; dar niciodată vreun tablou de câte o pagină de ziar cu o mișcare în întreaga țară...

Așteptarea se prelungea de săptămâni prin cori-

doare și anticamere. Il cunoșteau toți și intra oriunde.

Pe când se odihnia odată la biroul unuia din șefi trecut în altă cameră găsisse o telegramă desfăcută, pe care o citise din întâmplare. Judecătorul din Hănceni făcea cunoscută moartea subită a ajutorului, Ivașcu, și cerea numirea urgentă a altuia „pentru ca lucrările să nu sufere”... Străfulgerat de o idee, dăduse buzna în cabinetul Ministrului.

— Domnule Ministru, a murit Ivașcu, ajutorul dela Hănceni.

— Și ce mă interesează pe mine asta? se ferise Ministrul.

— A rămas un loc liber.

— Ei și? A!

Înțelesese. Se încruntase.

— De unde știi dumneata asta?

— Am văzut telegrama judecătorului.

— Unde ai văzut-o?

— La șeful de birou Georgescu. Adică... eram acolo când a sosit, se bâlbâi.

Ministrul îl chemase pe funcționar.

— De ce nu-ți ții hârtiile în regulă? Nu știi că sunt confidentiale?

Funcționarul voise să dea lămuriri.

— Nu-i nevoie; e prea târziu, i-o tăiase Ministrul cu convingerea că i se îmfundase, în sfârșit, că nu mai putea amâna numirea sub pretextul „mișcării în magistratură” — când nu se mai făceau mișcări ci numai numiri individuale și cât mai pe ascuns, fără publicitate.

— Fă numirea dumnealui de urgență și să fie cu noroc, tinere.

Iată cum isbutise să intre în magistratură. Mai stătea acum două zile în Capitală înainte de a pleca în Basarabia.

— Vreau să mulțumesc comandorului, consilierului dela Casație, arhimandritului, d-lui X, la vreo patru deputați și senatori, și chiar primului Ministru, dacă voi putea pătrunde la el; dacă nu, prin șeful de cabinet.

— Și pentru ce să le mulțumești?

— Pentrucă m'au numit.

— Cum te-au numit, când te-a numit numai întâmplarea cu telegrama? mă nedumerii eu.

— Bine, asta nu face nimic, îmi răspunse el cu dulceață moldovenească în glas. Eu n'am să rămân doar la Hănceni toată viața; peste câteva luni am să încerc o mutare în țară, apoi mai târziu o înaintare. E bine ca fiecare să creadă că m'a numit el.

Trecuseră zece ani de atunci; tânărul magistrat înaintase de mult în grad, în tribunalul unui târg moldovenesc, se însurase, avea un copil, se plângea de leafa de mizerie și de greutățile vieții; ar fi părăsit bucuros magistratura, dacă ar fi găsit o întrebuintare mai fructuoasă. Multe se schimbaseră de atunci, dar nu și pasiunea lui literară; îmi citia odinioară mici schițe satirice din viața provincială, apoi, de când era magistrat, epigrame cu sare și aluzii locale, pentru hazul colegilor în sala de chibzuire, la o cafea, unde împricinații își închipue deobicei

că se consultă numai codul și se ciocnesc numai teoriile juridice.

— Am făcut și trei poezii, — sau, mai bine, poezioare, mă luă el cu obișnuita lui modestie insinuantă.

— A! Nu știam că faci și poezii.

— Nu-i mare lucru de ele. N'o să vă placă. Știu eu ce vă place dumneavoastră. Sunt cam „tradiționaliste”, se rușină el ca de o faptă urâtă.

— N'am nimic cu tradiția; te înșeli; spune-le repede.

— Nu... nu... n'o să vă placă.

Se lăsă puțin rugat. Iși dădu apoi ochii peste cap și recită cele trei poezii, în adevăr „poezioare”, cu stele, cu dalba lună, floricele și alte blânde izvoare.

— Sunt cam așa cum le-ai zis dumneata, „tradiționaliste”, mormăii eu consternat.

— Dar sunt și publicabile?

Omul aștepta „un bilet de voe”.

— Firește; trebuie numai să alegi locul potrivit; sunt în provincie zeci de reviste bucuroase să le publice; poate chiar în târgul dumitale.

— A, nu; aș voi într'o revistă din Capitală.

Ii datoram o despăgubire; i-o dădui, indicându-i câteva nume de reviste bucureștene, potrivite pentru „specia” poeziei lui.

În clipa aceasta intră un scriitor matur de mare autoritate literară. Il prezenta. Pentru a ni se face plăcut, tânărul își arată pe dată intenția de a ține o conferință despre Ștefan Petică, pe care-l admira ca

poet „modernist”; era vorba chiar de un bust la Tecuci. Voia să se pună bine măcar așa cu „modernismul”.

La pomenirea numelui lui Ștefan Petică, imaginea lui îmi reveni într’o scurtă dar hotărîtoare viziune de acum patruzeci de ani. Intr’o zi călduroasă de Iunie intrasem din întâmplare în sala, în care Maiorescu își ținea examenul de sfârșit de an la logică. Candidații ședeau înșiruiți în banca întâia, în fața căreia Maiorescu, surd de o ureche, își primbla singur scaunul pentru a pune întrebări. În momentul acela se oprise în fața a doi studenți mai maturi; le luă carnetul și le citi numele.

— Aha, d. St. O. Iosif, bun și aha, d. Ștefan Petică... care va să zică poezia se pune în regulă cu logica, frumos...

Pe Iosif îl cunoșteam din versuri; de Petică auzisem numai. Iosif înlemnise trist, adormit și plângător ca o salcie. Petică avea ceva donchișotesesc în el, o bărbiță caprină neverosimilă, pete ruginii pe umerii obrazelor.

— Buun, mormăise Maiorescu, mângâindu-și barbișonul. Nu vom fi pretențioși... nu așa? poeți, mă rog. Așa dar, domnule Iosif, să începem cu începutul; spune-mi ce e o noțiune?

Cași cum n’ar fi auzit întrebarea, Iosif nu clintise; salcia dintr’însul plângea deasupra apei lacului.

— Atunci să ne spună domnul Petică.

Omulețul slab, numai oase, cu obrajii înfloriți de ftizie, începuse a mișca brusc din mâni, ca o paiată

dezarticulată, repezindu-se în vorbe mari, bătând fără pudoare câmpii... Uluit de atâta risipă verbală, Maioreșcu îl măsurase rece.

— Aha, care va să zică n'ați studiat chestiunea asta. Se întâmplă. Să ne spună atunci d. Iosif ce este o judecată?

Iosif stăruise în acelaș mutism, scuturându-și frunzele pe luciul bălții; nici un cuvânt, nici o mișcare, cași cum n'ar fi fost vorba de dânsul, pe când Petică se risipise din nou într'o frenezie de gesticulație și de vorbe goale fără legătură cu chestiunea. Enervat, Maioreșcu se încruntase din nou.

— Atunci, cunoașteți poate mai bine teoria silogismului?

Iosif rămăsese egal cu sine într'o tăcere integrală, iar Petică într'o vorbărie insuportabilă.

— Doamne, exclamase Maioreșcu, poezia nu prea are nevoie de logică, dar aici e vorba de logică și nu de poezie. Să o lăsăm să se coacă pe la toamnă.

Iși mutase apoi scaunul la candidații următori. De atunci nu pot înlătura de la Petică (redactor al unei reviste sociologice și autor de articole filozofice) imaginea omulețului cu cioc atât de zadarnic agitat.

În entuziasmul lui, tânărul magistrat începu să declame versuri din Petică, întrerupându-le mereu cu reflecții:

— Cât e de modern în expresie, — parcă-i deacum — nu așa? în timp ce eu mă gândeam, dimpotrivă, la prefacerile nemiloase ale timpului. Pe când tânărul recita fără întrerupere, mă chemă șipetul te-

lefonului; trecui în camera de alături patru-cinci minute numai. La întoarcere, tânărul recita încă din Petică.

Când rămaserăm singuri, prietenul îmi spuse:

— Simpatice și vioi tânăr, — dar versurile lui sunt cam slăbuțe.

— Nu-s versurile lui ci ale lui Petică.

— Nu-i vorba de versurile lui Petică ci de cele ale lui.

— Dar de unde le cunoști?

— Mi le-a recitat.

— Când? mă mirai din nou.

— Când ai trecut dincolo și-a întrerupt declamația din Petică și, gâfâind ca un asasin în clipa sosirii momentului prielnic pentru a da lovitura, m'a apostrofat: „Și eu fac versuri; o să vă recit trei poezii noi. — Nu-i plac dumnealui (și arată spre camera alăturată), dar știți ce literatură îi place dumnealui! Ascultați-le. Pe nerăsuflăte mi-a recitat apoi (cu ochii holbați spre ușă cu grija să nu se deschidă înainte de timp) niște versuri cu blânda lună, cu stele și floricele. Când a simțit că te întorci, și-a reluat recitarea din Petică.

Isbucirăm în râs. Râdeam însă chiar de destinul nostru de scriitori, așa cum ni l-a zugrăvit Horațiu acum două mii de ani: tuturor ar trebui să ni se pună fân în coarne, ca boilor împungători, ca să se ferească oamenii de noi de a nu le citi tam-nesam isprava noastră¹⁾.

¹⁾ Versurile au apărut în broșură: Pompiliu Peneuș, *Cântec și spadă*.

VI

Cămașa fericitului.

Descălicat în Capitală acum patruzeci de ani, prin nu știu ce întâmplare, pornii în căutarea unei camere prin strada Enei, de o notorietate pe atunci destul de proaspătă din pricina ciocnirilor din Duminea de 28 Martie 1899, care aduseseră căderea guvernului Sturdza și venirea la putere a conservatorilor...

Nimerind într'un gang și apoi în curte, fui condus de o boanghenă șchioapă la „cucoana” în cerdacul etajului: o namilă imobilizată de obezitate și poate și de boală pe un divan, înconjurată de o droaie de câni din toate rasele, lărmuitori și rău mirositori. După o sumară convorbire maghiaro-română, întreruptă de lătrături și de încercări de agresiune, mă trezii în singura cameră disponibilă, dela parter, în fundul curții, mai mult pe temeiul sentimental al recomandăției că într'însa locuise odinioară și Eminescu.

Am debutat astfel în viața bucureșteană — probabil din prefigurație literară — sub auspiciile ma-

relui poet, într'o odae umedă și întunecoasă în care, în miezul zilei, nu puteam citi decât cu ajutorul lămpii. După o săptămână, forțele rezistenței provenite numai din entuziasm poetic erau sleite... Voiam să mă mut, dar mă intimidă cucoana obeză din cerdac și câinii ce mă hămăiau de sus de câte ori încercam să mă urc pe scara păzită. Și, pe urmă, eram din cale afară de timid și nu întâlнисem încă nici un cunoscut în Capitală care să mă poată ajuta. Cum ne aflam într'un sfârșit de Septembrie, din fuiorul vremii se desprindeau încă minunate zile aurii; rătăceam, astfel, la soare prin fața casei, prin Cișmigiu, pe la Șosea, în așteptarea inițiativei ce mă va scoate din văgăuna camerei întunecoase pline de amintirea lui Eminescu... Pe când desperasem de a isbuti să mă urc în cerdacul Unguroaicei obeze străjuite de câni răi, mă întâmpină într'o dimineață silueta unui vechi cunoscut din târgul meu, Mitică, pe nume, cu barbișon negru, cu o frunte bombată, dominată de o coamă de păr ușor râurată pe ceafă, cu o figură deschisă, bucuroasă de a trăi, optimistă, cu un trabuc integrat definitiv în personalitatea lui fizică.

— Ce mai faci, mă? mă întâmpină el cordial, cași cum ne-am fi văzut și eri, deși ne despărțisem de mulți ani.

Ii expusei situația pe nerăsuflăte și destul de patetic pentru a-l putea interesa.

— Da? făcu el cu compătimire de vechiu bucu-reștean față de timiditatea mea de provincial. Te pierzi cu firea numai pentru atât? Vino cu mine.

Intrarăm în curte; în câteva minute ne aflarăm sus în cerdacul Unguroaicei și, cu toată larma cânilor, în puține cuvinte, își exprimă nemulțumirea în ton ce nu îngăduia replica. Peste o jumătate de ceas eram cu geamantanul într'o trăsură, iar după un ceas mă aflam instalat într'o superbă cameră a unei mari case de pe Sfinții Voivozi, în fund de curte, la etaj, la un foarte cum se cade funcționar, prieten al lui.

După patruzeci de ani, Mitică a rămas așa cum l-am văzut în acea după amiazi de toamnă când mi-a apărut atât de tutelar. Ciocul, firește, i-a înflorit; coama leonină i se revarsă tinerește pe guler ca la poeți; chiar pe frig iese numai în haină cu o floare la cheutoare; doar în timpul înghețurilor poartă o scurtă blăniță; totdeauna, fără excepție, cu trabucul între dinți, respiră mulțumirea de a trăi. Pensionar lipsit de ocupație, se prăjește la soarele tuturor teraselor cafenelelor bucureștene.

— Ce mai faci, Mitică?

— Ce să fac? Sunt fericit.

Nu era nevoie să o spună, deoarece, din toți porii ființei lui satisfăcute, i se vede fericirea. Fericire venită nu numai dintr'o stare de spirit înăscută ci și rezultat al unei voințe, al unui sistem, căci omul cu trabuc și-a reglementat acțiunile vieții după norme ce-i aparțin; lucrează, doarme, mănâncă și iubește pe baza anumitor principii; practică gimnastica suedeză, cura lui Kneipp; e vegetarian, deși Dumineca și

Joia se hrănește cu un cocoș fiert, — cocoș și nu găină — după anumite cercetări personale asupra efectelor cărnii de pasăre; doarme patru luni afară pe o terasă, calendaristic, oricare ar fi temperatura; are ședințe de pocker la zile și ceasuri fixe; joacă, de altfel, cu sistem și pentru plăcere dar și pentru câștig; sistemul nu i-a dat greș niciodată. Vara, la 1 August (și nu la 31 Iulie sau la 2 August) pleacă la Constanța, unde stă până la 15, la acelaș hotel și în aceeaș oada; face băi de mare după metod propriu și cronometrat. Pe vremea Cazinoului, „sistemul” îi permitea un beneficiu modest, dar sigur.

— Pun douăzeci de lei pe bandă; dacă pierd, dublez miza, plus cinci lei; dacă pierd și de data asta, o dublez iarăși, adăugând cinci lei și tot așa, mereu, la dublu plus cinci lei. Pot pierde de zece ori în șir; la primul câștig mă acopăr dintr’odată cu un beneficiu de câțiva lei, cu care încep din nou după acelaș sistem. În chipul ăsta, oricât de rău mi-ar merge, tot culeg două trei sute de lei pe seară... Imi acopăr șederea la Constanța; un înțelept nici nu poate cere mai mult dela jocurile de noroc.

Totul este, astfel, la Mitică, rânduit, sistematizat, măsurat; e fericit pentrucă n’are altă ambiție decât de a se prăji la soare; cu trabucul între dinți, filozofează cu oamenii de vârsta lui, pensionari, prin Cișmigiu sau pe terasa Cercului militar, își expune „sistemul” de viață, sau mai bine, sistemele, pentrucă nu e un gest cât de indiferent, pe care să nu-l fi încadrat într’o normă, după lungi experiențe; știe cum

să-și așeze perina ca să doarmă bine și cum să-și reglementeze fiziologia ca să trăiască mult!... Simțindu-se sănătos, poate cocheta și cu moartea. De câțiva timp arată o îngrijorare asupra felului celui mai nimerit de înmormântare: se cumpănește între îngropare și incinerare; îmi expune argumentele de ordin sentimental, tradițional, religios, estetic, economic ce-l înclină când într'o parte când într'alta; mă consultă, dar nu se hotărăște; nu și-a găsit încă „sistemul”; în marele „fișier” al vieții lui numai o cutiuță e provizoriu goală: cea a morții. Ii simt neliniștea și nemulțumirea de sine: la ce bun să cunoști rostul cărnii de cocoș dacă nu știi cum trebuie să mori?

Ingrijorarea lui Mitică n'a ținut totuși prea mult; fruntea lui nu e făcută pentru a se încreși și nici optimismul lui vital pentru a se adumbri. Zilele trecute l-am regăsit luminos în amurgul plin de rugină al Cișmigiului, printre obișnuiții lui adepți peripatetici, cu trabucul voios de odinioară în colțul gurii.

— Știi, m'am hotărât, îmi trâmbiță el de departe; mi-am și luat un loc la Sf. Vineri și îmi zidesc mormântul, căci e mai bine să vezi tu de dânsul din viață, decât să-l lași pe seama altora, după moarte. Urna cu cenușa prea pare a scuiptoare!...

Iși găsisse „sistemul” și putea, deci, reintra în circuitul ființei lui armonioase și optimiste de om fără alte griji decât grija ca să nu-i lunece trabucul dintre dinți...

VII

T i m i d u l .

Puțin înaintea plecării în orașelul natal, un glas uscat la telefon:

— Aș dori să vă citesc un caet de poezii și nu îndrăsnesc.

— Indrăsnește.

— Sunt Moldovean, ceia ce înseamnă timid.

— Cu atât mai bine. Moldovenii au un cusur: timiditatea ; și o calitate: talentul. Dacă ai cusurul, te pomenești că nu-ți lipsește nici calitatea.

— Aș avea atunci o rugămintă.

— La voia dumitale.

— Aș dori să nu asiste nimeni la lectură.

— Cum ar veni asta? Dacă s'ar întâmpla să mai fie cineva de față, să-l dau afară din pricina dumitale?

— Nu; dar cum sunt timid..., știți... se poticni Moldoveanul.

— O să-ți înfrâni timiditatea.

— Și, pe urmă, n'am publicat nimic până acum, așa că e mai bine să fim singuri.

— Literatura nu e o taină. N'avem secrete de împărțit, și nici nu-i o rușine, ca să fugi de prezența altora.

— Bine, îngădui silnic glasul uscat. Atunci când aș putea veni?

— Oricând: timpul dumitale e mai prețios decât cel al meu.

După amiază mă trezii cu un tânăr, de tot tânăr, cu o geantă plină subsuoară. Privi circular la cei doi scriitori mai maturi, aflați întâmplător la mine și rosti uscat, categoric, cu un ton de imputare condescendentă încă:

— Nu așa ne-a fost vorba.

— Am avut o vorbă cu dumneata?

— Parcă ne-am înțeles să fim între patru ochi și suntem în opt, — ca să nu zic zece, căci domnul poartă ochelari, încercă să fie și spiritual.

— Domnilor, mă adresai celor doi scriitori, tânărul, după cum vedeți, un poet timid, ar dori să vă dau afară ca să-și poată citi dumnealui versurile.

— N'am vrut să spun asta, însă..., încercă el, dar se poticni din nou.

— Nu-i nici un însă; nu-ți rămâne decât să-ți deschizi geanta și să pornești.

Tânărul nu se mai codi; înșfăcă hotărît și sigur de sine un caet și se puse să citească un ciclu de poezii de o mare stridentă voită.

— Sunt „noi” se comentă singur în fața tăcerii noastre.

— O noutate de acum zece-cincisprezece ani dela 75° H. C. sau dela *Integral*; noutatea, tinere, e anul acesta mai simplă.

— Găsiți? făcu el superior.

— Găsesc.

— Chestie de apreciere.

— Dar cum te numești dumneata? îl întrebai deodată fără legătură aparentă.

— Mladă.

— Pseudonim?

— Se vede.

— Rău; pseudonimul nu trebuie să se vadă.

— Găsiți? își repetă scepticismul.

— Care ți-e numele adevărat?

— Importă?

— Intrucâtva.

— Rozeanu, aruncă nepăsător.

— Și ce studii faci?

— Și asta importă?

— Ceva mai mult.

— Prepar a cincea în particular.

— Bun! ne minunarăm cu toții de precocitatea morală a tânărului.

— Și totuși e un timid, interveni împăciuitor scriitorul cu ochelari, versat în psihologie. Caz de refulare; se silește să-și ascundă timiditatea prin aroganță.

— Dar pe dumneata cine te-a poftit să te amesteci în vorbă? își slobozi pușca glasului său uscat timidul, ca să aibă ultimul cuvânt.

VIII

Vânt de Primăvară.

Un glas subțire, pițigăiat de fată cu răsfăț îmi ceru la telefon autorizația de a veni să-mi citească literatură.

— Iarăși! îmi zisei puțin cam stingherit de atâta îmbulzire prematură.

— Câți ani ai, dudue?

— Nouăsprezece; **mi-am** trecut bacalaureatul, și m'am înscris la Universitate.

După glas și după răsfăț mi-o închipuisem de 14—15. Nouăsprezece ani și studenția constituiau un început de acoperire morală; se afla într'o fază „pre-literară”, ce motiva pierderea câtorva momente. Pri-mii deci solicitarea.

După amiază îmi intră în bibliotecă o „dudue”, a cărei înfățișare îmbina vârsta ce i-o presupusem cu cea pe care o avea: un cap mare, frumos de femeie aproape, brună, cu o cunună de păr negru, îmbelșugat, cu ochi negri, focoși, trăsături largi, dar cu glas subțire alintat de copilă; capul de femeie se afla

împlântat pe un trup mic, aş zice de fetiţă, dacă n'ar fi fost mai mult un trunchiu scurt, cu rotunzimile feminităţii destul de pronunţate cu mult peste vârstă. Avea în mână un manuscris, pe care îl frământa febril ca o batistă.

O invitai să citească, dar întâmpinai rezistenţa alintării, a emoţiei, a apăsării inimii cu palma.

— Nu, nu pot, isbuti în sfârşit să spună.

— De ce, dudue?

— Sunt emoţionată.

— Bine, înţeleg emoţia oricărui debutant, dar nu în proporţia asta.

Fata îşi comprimă din nou bătăile inimii, îşi şterse tâmplele de năduşală, se silia vădit să-şi curme pánico, dar nu reuşia, toată firea ei impetuoasă şi volubilă gata să-şi circumstanţieze „cazul”.

— Pune caetul pe birou, dudue, şi explică-mi de ce eşti atât de emoţionată?

— Pentrucă dela lectura asta depinde existenţa mea.

— Existenţa dumitale? Ce legătură e între un manuscris şi existenţa dumitale, dudue? De ce întrebuiţezi cuvinte atât de mari?

— Voi afla dacă am talent sau nu, rămase ea la punctul ei de vedere. Şi asta e enorm.

— Să zicem că ai putea afla ceva, cu ce ţi-ar ajuta? Păstrează-ţi calmul; gândeşte-te că nu joci în clipa asta nici o carte mare.

— Ba încă ce cartel insistă ea.

— Cartea cea mare ai jucat-o astă vară, la bacalaureat, când succesul era important pentru viaţa

dumitale, pentru carieră, mai știu eu? Acum e cu totul altceva. Ce ți s'ar putea întâmpla mai rău? Să-ți spun că bucata nu e bună. Ei, și? A scrie nu-i o obligație pentru nimeni; nu-i nicio rușine să n'ai „talent”; cu experiența mea îți pot spune că nu e nici vreo pierdere, dar asta ai s'o înțelegi mai târziu. Nu treci un examen necesar, ci faci un act absolut voluntar și relativ indiferent. Să lăsăm însă vorba de prisos și să trecem la fapte. Ce fel de literatură faci dumneata dudue: versuri sau proză?

— Proză...

— A!... bun, hm...

— Am scris și-o poezie, se grăbi ea să-mi abată încruntarea, pe care i se păruse că mi-o văzuse pe frunte.

— Lasă poezia și citește-mi proza.

Fata înțelese că trecuse vremea alintării și a emoției, se puse să citească cu glas copilăresc, febril, dar muzical. Era un fragment vag, de poem în proză, descriind o stare emoțională de iubire poetică, plin de imagini abuzive și de expresii căutat poetizante...

— Ei, ce spuneți? se uită la mine, înfrigurată, așteptând.

— Ce să spun? Mă încurcă spaima d-tale; mă privești cu ochi mari, speriați, ca și cum viața dumitale ar depinde de „sentința” mea.

— Depinde, firește depinde.

— Iarăși începi cu povestea asta!

— Oricum, depinde viitorul meu literar.

— Nici atât.

— Am talent sau nu? mă devoră ea cu ochii mari, focoși și tot mai înfrigurați.

— Ți-ași putea spune și eu ca Pilat din Pont: ce-i talentul? Dar să admitem că ași ști; ai aerul că-mi pui sub ochi o poliță și-mi ceri să-o girez; semnătura mea e fără acoperire; nu deschide ghișeul niciunei bănci.

— Da, da... bine... își mototoli ea manuscrisul, febril, dar chestia e, am talent ori nu?

Ideea talentului o obseda...

— Deși e greu să te pronunți după o lectură atât de scurtă, n'aș putea spune că ceia ce scrii e lipsit de îndemânare; ai dispoziții dar se vede bine că nu știi ce e literatura.

— Cum asta? îngâlbeni brusc.

— Ești încă în faza lirică — de altfel potrivită vârstei — în care literatura se confundă cu efuziunea poetică, cu beția de imagini, cu abundența de comparații.

— Asta am și căutat.

— Ai căutat și ai găsit; numai că e prima fază a inițierii.

— Nu înțeleg.

— Unde locuești dumneata, domnișoară?

— Eu? făcu uluită de întrebare. Pe la arcul de triumf.

— Foarte bine; ca să ajungi până la mine ai schimbat două tramvae. Dacă ai „ochi” cu siguranță că ai văzut multe lucruri în tramvai; dacă ai și „talent” cum spui d-ta, vei ști să le notezi ca să interesezi și

pe cititor. In orice caz, notându-le, vei fi pe calea literaturii adevărate.

— Care va să zică, n'am talent!? făcu ea cu desperare alintată în glas.

— N'am zis asta, dudue; scrii bine și ai imagini frumoase. Ți-am spus numai că nu ești încă pe drumul cel bun.

— Atunci să mă las de scris? se desperă ea și mai mult.

— Nici asta nu ți-am spus; bucata dumitale nu putea fi în nici un caz bună; nu se scrie bine în proză la nouăsprezece ani; proza cere o foarte lungă ucenicie; eu nu pot decât să-ți dau indicații de viitor, să-ți spun dacă ai posibilități sau nu.

— Da? făcu ea cu necaz copilăresc, dar eu ași vrea să public acum.

— Aha! Aici e aici. Toate apele tind spre mare și toate manuscrisele spre tipar. Datoria mea e să te previn că dorința dumitale e prematură și nici revistele nu sunt prea numeroase.

— Apoi nici nu vreau să public în reviste, isbucni ea cu oarecare dispreț, mototolindu-și manuscrisul; nu țin să fac literatură pură, inutilă, ci să intru la vreun ziar, la *Universul*, la *Curentul* sau aiurea... De ce părere sunteți?

— Sunt de părere că scrisul dumitale nu dă niciun fel de indicație în această privință; el suferă de literaturită și e prin excelență antiziaristic. Ar fi fost mult mai nimerit pentru edificarea mea, dacă ai fi venit cu filmul unei călătorii în tramvai dela d-ta la mine.

Mă gândii totuși că problema „talentului” pusă cu atâta febrilitate se rezolva poate, în fond, într’o problemă a existenței materiale, și atunci punctul de vedere se schimba puțin și graba emotivă a fetei își avea explicarea.

— Dar nici ca să intru la un ziar nu m’ar mulțumi — se înflăcăra ea — ași vrea să fac eu un ziar, să-l conduc eu, să..

— Da? mormăii uluit, văzând că nu e o chestie de existență materială ci de aspirații ideale.

— Da, se aprinse ea tot mai mult; sunt atâtea de spus în țara noastră, de schimbat în școală, în educație, în situația femeii...

Deși vărsa foc din frumoșii ei ochi meridionali n’o mai văzui. Imaginea i se risipise în odae cu aroma unui must care fierbea.

IX

Nodul Gordian...

În doamna apărută în biblioteca mea într'o călduroasă după amiază din Iulie trecut regăsi o domnișoară cunoscută acum vreo douăzeci și trei de ani, de pe vremea războiului, când, cu suspendarea școlilor publice, deschisese un liceu particular mixt în târgul meu natal...

Prin cârdul fetelor „elitei” orașului, se ivise temporar și domnișoara Dora, fata „tăbăcarului de devale”, o podoabă locală: mare, gros, cu un caftan lung până'n pământ, cu o tichie rotundă de catifea căptușită cu blană, cu splendizi perciuni naționali răsucii pe lumânare în zulufi și revărsați pe umeri, vorbind totdeauna idiș. Deși nu știa românește, se pricepuse totuși să-și administreze bine avutul; trecea drept om bogat.

Rămasă tot domnișoară, Dora devenise acum o femeie cu nuri biblici, cu ochi vineți. Trăise, după cum mi-a spus, mulți ani în străinătate, mai ales la Londra, se oprise vreo trei ani și în Palestina, iar de câțva timp se instalase, cu ce-i mai rămăsese din fa-

milie, la Cernăuți. Lungia și acum silabele ultime ale cuvintelor într'o melopee orientală ca și când s'ar jeli în fața zidului plângerilor.

Schimbarăm obișnuitele curtenii.

— Ce te aduce la mine, domnișoară Dora?

— Am venit ca la un concetățean să-ți cer un ajutor.

— Ajutor? făcui prepuelnic. Ce fel de ajutor?

— Literar, firește, mă liniști.

— Literar! Ei, ei, nu cumva te-ai apucat de literatură, domnișoară Dora?! glumii.

— Și de ce să nu mă apuc? Mă oprește cineva?

— Nici vorbă; nu te oprește nimeni, căutai s'o îmblânzesc... Și în ce limbă scrii?

— În ce limbă? Cum, în ce limbă? se jelui din nou, ca și cum ar fi vrut să se bată cu pumnii în piept. Nu-i spune doar că nu știu românește.

— Nu spun, doamne ferește. Dar cum ai trăit atâția ani prin străinătate, credeam că te exprimi poate într'o limbă mai răspândită.

— Ba să știi dumneata că am scris și în englezește. Am compus și scenariii de filme, care nu s'au realizat pe ecran, numai din cauza războiului. De când sunt în țară mi-am tradus în românește o piesă de teatru, scrisă întâi în englezește.

— O piesă de teatru? mârâii ostil.

— Ce-i de mirat, mă rog? Au citit-o și criticii dela Londra și ce-au spus de ea nici nu se șede să vă reproduc, isbucni ea, aplicându-și palma admirativ pe obraz ca în fața unei minuni. Așa o piesă! Așa un subiect!

— Da, dar, vezi dumneata, subiectele nu interesează pretutindeni la fel, încercăi să-i frânez entuziasmul.

— Subiectele? Apoi eu am ales un subiect care se poate reprezenta și aici și la Londra și la Buenos Aires și în Alasca, dacă e teatru pe acolo.

— Cum se vede e un subiect universal, subliniai.

— Nici nu bănuiești ce bine ai zis; e universal. L-ai ghicit?

— Nu-mi trece prin gând.

— Eroul meu e Isus Christos, trâmbiță ea cu ochii plini de focul biruinței. Ce spui de așa „erou”?

— Ce să spun? E, în adevăr, un „erou” de actualitate ori unde. Dar e la mijloc un cusur: tradiția oprește punerea pe scenă a Mântuitorului.

— Oprește, pentru că nimeni n'a făcut-o cum trebuie. Să vezi numai cum l-am pus eu!

Avea răspuns la toate, fiindcă în loc de argumentare vorbia încrederea oarbă în sine.

— Acum, subiectul ca subiectul, domnișoară Dora, dar limba? Limba e principalul; arta nu e subiect ci formă, expresie, revenii la vechea obiecție...

— Limba? își târăgână ea silabele, profund jignită de insinuarea mea; limba? da ce eu nu știu românește?

— Da, da, firește, mormăii, dar, vezi, ai trăit atâți ani în străinătate și sunt nuanțe ce se uită.

Răsfoii manuscrisul la întâmplare, în primele pagini, la o scenă, în care o bătrână intră în casa mamei Fecioarei Maria.

— Unde e Maria? spunea bătrâna.

— Maria? Maria a compus aseară niște poezii și s'a dus la Zaharia, la templu, ca să vadă dacă nu-i primește vreuna.

O privii uluit.

— Mai bine se ducea la *Revista Fundațiilor Regale*, încercai să glumesc.

Domnișoara Dora nu auzise însă de revista aceasta, după cum nici eu nu știam că Fecioara Maria „compunea” poezii.

— Cum se vede că nu cunoști în amănunte Evanghelia! mă compătimi ea.

Cu îndemânare deschise apoi Sfânta scriptură la Evanghelia lui Luca, cap. I, versetul 46, la pasagiul, când, în urma îndemnului arhanghelului Gavril, Fecioara Maria se duce la Elisabeta ca să-i facă urări pentru apropiata naștere a unui prunc. Citi cu patos vorbele poetice ale Fecioarei.

— Dacă asta nu-i poezie, izbucni biruitoare domnișoara Dora, atunci nu știu ce mai e poezie!

Rușinat, răsfoii mai departe manuscrisul spre sfârșit, la scena când Isus își ducea din greu crucea pe drumul Calvarului.

— Doamne, îi spuse Simon din Chirene, ce se ținea după dânsul, îți vine greu să o duci, lasă-mă să o preiau eu.

— Preia-o, răspunse Mântuitorul.

— Am preluat-o deacum, încheie Simon.

Prea izbucniră în răs persoanele aflate de față, pentru a nu mă simți obligat să intervin cu câteva rezerve de formă.

— Domnișoară Dora, crucea lui Christos nu se „preia” ca tăbăcăria tatălui dumitale, odihnească-l Domnul! Și apoi „de acum”, pe care-l întrebuițezi mereu, nu e românește ci evreește.

— „De acum” e evreește! sări de pe scaun fata, clătînându-și capul între palme. Ce mi-a fost dat să aud și tocmai dela mata!

Autoarea îmi dădu un răgaz de o săptămână ca să-i citesc manuscrisul. Din discreție profesională nu-i voi divulga subiectul. În răstimp alte nenorociri, mai cumplite, se revărsară asupra țării: ultimatul Rusiei și exodul populației din Basarabia și nordul Bucovinei. Cum ne aflam în ziua a doua a exodului, o bănuiam plecată la Cernăuți; domnișoara Dora veni însă exact la întâlnire.

— Te credeam plecată, dudue.

— N'am plecat, m'a apucat nenorocirea aici, unde n'am venit decât cu ce-i pe mine și cu manuscrisul piesei.

— Mai ai încă timp să te întorci la familia dumitale, la Cernăuți.

— De două zile și de două nopți mă tot sbat în dilema: să plec ori să rămân? M'am hotărît „de acum” definitiv: rămân.

— Și de ce rămâi?

— Cum, de ce rămân? Nu mi-ai făgăduit mata că ai să faci să mi se joace piesa la Național? Îmi răspunse cu încredere în sine domnișoara Dora, concetățeană mea, care rezolvase dilema, tăind nodul gordian.

X

T o n u l.

Acum câțiva ani se introduseseră niște noi autobuze Renault, ce inspirau încredere prin soliditatea lor, de adevărate vagoane cauciucate, cu o galbă elegantă. Nedesmeticit încă de inovația taxării chiar la ușă, tocmai când mă pregăteam să plătesc, mă văzui brusc proiectat în celalt capăt al platformei, gata să mă prăbușesc; cu o suspensiune nefericită, cu o plecare și oprire bruscă, frumoasele și lungile autobuze păreau unul din cele mai moderne instrumente de tortură inventate în apus sau vreun nou sistem de Luna-Park, ce ține să ofere călătorului benevol plăcerea violentă de a se vedea maltratat, isbit și prins ca o minge la fiecare din numeroasele stații. Revenit în fire, nu-mi mai rămânea decât vaga satisfacție lăuntrică de a privi cum oricine se urca suferia cași mine aceiaș brutală proiectare. La una din stații un poet cunoscut îmi oferi însă diversiunea unui bolid intrat prin față, deși regulamentul obligă urcarea prin dos, unde se plătește și taxa. Poetul, trebuie să adaug, e un om deosebit de delicat, studiat la Paris,

cu o sensibilitate și discreție ce-i acordă dela primul contact un aer de distincție și de rezervă. Abia intrat și vesel de a se fi văzut într'o parte a autobuzului cu mai puțin tangaj și rău de mare, poetul fu apostrofat de taxator dela celalt capăt:

— Ei, domnule, intrarea nu-i pe acolo!

— Nu fii obraznic! îi replică brusc și lapidar suavul meu prieten.

— Pentru ce-l faci obraznic? i-o tăie un călător apoplectic, îndesat, cu niște pachete pe genunchi, adevărat tip de mahalagiu bucureștean.

— Ce, n'a fost poate obraznic? îi răspunse dârș poetul, jucându-și ochelarii de indignare.

— N'a fost; și-a făcut numai datoria să-ți spună că nu se intră prin față.

— Dar dumneata în ce calitate te vâri în vorbă?

— În calitate de cetățean indignat că faci obraznic un funcționar, ce-și împlinește datoria, replică omul injectat, cu o vehemență capabilă și de acte.

Urmă apoi, ca de obicei, o discuție însuflețită, cu participarea și a altor călători arbitri și supraarbitri. Câtă vreme aglomerația nu era mare, susținea poetul, el nu luase locul nimănui. Regulamentele nu-s făcute decât pentru caz de îmbulzeală și se gândia, probabil, că numai pentru proști și nu pentru poeți...

La stația următoare, în momentul scoborîrii, punându-i mâna pe umăr — căci nu mă văzuse — îi șoptii la ureche:

— N'ai avut dreptate.

Stânjenit poate de a fi fost surprins într'o situație

neplăcută, poetul îmi făcu o vizită în chiar după amiaza acelei zile. Discutarăm cazul, și, deși recunoștea la rece că nu era în dreptul lui să calce regulamentul, nu-și regreta apostrofa de „obraznic” aruncată taxatorului, pretinzând că i-ar fi spus:

— Ce, n'ai mai mers cu autobuzul de te urci prin față? — necuviință ce merita să fie înfierată. E drept că eu nu auzisem decât: „Ei, domnule, intrarea nu-i pe acolo!” dar în astfel de momente e greu de restabilit adevărul istoric.

Ori care ar fi fost însă nuanța de expresie a taxatorului, greșala principală cădea asupra poetului: prins asupra unui delict, nu trebuia să rostească o vorbă atât de gravă ca „obraznic”.

— Gravă? De ce, mă rog? Codul n'o prevede printre injurii.

— Nu tot așa credea și vecinul dumitale, cetățeanul indignat, destul de congestionat și de athletic ca să ți-o dovedească și prin fapte.

— N'avea cum; ținea pe genunchi atâtea pachete încât nu se putea mișca... Mi-am luat măsurile dintr'o privire, adause el mucalit.

Ii aprobai precauția dar nu și brutalitatea apostrofei.

— Dar tonul? La urma urmei, nu importă ce-a spus, ci tonul, nuanța, insistă el recitându-mi cunoscutele versuri ale lui Verlaine.

Fiind vorba de „ton” și de „nuanță”, nu mai încercai să-l conving.

Peste câteva zile din acelaș autobuz urmam să mă

scobor la aceiaș stație. Care nu-mi fu mirarea când văzui că mașina continua să meargă fără oprire; nu băgasem de seamă că stația era facultativă și că de data cealaltă se mai scoborîseră acolo câteva persoane care îl avertizaseră pe watman.

— De ce nu s'a oprit mașina? îl întrebai necăjit.

— N'ai ochi să citești pe tăbliță că stația e facultativă? De ce n'ai anunțat la timp, dacă voiai să te oprești? mă isbi cravașa watmanului.

— Nu fii obraznic! i-am răspuns și eu tot atât de scurt, sensibil ca și poetul suav la ton.

XI

Knock-out.

Fostul meu camarad de școală Vlad Dumbravă-Roșie — care nu e nici Vlad, nici Dumbravă, nici Roșie, — strălucește printr'o elocință naturală ornată și cu podoabe literare.

Sunt multe isvoarele ascunse ale fenomenului atât de pregnant și de învăluitoare al elocinței, cu o acțiune atât de directă asupra maselor, oricare ar fi ele, pentru că însăși prezența masei nivelează; dar, de oricâte ori îl aud pe prietenul meu, mă conving că elementul ei esențial, pot zice generator este *îndrăzneala de a fi banal*. Elocința trăește din locul comun și din sinceritatea de a te menține într'însul dârz ca într'un habitat firesc; oratorul plutește în banalitate ca peștele în apă; el se complăce în dezvoltarea lentă a tuturor adevărilor primare, susține cu argumente nenumărate binefacerile științei sau poezia lunii, și-o dovedește apăsător și retoric cași cum te-ai îndoi, admiră frumusețile naturii sau înfierează cu vehemență stârpiciunea morală, decadența și corupția. Camara-

dul meu Vlad Dumbravă-Roșie este una din cele mai tipice expresii ale acestei forțe native de entuziasm și de indignare: vibrează egal în fața unui apus de soare sau a unui câne mort pe o uliță a Capitalei. E în continuu freamăt.

Geniul banalității nu ajunge însă; scriitor fiind, elocvența lui se ornează și cu podoabe literare, adică cu imagini, reminiscențe și chiar cu citații, din care sunt isgonite cu îngrijire noutatea și originalitatea; citatul trebuie să fie de aceeași valoare ca și textul în care se încadrează; unitatea tonului nu se cuvine să fie alterată prin trăsături de altă calitate. Chiar și în rapoartele lui oficiale, el isbutește să introducă o boare de literatură didactică; trimis în inspecție într'un fund de provincie, își începuse odată astfel raportul său oficial: „Domnule Ministru, conform însărcinării dumneavoastră am ajuns la Soroca în dimineața zilei de 12 Decembrie. Ninge. Ninge ca într'un pastel de Vasile Alecsandri:

Ziua ninge. Noaptea ninge.

Dimineața ninge iar.

Și așa mai departe, într'o armonie de ton literar ce definește însăși personalitatea fostului meu camarad, impregnată de literatură până în cele mai mici manifestări ale lui. Virtuozitatea lui își ajunge însă punctul extrem de realizare în citatul latinesc, la care colaborează, firește, paginile roșii ale Laroussului, în ce au ele mai comun; e ușor, de sigur, să memorezi locuțiile celebre din dicționare, dar e neînchipuit mai

greu să le folosești cu oportunitate tocmai la momentul potrivit, cu dezinvoltura geniului banalității. Și în aceasta stă arta supremă a elocinții prietenului meu.

Vicisitudini literare ne-au despărțit acum vreo zece ani; n'aș putea spune că ne-au și învrăjbit, întrucât nu ne-am certat niciodată; ne separau totuși câteva baricade; prietenul meu este un scriitor moralist și eu sunt, se vede, mai puțin.

Ne ocoleam, așa dar, fără ostentație dar destul de sistematic; circulam prin Capitală fără să ne întâlnim, paralel, și mai ales cu o artă de a nu ne vedea mai desăvârșită decât cea a omului „invizibil” al lui Wells; era poate alcătuiți și unul și altul pentru a ne stima din depărtare, fără fricțiunile, care, odată pornite, nu fac decât să se întetească. Nu așa a socotit, totuși, până la urmă și Vlad Dumbravă-Roșie.

Ne-am întâlnit într'o dimineață prea fățiș ca să mai putem „dispărea”, așa că nici nu știu cum se brodi că mă trezii cu mâna prea fierbinte a camaradului meu în mâinile mele și apoi cu un gest oratoric, urmat de apăsarea patetică a pieptului:

— Nu cred să mor — căci am să mor, simt că am să mor cât de curând, deoarece am început să sufăr de palpații, — nu cred să mor, își reluă el suflul încheindu-și paranteza cu virtuozitate oratorică, înainte de a fi reluat legăturile noastre prietenești, așa cum au fost odinioară...

Pus în fața „mortii”, nu știui cum să-i potolesc îngrijorările și să-l asigur de sentimentele mele cele

mai bune, mai camarade. Ne-am reluat, astfel, „relațiile”, care nu mai puteau avea însă spontaneitatea de odinioară. Iată pentru ce, involuntar, deveniram iarăși „invizibili”, până ce într’o seară, prin fața Prefecturii Poliției, tocmai când eram gata să traversez pe partea dinspre pasagiul Villacros, îmi simții drumul tăiat de următoarea proecție de elocință sentimentală, indignată:

— *Quousque tandem abutere*, dragă prietene. Adică ce-ți închipui că n’am băgat de seamă că erai gata să treci pe celălalt trotuar? Ți-o spun dela obraz: *amicus Plato sed magis amica veritas*. Mă cunoști... Apoi eu, când în dimineața aceia în fața Palatului Regal ți-am întins mâna, mi-am zis: *alea jacta est!*... am aruncat zarul... Să fim prieteni ca mai înainte, prieteni adevărați dar nu de... *risum teneatis, amici*, cum spune Horațiu...

Mărturisesc că niciodată expresia franceză „*j’ai perdu mon latin*”... mi-am pierdut latineasca, nu mi-a părut mai adevărată. Am voit să bâigui și eu o replică în felul sublim al apostrofei, dar la rezezeală nu-mi trecură prin gând decât: *vox populi, vox dei, nihil sine deo, ubi bene ibi patria, mutatis mutandis, ab ovo*, așa că-mi dădui iute seama de starea de inferioritate în care mă aflam.

Uluit, copleșit, ridicai mâna *pollice verso*, ca gladiatorul roman învins, care cere grație publicului și strigai: *Knock-out!*

Constatai, astfel, că, dacă în anumite situații, îmi uit latineasca, îmi regăsesc totuși englezeasca.

XII

MYRINA

Pe prietena mea Myrina, artistă dela Teatrul Național, am avut prilej să o prezint de mai multe ori cititorului, legat fiind de ea de o admirație afectuoasă, de care nu reușesc să mă desfacă multiplele incidente ale unei vieți atât de tumultuoase ca cea prezentă, când evenimentele se înregistrează confuz în conștiințele noastre turmentate. Cu glas cald, cu o flacără perpetuă, cu elocință muzicală, Myrina e o cutie de rezonanță a tot ce se întâmplă, și nu se poate spune că ne lipsesc întâmplările. Vibrează melodic și profund, dar are și conștiința de a ne întrece pe toți în emotivitate; se exaltă, așa dar, și asupra catastrofelor naționale, dar și asupra sensibilității sale croite pe măsura lor. Are nevoia continuă a singularizării în sensul de a fi plurală și reprezentativă; nu se crede un ins ci expresia sonoră a conștiinței umane; se revoltă împotriva suferinților, bolilor, nedreptăților universale, cărora le transmite un mesagiu de mare solidaritate și de milă fraternă. Trăește din sublim cum trăim noi din pâine și apă, în chip natural; numai cei ce n-o cu-

nosc bine își pot închipui că e într'un continuu efort de a părea mai mare decât natura, în înțelesul plastic; faptul de a o vedea mereu la baricadă îi face s'o creadă împinsă de resortul ambiției de a fi sublimă, chiar și în contratimp, căci nu e niciodată de partea biruitorilor ci a învinșilor, pentru care pledează și se prezintă la curțile marțiale, oricât s'ar fi purtat ei de ingrat cu dânsa... Marea ei pasiune e de a fi și de a se arăta dezinteresată; nu revendică niciodată ceva pentru sine; își închină întotdeauna elocința nevoiei altora și cu deosebire cauzelor pierdute. Se înalță sus fără să ajungă la țintă și nu-i de vină dacă nimerește adese alături... Sublimul nu iese din rezultate ci din intenții; săgeata căzută acum în noroi are încă dreptul să fie mândră de a fi spintecat cândva văzduhul...

Firea ei îndreptată în chip natural spre sublim și actava largă a elocinței sale melodioase și încântate de sine o pun adese în conflict cu realitățile și cu cei ce se identifică cu ele. Sublimul ia aspecte literare și reflexe teatrale. Dăunăzi, de pildă, dinaintea unor prieteni, ne-a descris scena rebeliunii din fața Siguranței Statului, lângă care locuște, scenă văzută de sus, dela un etaj aerian.

— Veniau în valuri, sublimiza Myrina, cu ochii pierduți în zare și cu glasul scăzut de emoție, în valuri verzi de băeți și de fete, tot ce e mai pur în nația asta, veniau cântând „Garda, căpitanul!” și umplând văzduhul de fiorul fervoarei lor mistice, când deodată: „Rrrraapp!” un lătrat de mitralieră sfâșie cân-

tecul sublim ce se scutura rând pe rând... în *Garda căpita... Garda căpi... Garda că... Garda gar... gar...* până ce se stinse și ultima silabă a cântecului ciuruit... Moartea trecuse prin văzduh și secerase snopi de vieți tinere într'o tăcere lugubră, când iată că alte valuri verzi de băeți și de fete începură să înainteze în aceiaș ordine în cântecul proaspăt al credinței lor, până ce iarăși interveni alt lătrat de „*Rrrraapp*” și din văzduh se scuturară alte sdrențe de cântec... *Garda, căpitanul... garda căpi... garda că... garda... gar...* și cu ultima silabă se prăbușiră iarăși alți snopi de tinerețe în aceiaș tăcere lugubră, când alte valuri...

Și ar fi continuat să descrie prăpădul întregii tinerețimi a României, în fața Siguranței Statului, în admirația ascultătorilor, cu melodia înaripată a glasului ei exaltat de viziunea teatrală a unor asalturi simbolice pentru o credință politică (deși, umanitaristă și considerând exclusivismul național ca o îngrădire, Myrina se exaltă dinaintea oricărei credințe, privind-o în forța ei originară și creatoare), și-ar fi continuat, zic, patetica descripție a acestor masacre imaginare, dacă n'aș fi întrerupt-o:

— Bine, dar în fața Siguranței Statului n'a fost nici o luptă și n'a murit nici un tânăr...

Balonul aerian al viziunii plesni și sub ruini îmi găsii prietena supărată...

— Așa ai fost mata totdeauna sceptic (e de prisos să spun că Myrina e Moldoveancă).

XIII

B r o n z u l.

Zilele trecute primii vizita unui scriitor, adică a unui relativ scriitor: cu o profesie precisă, omul are și o activitate scriitoricească intermitentă, cu o voință de putere nesatisfăcută; de aici un fel de lipsă de echilibru în toată alcătuirea lui morală. E o forță ce nu și-a găsit expresia; ar vrea și crede că ar putea; nu i-a fost însă dat să realizeze ceia ce e în stare să facă; sporadicele lui poezii au trecut sub o discretă ignorare a publicului cititor; până și prietenii îl privesc ca pe un diletant, motiv de continuă crispă; pare a purta în gură o zăbală, pe care o mușcă și o înspumează: și-ar da drumul, se cabrează, își lovește copita de pământ, scapără flăcări pe nări; — totul se rezolvă însă într'o combustione intimă, ne-tradusă în fapte, în acțiune; neîncrederea altora îi curmă încrederea în sine, vizibilă totuși în pufniri, într'o ușoară înfoire de curcan ce amenință fără să sperie. Mă vizitează, dealtfel, foarte rar și numai în chestiuni literare.

— Actele poate sunt prea multe dar e îmbucurător

că te mai ocupi cu literatura în vremuri tulbure ca cele de azi.

— E scrisă mai de mult.

— Nu e cumva piesa de acum cinci ani?

— Ba da. Dar de unde ai auzit de ea?

— Am auzit! E tot piesa cu subiectul luat dintr'o cronică venețiană ce se petrece în veacul al patrusprezecelea la Veglia?

— Extraordinar! De unde îmi cunoști subiectul? Apoi după o clipă, lovindu-se peste frunte.

— Tiii, dar uituc mai sunt! Ți-l-am povestit chiar eu.

— Povestit?... Mi-ai citit piesa.

— Eu?

— Dumneata, uite în fotoliul ăsta, și nu dintr'odată ci în trei ședințe...

Scriitorul se dezumflă brusc:

— În adevăr, e ciudat, cum de am putut uita că ți-am citit-o.

Își recăpătă însă repede siguranța:

— Dar am schimbat-o complect. E altă piesă, n'ai să o mai cunoști.

— Ai transformat-o poate în proză?

— De unde știi? îngâlbeni el.

— Nu ți-am spus că ar fi bine să o prefaci în proză, întrucât versul nu se justifică decât prin lirism și panaș, și cum piesa dumitale n'are nici una, nici alta, e inutil să-ți mai pui haina de sărbătoare a versului.

Scriitorul se dezumflă, de data asta, deabinelea.

Fiindcă mai veniseră însă și alte persoane, lectura versiunii „în proză” nu mai avu loc.

Discumpănit în ceea ce-i privia dramaturgia, scriitorul deveni elocinte în legătură cu evenimentele. Cele întâmplate la sfârșitul lui Ianuarie îl umpluseră de spaimă; vărsa pe nări văpăi.

— Ar fi o carte de scris, o carte care să rămână posterității ca un document și ca o sinteză a psihozei, prin care a trecut și mai trece încă poporul nostru. Dumneata ai fi în stare să ne-o dai; ne-o datorești nouă și ți-o datorești și dumitale ca încheiere de carieră.

— Eu n'am făcut politică niciodată și nici n'am scris polemici și pamflete de caracter politic.

— Nu e vorba de polemici și de pamflete, ci de o lucrare de sinteză...

I se părea, într'un cuvânt, că aș fi indicat să scriu această carte, prin faptul, probabil, că, din altă generație și cu structura ei sufletească, nu pot concepe limitarea libertății de cugetare și de scris, decât doar, ca o concesie, în caz de primejdie națională, adică de război, când toate forțele sufletești trebuie subordonate conservăției naționale. Vizitatorul meu scotea însă văpăi pe nări și pe gură; stigmatiza un regim, care plănuia să suprimă generațiile de după treizeci de ani și se arăta dușmanul intelectualității bizuindu-se pe teroare. Cita fapte — și cum vorba atrage vorbă, fiecare din cei prezenți începu să povestească cazuri de jaf și de terorism, adevărate sau imaginare. Nu trebui mult pentru ca biroul să se împânzească de

cadavre mutilate, de mădulare aruncate pe fotolii, de răpăit de mitraliere, de devastări, de jafuri, de incendii. Cel mai înfierbântat împotriva doctrinei și a oamenilor, era dramaturgul cu piesa italiană din veacul al XIV, dar pe când perora mai înfocat, îmi țâșni de dincolo de pragul conștiinții, cum ar fi spus Maiorescu, un amănunt cu totul uitat: un prieten îmi destăinuise de mult că antilegionarul de acuma se afla cu dânsul în cuib.

— Iartă-mă, te rog, îi tăiai vorba, dar îmi aduc brusc aminte că mi s'a spus că și dumneata erai într'un cuib.

— Apoi să vezi...

— N'am ce vedea. Da sau nu?

— Intr'un fel, da, trebuie să recunosc... Dar să vezi, eu eram numai ca să mă inițiez, să-i studiez...

— Da, da. Înțeleg. Chestiunea experienței dumitale e o chestiune personală și n'am nimic de obiectat; dacă evoluezi, te privește. Nu admit însă să exercitezi asupra dumnealor un abuz de încredere.

— Cum asta?

— Să-i atragi într'o discuție înainte de a-ți fi precizat situația personală, pentru ca fiecare să știe cu cine vorbește; nimeni nu discută bucuros cu oameni mascați.

A doua zi unul din cei prezenți îmi spuse:

— Știi că aseară am ieșit cu domnul cu discuția. Cum a ajuns pe scară a pufnit: „Dumnealui se face că apără libertatea și individualismul, dar ia să-l fi căpătuit legionarii, să vezi cum se dădea cu ei!”

XIV

Mâni nemernice.

Intr'o zi de Sfântul Dumitru, se revărsaseră asupra noastră limpezimile cerului în pânze călduțe și transparente ca în miezul primăverii. Când nu tragi din el valori pozitive de viață, excesul de frumos inutil se suportă greu; în loc să mă întind la soare, ca poeții și ca haimanalele, pe o bancă în Cișmigiu, mă gândii așa dar la feeria mării sub văpaia molică a neașteptatului soare dăruit în plină toamnă. Părăsind frumusețea avută la îndemână, în căutarea unui miragiu, mă urcai în rapidul de Constanța.

În compartiment nimerii pe vechiul meu camarad de studii la Paris, pe care, deși fost ministru, îl voi numi Pierrot, așa cum îl numeam atunci. Vioi, desghetat, plin de planuri mari sociale și culturale încă din vremea aceea, vorbind mai mult de cooperative, syndicate agricole, de cultură rațională a pământului, de ridicarea țaranului prin școală și biserică decât de femei; în mijlocul unei febre religioase, dovedea un spirit socotit, ordonat de gospodar. Așa e și acum: a realizat ceeace făgăduise. Pe Bărăgan, prin

dreptul unei stații depășite de rapid în goană, îmi arăta domeniul fiului său rămas dela bunic: două mii opt sute de hectare.

— Uite colo, casa aia mare e o școală de agricultură, clădită de bătrân; colo coșarele, hambarele. Uite conacul, uite parcul nostru, uite școala, uite biserica, toate ridicate de mine.

Mă uitam uluit la Pierrot, la micul nostru Pierrot, și la mâinile lui grăsuțe, ce au ridicat școli, biserici, conace, cooperative, așa cum plănuia la Paris, când îl credeam mai mult flecar.

— Să nu-ți închipui că s'a făcut așa de ușor. La moartea lui socru-meu a rămas o datorie de o sută șaptezeci de milioane; înțelegi tu, ce înseamnă o datorie de o sută șaptezeci de milioane?

N'am încheiat niciodată acte comerciale și n'aș mai putea dormi de aș avea o datorie de o sută de lei — iar Pierrot mă întreba, dacă îmi dădeam seama de importanța unei datorii de o sută șaptezeci de milioane de lei!

— In ultimii ani ai vieții lui, socru-meu își pierduse controlul de sine și iscălia, iscălia... A trebuit să pornesc procese... să reduc creanțele la vreo cincisprezece milioane, să le achit, rămânând azi de plată vreo două. Unsprezece ani de procese nenumărate. Înțelegi tu, ce înseamnă unsprezece ani de procese?

Eu, care n'am avut niciodată procese de afaceri, să nu înțeleg ce înseamnă unsprezece ani de procese nenumărate... Tot ce spunea Pierrot mă uluia și mă umilia.

— Uite colo, își întinse iarăși mâna grăsuță Pierrot, vezi o pată cenușie... sunt oile mele. Trei mii de oi și o mie de porci. Uite am, lângă șine, douăzeci de hectare de vie plantată de mine, o îngrop chiar acum și dincoace alte douăzeci, pe care le replantez, căci via, dragă, după cum știi...

Nu știam nimic; nu vroiam să știu nimic. Mă uitam la mâinile lui Pierrot, ca la niște mâini de mag, în timp ce mi le ascundeam pe ale mele, cu rușine.

Trenul mergea gâfâind spre Fetești.

— Ne oprim aici, încheie el, te iau patru ceasuri cu mașina; în loc să ajungi la Constanța la cinci, vii cu acceleratul de zece. Aici am o proprietate indiviză de cincisprezece mii de hectare de pământ de baltă, din care am îndiguit până acum două. O să-ți arăt totul, vino.

— Nu, îi răspunsei sugrumat de emoție, privind fascinat spre mâinile care au plantat douăzeci de hectare de vie, duc grija a trei mii de oi și o mie de porci, au oprit prăpădul unei datorii de o sută șaptezeci de milioane, au purtat procese unsprezece ani.

— Nu, mă reclamă la Constanța niște afaceri urgente.

Mințeam. Niște afaceri urgente? N'aveam nici o afacere; veneam să mă prăjesc la soare. Voiam doar să rămân singur. Și numai după ce Pierrot se coborî la Fetești, încovoiat de povara ce mă înăbușia de mult, îmi scosei mâinile din buzunar, le privii cu dispreț:

— Și voi, nemernice, ce ați făcut în tot timpul ăsta?

Lovitura prin bandă.

Eri pe la orele 11 jum. dimineață, pe când vroiam să ies în oraș — zilnica mea ieșire — mă trezii cu vizita fostului meu camarad de Universitate Vlad Dumbravă-Roșie.

— Treceam tocmai prin fața casei și... încercă el să-și explice vizita la o oră atât de nepotrivită pentru dispozitivul imutabil al timpului meu, pe care îl cunoștea dealtfel și el prea bine.

Explicația era de prisos: nu-mi rămânea decât să mă resemnez de a mă lipsi de obișnuita vizită prin librării. Camaradul meu e foarte volubil și elocinte chiar; îi e de ajuns să vadă un bec aprinzându-se pe birou pentru a se revărsa într'o patetică pleduarie asupra binefacerilor civilizației și asupra miracolului descoperirii ce i-a dat veacului nostru privilegiul de a fi numit „veacul electricității”; bibelourile, tablourile, cărțile sunt tot atâtea puncte de plecare ale unor cuplete lirice sau incursiuni istorice.

Totul îl excită; ia foc numai când a văzut chibritul, fără altă fricțiune. Oricât aş fi încercat deci să as-

cund lucrurile de pe birou, de teama elocinței lui, soarta dimineții mele era pecetluită.

După un schimb obișnuit de curtenii sentimentale:

— Apropos, ce mai face X?

X e alt fost camarad al nostru, om isteț și ascuțit.

— Ce să facă? Bine. A trecut pe la mine chiar aseară.

— Ce vorbești! Eu nu l-am văzut de cel puțin șase luni. Cum o mai duce?

— Potrivit.

— Și ce mai spune?

— Amestecat.

O lumină îmi fulgeră prin gând; zâmbii interior și-mi ascuții o săgeată.

— A venit aseară pe la 7 jum.; răsfoiam „*Straniul interludiu*” al lui O’Neill în traducerea lui Petru Cornarescu.

— Ce citești? mă întrebă el.

— O piesă de teatru.

— Aha! Piesa lui O’Neill... N’o cunosc. Cum o găsești?

— Nici nu știu ce să-ți spun, dragă. Dacă mi s’ar cere să scriu despre dânsa, m’aș preface că n’am citit-o. Ție îți pot însă spune în toată sinceritatea — știu că rămâne între noi — de trei ori am început-o în răstimpuri și n’am isbutit să parcurg decât patru acte din cele nouă și nici nu cred să isbutesc să merg mai departe. Rar am văzut o banalitate mai prezumțioasă și mai lipsită de interes literar și de știință teatrală.

— Nu mai spune!

— E purul adevăr și sunt consternat. Mărturisesc că am ajuns să mă îndoiesc de judecata mea critică. O'Neill a luat premiul Nobel iar piesa se bucură de o introducere a lui P. Comarnescu de nu mai puțin de 70 de pagini. „*Straniul interludiu*”, declară d-sa, aduce literaturii poate cea mai monumentală portretizare a femeii, cea mai adâncă și demonică oglindire a existenței omenești în funcție de dragoste, cea mai grandioasă înțelegere a destinului pasiunii omenești”. Intr'un cuvânt, pe șaptezeci de pagini piesa lui O'Neill e cea mai... și cea mai... Și dacă ar fi numai P. Comarnescu! Dar iată ce spune și dr. Otto Koischwitz: „din punctul de vedere al teatrului pur e poate cea mai mare puternică lucrare a noiei poezii dramatice, lucrarea cea mai bogată și mai realizată tehnic, poate din toată literatura universală”...

Nici mai mult, nici mai puțin! Iată pentru ce m'am lăsat de critică. Debiteze alții păreri atât de extravagante, eu prefer să am dreptul de a închide cartea la jumătate și de a o pune la locul ei în raft; fac critică numai confidențială, căci îmi închipui că n'ai să mă spui nimănu.

— Mai vorbă!

— Dar nu lipsa de valoare a „*Straniului interludiu*” mă jignește atât, cât pretenția noutății tehnice. Noutatea constă în a dedubla pe fiecare erou, în ceia ce gândește cu adevărat și ceia ce spune convențional. Fiecare ține un monolog interior — exprimat totuși în lungi tirade, — urmat de un dialog:

lectura devine astfel insuportabilă iar reprezentarea irealizabilă; vai de bieții ascultători!

— Nu înțeleg bine; lămurește-mi printr'un exemplu inovația lui O'Neill.

— Foarte simplu. Să jucăm o mică scenă în maniera lui. Să presupunem că tu intri pe ușă (și-l dusei la ușă) și-mi spui din prag:

— Bună seara, dragă.

Eu șed în fotoliu, mă uit la ceasul depe masă și încep să vorbesc de unul singur, într'un „aparteu” ce ține trei rânduri sau trei pagini, fără ca tu să-l auzi, dacă se poate una ca asta.

— Șapte ceasuri și jumătate... Ca de obicei, bunul meu prieten X nu se desminte; tot târziu... Și doar știe bine că eu sunt un om plin de reguli și de ticuri și că mânânc normal la ora opt seara și numai în cazuri excepționale la opt jumătate; el vine totuși târziu și rămâne până la 9; îmi strică rosturile și socotelile. E drept că are motive; iese dela birou la 7 și până la mine trece jumătate de ceas. Știu că-i face plăcere să stăm de vorbă; mărturisesc că și eu sunt bucuros de conversația lui totdeauna isteață și informată; avem și multe atitudini comune față de chestiunile zilei, așa că ne înțelegem foarte adese. Totuși, de ce până la 9? Pentru că el mânâncă la nouă și nu ține seamă că eu mânânc la opt! E incontestabil un egoism de a-l supune pe cineva condițiilor tale de viață, în loc de a i le respecta pe ale lui. Cum ar putea proceda altfel? Să nu vină? Asta nu; plăcerea de a ne vedea e mult mai mare. Atunci?

Știu eu? Să caute ceva; să se acomodeze; să mai rupă din ora biroului, să găsească, în sfârșit, un mijloc, ca să împace timpul lui cu timpul meu... măcar pe jumătate.

Și așa mai departe, pagini întregi de considerații mintale de forța aceasta, debitate totuși fără ca tu să le auzi, dacă e cu puțință! Și apoi, deodată, direct și în auzul tuturor, convorbitor și public:

— A! bunăseara, dragă... Cât de bine îmi pare că ai venit; mi-era dor de tine. Ia loc. Am să-ți povestesc ceva...

Iată invenția lui O'Neill și nu i-o invidiez. E o simplă naivitate...

Fostul meu camarad Vlad Dumbravă-Roșie se ținu de coaste ca să nu râdă exagerat.

— I-ai făcut tu farsa asta lui X?

— „Farsă?” E prea mult zis. O glumă de camarad și poate cu oarecare tâlc.

— Și el nu s'a supărat?

— Cum să se supere! E doar om deștept. A râs și el, — a râs firește de naivitatea psihologică a lui O'Neill.

— Și atât?

— Ce să mai fie alta? E drept că pe la opt jumătate și-a adus aminte că-l așteaptă nevasta acasă mai de vreme, având musafiri la masă...

— Are haz, bombăni camaradul meu Vlad Dumbravă-Roșie, întunecându-se totuși puțin ceva mai târziu, ca și cum, în definitiv, lucrul nu ar avea poate chiar atâta haz...

Mai răsfoi o carte îmbrăcată în piele de porc, pe care o admiră cu lirismul lui obișnuit, fără să-mi facă totuși istoricul întrebuintării pielei de porc ca învelitoare de cărți în decursul veacurilor. Se uită apoi brusc la ceas.

— Tii! douăsprezece; cum trece timpul cu tine, dragă; și eu care trebuia să fiu la tribunal la ora asta!... O șterg...

Iar la ușă:

— Și așa cu amicul X! I-o făcuși... Știi că are haz povestea ta.

Iată dece la ora douăsprezece și jumătate eram ca de obicei în turneul meu cotidian prin librării. Conversația demonstrativă cu X, e de prisos să adaug, era imaginară; am isbutit totuși să ating bila prin bandă, pentru a mă folosi de limba jucătorilor de biliard.

XVI

Confuzie.

— Cunoști pe Arnoteanca? mă întrebă Scutaru.

— Arnoteanca? Pe cea din *Crai de curtea veche*?

— Nu. Pe cea de curtea-nouă.

Dădui din umeri.

— Trebuie să fi auzit de ea.

— Poate.

— Știi că trăește încă; am întâlnit-o pe Academiei; îmbătrânită dar încă pe picioare; cu obrajii fleșcăiți dar încă vopsiți cu fel de fel de dresuri. Cred că a trecut de șaptezeci și cinci de ani.

— Și ce e cu ea?

— Nu cunoști, se vede, celebritățile de dinainte de război; pe vremea mea o știau toți Bucureștenii; fusese nevasta unui colonel, mort demult. Era pe atunci o femeie de peste cincizeci de ani, lumea spunea că se ține bine, semn că nu mai era „bine”. Particularitatea ce-i dăduse celebritatea e că făcea trotuarul în jurul cafenelei Capșa împreună cu cele două fete ale ei.

— Nu mai spune! mormăii dând din umeri, cu indiferență, dar Scutaru avea poftă de vorbă.

— Ascultă să vezi cum am cunoscut-o. Era pe la sfârșitul lui Octombrie 1916, armatele noastre începeau să se retragă din munți. Proaspăt ieșit din Facultate, mă aflam medic ajutor la un regiment în retragere din Oltenia. Fusesem însărcinat cu evacuarea unui spital într'un tren de ambulanță ce ne aștepta de două zile în gara Craiova.

— Ce facem cu dom' sublocotenent Arnoteanu? mă întrebă sergentul Buță.

Il examinai; o bucată de schijă îi sfredelise coapsa la Jiu; doctorul crezuse că va scăpa și nu-i amputase piciorul la timp; se produseseră semnele gangrenei gazoase. Stătui câteva clipe la cumpănă. Sublocotenentul Sandu Arnoteanu, fiul răposatului colonel Toma Arnoteanu și al „Arnotencei”, tânăr blond, cu ochii mari visători, se purtase ca un viteaz; în fruntea resturilor companiei îmbărbătate de dânsul, se întoarse din nou pe câmpul de luptă și, atacând la baionetă, cucerise două tunuri. Auzisem firește și de Arnoteanca; din tulpina ei putrezită ieșise totuși și un vlăstar sănătos, tânărul erou cu mari ochi albaștri. Soarta voia însă să se piardă neamul coloneului. Mă gândii că era păcat să-l las să moară la Craiova, unde nu avea pe nimeni; ori câte știam de Arnoteanca, se putea să aibă și o inimă de mamă; era bine să-l îngroape cu mâinile ei.

— Il luăm cu noi, răspunsei scurt sanitarului nedumerit că nu mă hotăram mai repede.

La gară începui să am scrupule; măsura mea nu era reglementară; n'aveam dreptul să transportăm ino-

perabili, muribunzi, în niște trenuri neîncăpătoare nici pentru cei ce puteau fi încă scăpați.

— Domnule doctor, veni într'un suflet sanitarul, domnul sublocotenent Arnoteanu a murit.

Mă urcai repede în tren; băiatul, în adevăr, se stinse; îl așezai pe o parte ca și cum ar dormi și scoborii pe peron. Lucrurile se încurcaseră; în privința morților, dispozițiile erau formale. Nu puteam să-mi iau asupra-mi o răspundere atât de mare... Mă dusei deadreptul la colonelul regimentului, Balotă, ce se plimba pe peron.

— Domnule colonel, sublocotenentul Arnoteanu trage să moară (nu îndrăznii să-i spun că murise). Ce facem cu dânsul?

Colonelul rămase pe gânduri.

— Sublocotenentul Arnoteanu s'a purtat ca un viteaz. Eu am servit sub ordinul lui tată-său, colonelul, om de ispravă. Merită să fie îngropat la Ghencea, lângă colonel... Mai e și Arnoteanca, știu, dar poate că are și ea suflet de mamă. Ia-l doctore, pe răspunderea mea, se decise el.

După câteva minute trenul plecă.

La Titu, oprire mai mare; scoborând pe peron, mă plimbam prin forfota de lume, de soldați, infirmieri, țărani, refugiați cu boarfele răsturnate pe ciment; la o masă, printre alte epave ale războiului, zării o femeie, pe care mi se păru că o recunosc. Era Arnoteanca ori nu?

Altă femeie, adusă din umeri, ușor scofâlcită, cu obrajii fleșcăiți, cu ochii storși de nesomn și durere;

ținea în mână o mică geantă de drum și se uita nervos în susul și în josul peronului, ca și cum ar aștepta ceva. Aștepta, probabil, sosirea unui tren. Înțelesei situația; i se telegrafiasse că se afla grav rănit într'un spital din Craiova și plecase cu ce putuse, în grabă, ca să-și vadă fiul. Era, așa dar, mamă!... Se vedea după chipul stins cu febra în priviri; nu mai semăna cu Arnoteanca din colțul cafenelei Capșa. Se trezise în suflet dragostea de copil. Prima mea mișcare fu să mă duc spre dânsa ca să-i spun să nu mai plece în zadar la Craiova; drumurile erau cumplite. Pe urmă mă reținui; aș fi trebuit să-i mărturisesc moartea lui Sandu; nu îndrăzneam să-i comunic o veste atât de năpraznică. Nervos, neștiind ce să fac, începui să mă învârt prin fața mesei, trăgând cu ochiul la femeie, căutând momentul potrivit ca să-mi iau inima în dinți. Mă hotărâsem și iar mă răzgândeam. Dela un timp insistența mea îi atrase atenția. Arnoteanca mă privi cu coada ochiului; când își dădu seama că, în adevăr, mă uitam la dânsa, se înălță parcă din umeri; dădu la o parte șuvițele de păr căzute pe frunte, își scoase din poșetă puful trecându-și-l pe fața obosită, nu uită să-și împropăteze buzele cu „ruj”. Se trezise în ea femeia. Înțelesei eroarea; nu-i mai puteam comunica prezența fiului mort în vagonul din față. Poate că nici n'ar fi interesat-o. Căutat să mă strecor în lumea ce forfotia pe peron; când mă întorsei brusc, mă lovi de dânsa; se ridicase dela masă și se luase, se vede, după mine. Mă privi zâmbind ademenitor. Noroc că ne

despărți un camion de bagaje venind în goană; mă strecurai prin mulțime; din când în când, dela distanță, o mai zării totuși, dibuindu-mă cu ochii cu acelaș zâmbet profesional... Jignit, îmi venia să-i spun că băiatul era alături, mort; nu isbuteam; se produse în femei o confuzie de sentimente, pe care n'o mai puteam risipi. Mă simțeam chiar vinovat de a o fi provocat fără să vreau.

Trenul sanitar, din fericire, era gata de plecare; cu necazul de a o lăsa să se ducă la Craiova, deși știam că orașul va cădea înainte de sosirea ei, mă urcai în vagon. Intrați, grăbit, în compartimentul unde îl izolasem pe Sandu; dădui cearșaful puțin la o parte și privii la chipul palid, fin, cu fruntea arcuită, cu părul culcat pe spate; deschizând apoi fereastra, privii pe peronul prins în convulsiunea plecării. În mulțime o zării pe Arnoteanca gonindu-și privirile în toate părțile; vagoanele începură să huruiască din fierăriile lor. După multă cercetare mă descoperi, în sfârșit, la fereastră și, când trenul se puse în mișcare, îmi trimise cu vârful degetelor o sărutare de drum bun și de revedere la București... Rușinat, învelii fața mortului, pe care o uitasem descoperită.

XVII

Substituirea.

Pe la sfârșitul lui Septembrie reapăru la o ședință duminicală o doamnă, pe care n'o văzusem de foarte mulți ani. Deși îmi reaminti cu expansiune lirică emoțiile ședințelor de odinioară, ea nu venia totuși cu scopuri literare ci pentru că se interesa de soarta unui candidat la bacalaureat.

Trebue să se fi împlinit cincisprezece ani de când într'o după amiază de toamnă, ca acum, primisem vizita a două eleve de conservator. Una subțirică, frumoșică, cu profil fin, blondă, elegant îmbrăcată, numai volane și panglicuțe, păpușică grațioasă în mișcări, și, pentru a părea și deșteaptă, fără altă nevoie decât de a zâmbi și de a-și arăta dinții mici și bine înfipti în gingii. Cealaltă, — doamna ce se interesa acum de candidatul de bacalaureat — nu-i sămăna prietenei sale: destul de mică, bondoacă, chiar grăsuță, cu ochi mici turanici adânciți în fundul capului, aproape invizibili, cu părul vâlvoi și cu o dezordine

boemă în toată înfățișarea ei. Deși pretinde acum că era timidă și se simția foarte emoționată de oricâte ori urca la mine, nu mi se păruse: mi-a lăsat, dimpotrivă, amintirea unei fete volubile cu o frenezie gesticulată a contradicției; avea opinii și nu se lăsa ușor convinsă în discuție.

Oricât de paradoxal ar părea, dintre dânsese domnișoara cu grații de pastorală era scriitoare, pe când cealaltă venise numai ca să-i susțină moralul cu prezența ei. După o conversație preliminară de caracter autobiografic, necesară oamenilor ce nu se cunosc, fata cu panglicuțe își deschisese, în adevăr, poșeta elegantă, din care scosese un manuscris, adică un caet școlăresc, cu un scris mare, repede, vehement, și mai ales neîngrijit, plin de pete de cerneală. Intre porumbița cu panglicuțe și caetul dezordonat nu era nici o legătură. Aproape o iarnă întregă din poșeta elegantă ieșiseră apoi manuscrise la fel de sumare ca prezentare dar nu fără interes literar, ale căror subiecte se desfășurau într'o lume vulgară și promiscuă: de camere mobilate sărăcăcioase, de mizere turnee teatrale, de moașe practicând avorturi.

— Ai cunoscut, dudue, lumea, pe care o descrii? o întrebam mereu, mirat de discordanța dintre scriitoare și literatura ei.

Fata cu panglicuțe dădea nepăsătoare din cap:

— Nu; mi s'a povestit.

Aș fi voit să-i iscodesc motivul preferinții pentru astfel de subiecte nepotrivite, dar ea rămânea, absentă spiritualicește, ca o mioară. Zâmbia opac.

N'avea nici o aderență cu ceia ce citia, cum n'are păunița cu mormanul de gunoi, pe care din întâmplare s'a urcat. În schimb, fata cu ochii în fundul capului era numai vorbă; explica, apăra opera prietenei cu o stăruință agresivă, și, după ce plecau, se întorcea singură pentru a insista în felul ei obișnuit cu gesturi:

— Am venit ca să-mi spuneți numai mie dacă nu-vela ce v'a citit Zozo e bună; poate că față de dânsa n'ați voit să vă exprimați părerea adevărată. Să mai scrie? să nu se lase mai degrabă de literatură? Spuneți-mi drept are talent? N'am să i-o comunic, vă jur, zoria ea, procedând cu mine ca familia bolnavului față de doctor, când îl prinde singur. Voia să știe tot adevărul, atât de nuanțat în materie literară.

— Ce mai face prietena dumitale? o întrebai acum, după cincisprezece ani.

— Care prietenă?

— Fata blondă cu panglicuțe albastre, care scria o literatură cu subiecte atât de crude.

— Zozo? râse doamna. S'a măritat, are și copii; s'a schimbat de n'ați mai recunoaște-o.

Se puse apoi să râdă cu sgomot ca la amintirea unui lucru de haz.

— De ce râzi, doamnă?

Doamna continuă să râdă din toată inima.

— Chestia e: avea sau n'avea talent?

— Avea; dar n'are nici o însemnătate, din moment ce nu și l-a cultivat. Talent fără vocație nu ajunge.

Doamna nu contenia cu râsul.

— N'am înțeles niciodată cum mioara aceia cu panglicuțe putea face o literatură atât de realistă, îmi reluai vechea nedumerire.

Doamna râdea mereu și, fiindcă râsul începea să devină puțin cam nelalocul lui în asistență, se hotărî în sfârșit.

— Mult m'am mirat cum v'ați putut închipui că Zozo era autoarea nuvelilor ce vă citea? Ele erau ale mele; ne-am schimbat doar rolurile.

— A! făcui luminat.

Era destul să privesc la doamna cu ochii în fundul capului, plină de vervă gesticulată, pentru ca să nu mă îndoiesc o clipă de adevărul situației. Mă înșelaseră o iarnă întreagă.

— Explică-mi, te rog, motivul psihologic al acestei substituiri.

Doamna dădu din umeri râzând:

— Așa!...

— Nu, așa! E un teatru, pe care mi l-ați jucat prea mult pentru a fi fost o simplă întâmplare.

Doamna râse din nou.

— Explică-l, căci altfel încerc să-l explic eu.

Doamna se codi puțin, apoi conveni:

— Duminica viitoare am să vă povestesc totul.

I-am acordat răgazul cerut, dar cum până atunci tânărul său candidat reușise la bacalaureat, ședințele noastre literare n'o mai interesau. A rămas, așa-dar... pe seama cititorului să caute cheia unei atitudini numai în aparență ciudată.

XVIII

Diplomație.

Acum vreo cinci-șase ani primii vizita unui licean, strâns în tunica lui reglementară și încurcat de prezența chipiului în mână.

— Cum te numești d-ta? îl întrebai.

— Winter.

— Ai venit probabil cu poezii?

— Nu, făcu el acoperindu-și buzunarele cu mâinile și cu chipiul, ca și cum s'ar fi temut să nu i le scotocesc, cu o spaimă, pe care am cunoscut-o și eu acum vreo patruzeci și cinci de ani.

Debarcasem de curând în internatul unui liceu dela Iași și, auzind într'o dimineată orchestra școlii în sala de muzică, mă furișasem înăuntru făcându-mi treabă la un dulap de cărți, trăgând în realitate cu urechea la repetiția serbării școlare, ce urmă să aibă loc la Crăciun.

— Domnul e diletant? mă surprinsese deodată pe la spate dirijorul, un om cu o frumoasă barbă cănită cafeniu și duhnind a vopsea.

— Nu, făcusem eu speriat, scăpând cartea din mână, și sbughind-o pe ușă afară.

În vremurile acele fericite nu știam încă ce înseamnă un „diletant” și mă temeam că dirijorul să nu mă pună la vreun instrument, căci aveam pe conștiință vreo trei-patru ani de lecții de piano cu o bătrână guvernantă elvețiană, dela care nu învățasem aproape nimic.

— Nu, făcu la fel și tânărul Winter, speriat că-i scot cu sila versurile din buzunare.

— Apoi atunci ce te aduce la mine?

— Am citit foiletonul d-voastră de ieri...

Apăruse tocmai un articol al meu despre prozatorul Bogdan Amaru, ce se stângea în Vâlcea de tuberculoză și de mizerie, prin care vream să trezesc bunăvoința ctiitorilor pentru a-l putea transporta într'un sanatoriu din Capitală.

— Am citit apelul d-voastră, reluă tânărul, și v'am adus două sute de lei din micile mele economii.

Liceanul Winter răspundea cel dintâi la chemarea ziarului. Bănuii în el un poet.

Acum câteva zile primii vizita unui tânăr.

— Parcă după înfățișare te-aș cunoaște, îl întâmpinai.

— Se poate, căci am mai fost odată la d-voastră.

— Aha, nu cumva d-ta ești liceanul Winter, care a venit acum cinci-șase ani cu niște bani pentru Bogdan Amaru?

— Chiar eu, — dar ce memorie! făcu el curtenitor.

— Când scrii „memorii” trebuie să ai și puțină memorie, glumii.

Liceanul era acum student în chimie: un tânăr subțirel, fin, delicat, discret, ceea ce-i cu totul rar pentru rasa lui. Nu se îmbulzește.

— Și ce te aduce la mine? Te pomenești că ai venit iarăși cu bani.

— Nu. Acum am venit cu poezii.

Care va să zică nu mă înșelasem: era poet.

— Spune drept, dacă acum șase ani nu aveai și poezii în buzunar lângă cele două sute de lei?

— Aveam, firește că aveam, zâmbi el fin.

— Și de ce nu mi le-ai citit atunci?

— N'am îndrăznit. După ce mă arătasem „filantrop”, aș fi părut indiscret, dacă v'aș fi citit și poezii. M'ați laudat ca „tânăr de inimă” și nu vroiam să constatați că sunt și un poet fără talent, ori poate să vă simțiți obligat la câteva aprecieri de politețe. Oholul meu trebuia să pară cu totul dezinteresat.

— Delicateța dumitale îți face cinste.

Tânărul roși de plăcere, dar în ochi îi licări și-o ușoară ironie amuzată.

— Ce ați spune însă, dacă v'aș mărturisi că n'aveam poezii, pentrucă pe vremea aceia nu scriam și că v'am spus că n'am, exagerând spaima, tocmai pentru ca să credeți dv. că am?...

— Ce să spun? Aș spune că localizezi anecdota atât de cunoscută a celor doi voiajori comerciali.

— Ce anecdotă? Eu n'o cunosc.

— Goldenberg și Șmilovici, agenți în aceeași branșă,

se întâlnesc în tren.

— Unde te duci, Şmilovici?

— La Bacău.

— De ce minţi?

— Nu mint. Mă duc la Bacău.

— Ştiu eu că te duci la Bacău, dar îmi spui că te duci la Bacău, ca eu să cred că te duci la Roman şi să mă scobor acolo. Aşa că ai minţit că te duci la Bacău.

De faţă se afla şi Myrina, artistă dela Teatrul Naţional. Aş zice o tânără şi frumoasă artistă, — dar n'o spun, pentru că toate artistele sunt... tinere şi frumoase, şi apoi, pentru că prietena mea s'ar supăra. De câţiva ani s'a scuturat de deşertăciunea tinereţii şi a frumuseţii, — aş putea afirma chiar şi a feminităţii. Deşi e atât de carnală în rustica şi blonda ei înfăţişare de fiică a stepei, nu mai acceptă să fie decât spirit, — spirit pur, pentru a accentua pleonastic o situaţie, din care nu vrea să iasă de câţiva ani. A părăsit toate vanităţile sexului şi ale artei sale; s'a spiritualizat cu desăvârşire. E drept că nu învârte deocamdată mesele şi nu crede în reîncarnări; într'un cuvânt, nu e teozoafă dar e Krişnamurthistă. Crede în valoarea absolută a sufletului universal acelaş în întreaga scară a existenţii umane, animale, care trebuie eliberat de toate cătuşele, ale familiei, ale societăţii, ale naţiunii, ale religiei, ale prejudecăţilor de tot felul ce înăbuşe personalitatea omenească, liberă, egală şi înfrăţită cu tot ce e viaţă; ea nu iu-

bește un om, ci omenirea întreagă și mai ales omenirea care are nevoie de asistență; mâna ei care te strânge, cu jumătate de ceas înainte a strâns mâna sau a închis pleoapele unui canceros ori tuberculos din spitalele pe care le frecventează; e vegetariană și, dacă ar bănuși că într'un fel de mâncare e untură în loc de unt, s'ar scula îngrozită dela masă ca de o crimă, ceiace la mine nu i se întâmplă niciodată, întrucât sunt și eu de părere că untul e... mai gustos decât untura. Foarte inteligentă, bună dialecticiană și cazuistă chiar, biblioteca mea se simte adesea umilită de a nu-i putea oferi hrana de care are nevoie; vrea numai cărți de filozofie, în orice caz de cugetare înaltă și de contemplație; deși a scris piese de teatru și poezii cu talent, disprețuește „arta pentru artă” ca o frivolitate a spiritului; vrea numai cărți, în care să se exalte umanitatea, spiritualitatea, morala altruistă, viața, animismul universal, desrobirea de materie, e setoasă de o solidaritate cu suferința, într'o egalitate și dreptate implacabile; deși a interpretat cu talent și realistic perversiunea carnală a multor eroine, acum, de câțiva ani, le spiritualizează și pe dânsese, făcându-le să ciripească de pe vârful buzelor cu ochii îndreptați în sus spre spectacolul pur, descârnat al vieții universale, fără nervi și fără sânge.

Tânărul Winter ne citi câteva poezii bătute la mașină dintr'un sul mai mare: poezii din acele, pe care obișnuesc să le număr „posibile” sau „inteligente”: mici construcții verbale și imagistice, cu fel de fel de

echivocuri și cu simulacre de trape, la marginea căroră te ții cu teamă să nu cazi în cine știe ce adâncimi, deși obscuritatea e numai o aparență de adâncime; poezii din acele, despre care n'ai nimic de spus, în dubiu fiind asupra amestecului de „inspirație”... de „aplicație”... și chiar de farsă. Mă cumpăneam tocmai să-i formulez câteva aprecieri potrivite cazului nelimpezit încă, dar fui chemat la telefon...

Telefon prelung... Când mă întorsei peste un sfert de ceas din camera de alături, găsii pe tânărul Winter în picioare, gata de plecare, cu un morman de hârtiufe în patera de bronz din fața lui de pe birou.

— Dar ce s'a întâmplat? Ce-i cu poeziile dumitale? îl întrebai mirat.

— Ce să fie? Le-am rupt. M'am lăsat de poezie.

— Cum așa?

— Apoi să vezi, interveni cu nevinovăție prietena mea, i-am spus tânărului că acum, când toate continentele s'au încăerat într'un măcel universal, când toată omenirea a în convulsiuni sismice pentru a crea o nouă ordine, o nouă spiritualitate, alt rost al vieții, când rasa lui — nu te superi, tinere...? — se sbate în cumplite amenințări de moarte pe tot spațiul Europei, ce haz are ca dumnealui să se țină de mici nimicuri poetice, să cânte mici dureri, mici neplăceri, că iubita îl înșeală, sau i se pare numai, în care nu respiră preocupările tragice ale întregii omeniri, în care nu bate...

Abia îmi putui reține un zâmbet.

— Și d-ta ce ai răspuns, tinere?

— Răspunsul meu e în talerul ăsta. Doamna m'a convins. M'am lăsat de poezie.. Imi dați voe acum să mă retrag, adaoase el cu o atitudine modestă, simpatică, amuzată, fin luminată de un surâs indescifrabil.

Când îl condusei în vestibul, căutai să-l încurajez puțin, explicându-i cazul doamnei.

— Ei asta-i! Nu trebuiai, tinere, să-ți distrugi poeziile..

— Apoi le-am distrus ca să-i fac plăcere; am doar acasă altă copie, îmi răspunse el cu acelaș zâmbet discret de tânăr bine crescut.

XIX

Consilierul.

Vara trecută, în primele zile ale lui Iulie, pe o căldură caniculară, mă văzui oprit în fața ministerului de justiție, de un domn desprins dintr'un grup. Un om înalt, chipeș, cu frumoase trăsături fine, invadate totuși de o obezitate placată, trecut, desigur, de cincizeci de ani; capul gol, nădușit, desvelia o frunte largă, inteligentă.

— Să mă iertați că vă opresc în stradă, mi se adresa, deschis, cu ușurință curtenitoare de expresii, eu sunt consilierul X și aș dori să știu dacă v'a ajuns cartea mea apărută acum trei ani.

De bună credință, îi răspunsei că n'o primisem, deși, după cum am controlat în urmă, o primisem ca atâtea altele, fără să o fi citit. Aflasem, de altfel, de ea și știam că avusese un relativ succes într'o epocă fără interes literar. Consilierul își propuse să mi-o ofere din nou și ținea să mi-o aducă singur. A doua zi, pe seară, îi primii vizita; trupului lui uriaș îi era anexată o servietă proporționată, din care scoase o

adevărată bibliotecă de cărți legate, pe care mi le înșiră pe birou...

— Țin să vă dovedesc că nu v'am oprit în bulevard din întâmplare și că vă cunosc.

Și, în adevăr, pe dinaintea ochilor defilară vreo zece volume de ale mele, legate albastru-azuriu. Mă rugă să i le iscălesc. Omagiul mă măgulia dar mă și neliniștea puțin. Imi prezintă și volumul lui de amintiri de pe timpul debutului în magistratură, acum vreo treizeci de ani, însoțit în ediția a doua, sub formă de prefață, de o serie de recenzii adunate din ziare, de scriitori divers calificați, dar din acei ce nu fac critică profesională, deși unii cu mare situație literară. La oarecare insinuări piezișe, consilierul îmi afirmă dezinteresarea criticelor; nici nu-i cunoștea personal pe semnătari... Era, de altfel, un vorbitor foarte plăcut; un povestitor, mai de grabă, de întâmplări revoluate, cu farmec; în șiroae de nădușeală, cu care umpluse două batiste puse pe marginea bibliotecii, îmi evocă timpurile lui A. Bădărău, T. Maiorescu, Toma Stelian cu anecdote expresive... Abia după vreo două ceasuri plecă, dându-ne întâlnire pentru săptămâna următoare.

Fără să împlinescă condițiile unui scris literar propriu zis, cartea era, totuși, opera vioae a povestitorului, pe care îl auzisem, două ceasuri, cu un dar natural de a istorisi, de a înlănțui lucrurile, de a crea o ambianță. Micile peripeții ale unui tânăr bucureștean debarcat ca ajutor de judecător de pace

într'un mizer sat din fundul Moldovei, în timpul unei cumplite ierni, cu felurite tipuri de auxiliari ai justiției, erau prinse cu umor într'un înșiră-te mărgărite de scene. Cartea își merita succesul, dar și consilierul, după informații luate în răstimp, îl ajutase cu multe colindări prin redacții.

În clipa când consilierul își anunță la telefon vizita, săptămâna următoare, se afla întâmplător la mine un prieten, căruia îi comunicai de ce era vorba, exprimându-mi și teama că autorul mi-ar putea cere un articol identic celor adunate în prefața ediției a doua a cărții. Nimic nu mă jignește mai mult decât faptul de a mi se cere un articol.

— Acum e acum, spusei prietenului, când auzii soneria. Il refuz scurt.

Consilierul sosi tot atât de protocolar și de nădușit. Ii amănunții toate observațiile ce aveam de făcut, asupra cărții, de care se arăta încântat. Cu acelaș dar al povestirii, ne lăsarăm apoi în prada amintirilor unei epoci, pe care o trăisem amândoi în timp ce batistele pline de nădușeală lăcrimau molcom pe marginea bibliotecii mele. La plecare, în pasta unor fraze foarte măgulitoare și alambicate, își exprimă dorința și rugăminte de a-mi așterne pe hârtie păreri ce-mi exprimasem despre carte. Nu greșisem: acesta era scopul. Primii, brav, lovitura în piept, și fără să-l privesc în ochi răspunsei:

— Domnule Consilier, dumneavoastră ca magistrat trebuie să știți că opinia critică și expresia ei este un act de conștiință strict personal...

Când mă uitai însă la dânsul, omul mare, uriaș, nădușit, mi se păru că se prăbușește; îmi pieri bra-vura dela început și mă îndulcii:

— Nu văd, de altfel, oportunitatea unui articol în plin Iulie și despre o carte apărută acum trei ani. Consilierul se rezezi asupra vorbelor mele:

— Negreșit, negreșit; aveți toată dreptatea. N'ar avea nici un rost acum, dar la toamnă scot ediția a treia, așa că articolul d-voastră ar fi atunci foarte bine venit.

— A! îmi mușcai eu buzele.

Apoi ca să mă arăt împăciuitor.

— Bine, domnule consilier; mai vorbim noi la toamnă...

Prietenul, care păruse că ascultase cu interes a-mintirile noastre, dădu din cap:

— Mi-a plăcut rezistența dumitale dela început, dar am văzut apoi că ești slab. Ai amânat totul... pe la toamnă!

Imi recunoscui slăbiciunea parțială și-i povestii atunci o istorioară orientală, cunoscută desigur, dar oportună în astfel de împrejurări.

— Condamnat la moarte, Ali se aruncă la picioarele sultanului, implorându-l să-i lase viața timp de un an, până ce-și va învăța măgarul să citească în abecedar. Inminunat, Sultanul acordă răgazul cerut.

— Bine, bre Ali, se rezezi prietenul lui, Selim, ești nebun? Cum ai să-ți faci măgarul să citească în abecedar?

— Mare prost mai ești, bre Selim. Ce nu se poate întâmpla într'un an? Poate mor eu, poate moare sultanul, poate moare măgarul, poate — de unde mai știi? — învață să citească.

— Așa și acum, până la toamnă poate mor eu, poate moare consilierul, — dar, mai probabil, poate nu a-pare ediția a treia a cărții.

Prietenul dădu din umeri, neconvins de filozofia istorioarelor orientale.

În Septembrie, un telefon al consilierului îmi anunța apropiata lui vizită și apropiata apariție a ediției a treia a cărții. Prietenul avusese dreptate; toamna nu confirmase învățătura istorioarei orientale.

Ii așteptam deci vizita cu vaga teamă a unor noi explicații, când, într'o dimineață, acum câteva săptămâni, auzii glasul prietenului la telefon.

— Ai citit ziarele?

— Nu.

— A murit consilierul, așa că prevestirea dumitale...

— A, nu; a, nu! țipai, scurt, cuprins de panică. N'am prevestit nimic...

Isbii telefonul, hotărît să nu mai povestesc nicio-dată, în împrejurări la fel, sinistra istorioară orientală.

* * *

Întâmplarea n'avea să se oprească aici — chiar după moarte. Pentru aceasta e nevoie de prezentarea altui personagiu.

Acum câțiva ani primii vizita unui fost dregător, destul de însemnat ierarhic, un om legat la trup și deslegat la limbă, cald, insinuant și persuasiv, cu ochi visători de artist. Cum se agita pe vremea aceia programul de după amiază în școli, el voia să organizeze o mare discuție contradictorie în sala Ateneului, cu reprezentanți din diferitele categorii ale celor interesați: ai autorităților publice, ai profesorilor, ai părinților și chiar ai elevilor. Ar fi dorit să iau și eu parte în numele nu știu cui, ceea ce nu puteam primi. Ochii melancolici, orientali și glasul cald, voalat, indicau, totuși, nu numai un părinte de familie — căci în calitatea aceasta se prezentase — ci și dispoziții artistice și — intenția organizării unei astfel de complicate manifestări publice — aptitudini spectaculare. Era, în adevăr, un scriitor, autor de piese de teatru, zădărnice de a ieși la lumină de „incompetența” și „spiritul de gașcă” al celor dela teatru, autor de poezii varii, flautist și organizator eminent de producții publice, domeniu în care își dovedise, pare-se, de mult însușirile și inventivitatea.

— Am organizat câteva spectacole pe o formulă nouă, de care trebuie să fi auzit, se recomandă singur cu simplitate și firesc.

— Unde?

— În diferite săli din București și provincie și chiar în Sala Fundației Carol.

Din fericire, nu auzisem încă.

— Formula mea pleca dela constatarea psihologică a necesității de a susține atenția ascultătorului prin

schimbare. O conferință, o lectură, o audiție muzicală dintr'un singur instrument timp de un ceas, un ceas jumătate obolesc. Atenția nu se întreține decât prin variație. Oul lui Columb, nu așa? Iată deci cum procedam. Mă prezentam în fața publicului și țineam un „speech” de cinci minute, nu mai mult, ca introduce. Citeam apoi, după aceeași lege psihologică, o poezie, două — iarăși cinci minute. Bun. Cum terminam, scoteam flautul și începeam să cânt zece minute; muzica rezistă mai mult, înțelegi? După o arie din Mozart, venea rândul unei schițe, vesele, dacă se poate; publicul are nevoie de destindere, ne recomandă psihologia; apoi iar o poezie, un „speech” și iarăși puțină muzică, și tot așa mai departe, schiță, poezie, „speech”, muzică, schiță, poezie... Ce să vă mai spun? Nici nu se băga de seamă când trecea un ceas jumătate. Bun. Dar vezi că nu ajunge numai atât: trebuie să faci și pe public să participe într'o oarecare măsură la spectacol. De aceea, la sfârșit îi spuneam: „Domnilor, bucățile de versuri și de proză pe care le-ați ascultat, am de gând să le adun în volum; aș dori să aflu dela dumneavoastră, dacă ar fi bine să le public la un loc, ori proza de o parte și versurile de alta. Voi face deci un plebiscit. Le împărțeam apoi buletine de vot ca să-mi răspundă:

1. Să le public separat sau la un loc?
2. Dacă le public la un loc, ce titlu să-i dau volumului? și le propuneam trei titluri de unde să alegă.
3. Dacă le public separat, ce titluri să-i dau fiecărui volum? și le propuneam iarăși alte trei.

Nu vă puteți închipui ce succes aveau aceste plebiscite, ce însuflețire produceau în tinerețea din sală.

— Ba îmi închipui foarte bine. Se poate!

— Păcat că nu le-am mai putut continua la Fundație...

— De ce?

— De ce! zâmbi fin, melancolic. Noutatea formulei? Succesul ei? Nu știu nici eu ce să mai cred; la al treilea spectacol mi s'au făcut însă dificultăți cu sala.

Și după o scurtă tăcere, cu resemnare:

— Așa-i la noi; invidia, probabil, împotriva originalității.

— Mai e vorbă. Asta trebuie să fie.

L-am mai revăzut apoi pe organizatorul „spectacolului complet” pe principiul științific al „atenției prin variație”, în febra unei organizări și mai ingenioase, a „teatrului celui mai mic din lume”. Afișele lipite pe stradă explicau punctele esențiale ale inovației. Era vorba nu numai de „teatrul cel mai mic” — ci și de un teatru fără scenă, fără actori, fără sufleur, fără decoruri, ce-și propunea să joace numai piese refuzate de Teatrul Național, probabil ale organizatorului, într'o sală înjghebată din două odăi ale propriei lui case, cu prețuri după topica scaunelor, adică: locuri cu „vizibilitate” și „auzibilitate” completă, să zicem, patruzeci de lei; locuri cu „auzibilitate” completă și fără „vizibilitate”, douăzeci; locuri cu „auzibilitate” și „vizibilitate” parțială... și așa mai departe, pe o scară descrescândă.

— Înțelegeți inovația, îmi explică cu galeși ochi orientali și glas cald și persuasiv. La ce bun decoruri proaste, actori care nu-și cunosc rolul, sufleur care zbiară mai tare decât actorul... Eu procedez mult mai simplu. Apar în fața publicului și într'un mic „speech” îi lămuresc subiectul; părțile secundare, necesare, dar de un interes limitat, le expun apoi verbal, pe când scenele mari, puternice le citesc cu patosul cuvenit, și iarăși „speech”, și iarăși rezumat și iarăși lectură... și iarăși... Atenția e reținută prin variație; printre acte le cânt nițel și din flaut. Spectacolul e astfel complet, fără decoruri, fără rampă, actori și sufleur. Faptul că piesele au fost refuzate la Național e o dovadă mai mult că sunt bune. Căci știți d-voastră cum e la noi, mai ales la teatru?

— Cunosc cabala împotriva talentului.

Peste câțva timp, băgai de seamă că afișele aveau indicația „intrarea gratuită”.

— Ne-am democratizat, îl complimentai, cu gândul însă că publicul nu prea se îmbulzia la casă.

— Ei, aș. Chestie de fisc. Unde nu-și vâra Statul coada, când e vorba să persecute arta? Are pretenția să perceapă impozite pe biletele de intrare... Dar i-am tăiat și eu ghiarele hrăpărețe: intrarea e gratuită, garderoba e însă obligatorie, cu același tarif gradat după vizibilitate și auzibilitate. Înțelegeți?...

Am înțeles, mai ales că organizatorul „spectacolului complet” și al „celui mai mic teatru” fără scenă, fără decoruri, fără actori, fără sufleur, avea și ingeniozități fiscale apreciabile.

Pierdusem cu totul din vedere întreprinderile spectaculare ale organizatorului meu, când îl întâlnii într'o zi abătut.

— Ei, cum mai merge teatrul cel mai mic din lume? îl întâmpin, sigur că o să aflu numai vești bune.

— L-am închis, îşi lăasă brusc capul sub secera lunii de oțel a înfrângerii.

— Cine l-a închis? mă speriai. Fiscul poate?

— Ei aş! Poliția, domnule... Poliția...

— Cum poliția? Ce legătură poate fi între poliție și „teatrul cel mai mic din lume”, fără scenă, fără decoruri, fără actori, fără sufleur — dar, desigur, cu public...

— Apoi de aici mi se trag poate toate, se resemnă el cu filozofie: dela succes.

— E desigur o consolație, dar tot nu-mi explic, cum de a putut interveni poliția?

— Foarte simplu. Mi-a postat vardiști la poartă și a împrăștiat publicul, sub cuvânt că odăile mele nu întrunesc condițiile impuse de Consiliul Sanitar sălilor de spectacole... Inchipuiți-vă, până unde merge...

— Persecuția... Așa e la noi.

— Dar nici eu nu mă las, curmă el, amenințător, o situație care l-ar fi doborât pe altul.

Uitasem de omul ingenios și nedoborât de hotărârea poliției de a-i închide teatrul din propria-i casă, sub cuvânt că localul nu întrunea condițiile cerute de serviciul sanitar sălilor de spectacol. Ne despărțisem pe cuvintele:

— Dar nici eu nu mă las!

Câteva luni după aceea, pe o aprigă vreme de iarnă, mă trezii citat ca „inculpat” în fața tribunalului corecțional. Necunoașterea trebilor judiciare îmi prefăcu slovele citației în limbi de foc și în „săbii trase”, fără să pot bănuși, totuși, pricina nenorocirii. Cu inima strânsă de închipuiri, mă prezentai, așa dar, la parchet, unde găsii în scoarțele unui dosar portretul meu făcut „consilierului” și o petiție a organizatorului de „spectacole complete”, prin care îmi cerea condamnarea pentru „defăimarea” rudei sale.

Câteva zile după apariția foiletonului, redacția ziarului primise o întâmpinare din partea organizatorului „spectacolului complet”, prin care protesta și-mi puneă fel de fel de întrebări de ordin general; întâmpinarea apăruse cu adaosul meu: „nu recunosc nimănui dreptul de a-mi pune întrebări în public”. Întâmpinarea ce urmase, mai înverșunată și mai circumstanțiată, apăruse și ea cu apostila: „mare e grădina lui Dumnezeu!” Peste câteva zile, sosise însă un nou răspuns de câteva coli bătute la mașină și cu o somație prin portărei. Socotind, se vede, că spectacolul avusese destulă „auzibilitate”, redacția crezuse de cuviință să nu-i mai publice scrisoarea.

Uitasem de întâmplare, când citația parchetului mă aduse la realitate. Este oare cu puțință un astfel de abuz procedural? Este; fără nici un control prealabil, prin procedura acțiunii directe, oricine te poate târi în fața justiției corecționale, pentru motive fie și imaginare. După ce voise să organizeze cu mine o dis-

cuție contradictorie la Ateneul Român asupra unor chestiuni didactice; după ce născocise ingenioasa formulă a „spectacolului complex” cu „speech”, proză, poezie, flaut și plebiscit; după ce realizase „teatrul cel mai mic din lume”, fără scenă, fără rampă, decor, actori, suflour, galeșul meu vizitator pusese acum la cale un spectacol și mai ingenios pe scena tribunalului corecțional, pe tema defăimării postume a unei rude. Până la soroc, se și grăbise să organizeze, ca simplă antrenare, și un „proces literar” pe aceeași temă, într’un Ateneu instalat în domiciliul său particular, cu apărare, acuzare, martori, juriu — și, poate, și cu un concert de flaut între acte și cu un plebiscit la urmă, printre ascultători.

Nu m’am prezentat în instanță, dar doi avocați au trebuit să-mi susțină totuși puritatea intențiilor; spectacolul s’a desfășurat, astfel, cu magistrați autentici în robă și cu avocați tot atât de autentici, pe o scenă unde se aude de obicei vâjâind în văzduh sabia vindictei publice. Acuzatorul cu visători ochi orientali și-a apărut singur pricina. Nu-și mai putea găsi odihna nopților, se jeluia el, de când defăimasem amintirea rudei lui, a cărei umbră cerea răzbunare. Organizatorul „spectacolului complex” pe baza susținerii atenției prin variație și al „teatrului celui mai mic din lume” cu piese refuzate, a izbutit, așa dar, un spectacol mult mai important. I-a lipsit doar un singur element, dar esențial: *auzibilitatea*. Respinsă, acțiunea lui judiciară nu s’a bucurat de nici un ecou în presă.

XX

Noi, artiștii.

Inalt, voinic, umflat, cauciuc „bibendum”, cu chipul luminat de un foc interior, uriaș. Cam mălăeț, dar cu glas bubuitoar.

— Murim de foame, maestre, îi fură primele cuvinte; geamurile se cutremură, ca de uruitul unui camion încărcat.

Privind la namila cu coardele vocale sonore, recunoscui într'însa un fost actor al Teatrului Național, pe care l-am văzut acum un sfert de veac în rolul unui voevod răzimat într'un buzdugan ca Hercule Farnese.

Il măsurai cu o privire înveselită de contrastul dintre volumul omului și-al glasului și de pretenția lui de „a muri de foame”.

— Exagerezi puțin, glumii.

— Să nu credeți că exagerez, bubui el. Deși sunt atât de voinic, dar să vedeți...

Văzui: arta mergea rău, muriau de foame bieții actori fără angajament; mizerie cumplită. Totul se mai putea încă remedia cu ajutorul a două bilete

pentru o reprezentație în beneficiu la un Ateneu popular din periferia Capitalei.

— Dar de ce nu mai ești la Național, căci te-am văzut la debutul dumatile când ai apărut cu buzduganul în mână? îl întrebai ca să-i arăt că-l cunoșteam.

— Dar cine mai poate trăi la Național de intrigă și persecuție.

— Te-a persecutat cineva?

— Directorul. Nu-i plăceau ochii mei.

— Directorul? Se poate?

— Apoi să vedeți. Jucam un servitor în costum; nu știu cum mă sucii de-mi plesniră chiloții în scenă și publicul se puse să râdă. Ce eram eu de vină?

Zâmbii, căci viziunea chiloților plesniți mi se părea mai pe proporția vizitatorului meu decât pretenția „de a muri de foame”.

— Peste câteva zile altă nenorocire. Cum eram într'o seară prin culise, la *Instinctul*, mă prinde Ianovică: „Ascultă, mă Buzdugane, (căci așa-mi spun toți de când am jucat în piesa lui Eftimiu) bine că te gălesc; avem nevoie de tine. Lipsește actorul care face pe servitorul; ai să duci o scrisoare. Bulfu are să dea un răspuns. Tu să nu iei numai plicul ci masa întreagă. El o să țipe: „Ce faci, nebunule?” Tu să nu-i răspunzi ci să pornești cu masa în spate. Nici o vorbă, auzi, mă? Așa-i în piesă. De aceia te-am și ales pe tine, că ești voinic”. Așa și făcui. Cu toate protestările lui Bulfu umflai masa și ieșii cu ea pe

uşă, în hohotele sălii. A doua zi directorul mă dădu afară.

Arta n'a mers însă mai bine, ci poate, dimpotrivă, deoarece la câteva luni primeam regulat vizita actorului, care „nu mai muria de foame” dar o ducea tot rău. Alte două bilete pentru vreo reprezentație în beneficiu nu puteau rezolva decât momentan o criză artistică mai gravă; vizitele luând o cadență ritmică, creaseră chiar o atmosferă de obligație și de întimitate.

Mai lunile trecute mă trezii din nou cu omul mare, voinic și luminat de o pară lăuntrică.

— Rar ne mai vedem! mă întâmpină el cordial.

Il privii zâmbind ușor.

— Crezi?

El se roși pe cât îi mai era cu putință...

— Ei și dumneata! Dar la cine vrei să vin, dacă nu la oameni cu inima largă?

— Ce păcat că oamenii cu inima largă n'au și punga largă, suspinai cu înțelesuri.

Arta mergea tot rău; se prăpădiau artiștii de miserie; trebuia să-i sar în ajutor. Cerui un bilet.

— Cum un bilet? făcu el uluit. Uite două; le-am și desprins din cotor.

— Numai unul, căci sunt singur.

— Dar de ce ești singur? îmi aruncă muștrător în obraz.

— Așa s'a întâmplat, plecai ochii vinovat.

— Rău, bombăni nemulțumit.

Primi totuși suta de lei. Il condusei până la ușă.
Peste câteva minute mă trezii cu dânsul din nou
în birou.

— Uitasem; mai trebuie doi lei, pentru timbru.

Mă scotocii în toate buzunarele fără să dau de cei
doi lei; aș fi rămas foarte încurcat, dacă n'ar fi in-
tervenit tot el cu un gest larg, mărinimos, indulgent.

— Dacă n'ai, las'o pe altădată, nene, căci între noi
artiștii, trebuie să ne mai trecem cu vederea unul
altuia.

XXI

Un personaj în căutarea autorului.

Evocasem odinioară¹⁾ silueta unei foarte tinere fete venită să-mi ceară concursul pentru organizarea unui „proces-literar” în sala „Dalles”, unde primul președinte ale Curții de Casație, președintele Academiei Române, decanul Baroului, președintele S. S. R.-ului și alte persoane consulare — cu excepția Patriarhului și a Șefului Statului Major — aveau să discute în public „Cazul Dorei Moraru”. adică problema avortului studiată într’un roman pe care voia să și-l lanseze în chip cu totul original. „Procesul literar” n’a avut, firește, loc, dar, mai pe urmă, autoarea îmi prezintase pe câțiva tineri, cu care, deși nu păreau a fi Președintele Curții de Casație sau Președintele Academiei, se putea discuta, negreșit, mai normal problema avortului.

După apariția foiletonului, n’o mai văzusem de aproape un an pe autoarea *Cazului Dorei Moraru*, când într’o dimineață dădui peste dânsa în fața Cercului

¹⁾ *Memorii*, vol. III, p. 164.

Militar: tot micuță, subțirică, cu ochi visători și absenți, cu glas pueril și târăganat, dar cu un ghiozdan greu subsuoară ce însemna poate o luare de contact cu realitățile vieții.

— Vai, maestre, mi-i și rușine când vă văd. Am citit portretul și m'ați lecut definitiv. Ce zăpăcită eram ca să vă necăjesc cu lecturile mele. Imi făcusem atâtea iluzii cu romanul meu! Imi închipuiam că o să răstorn tot Bucureștiul cu problema avortului. Ce bine ați făcut că mi-ați deschis ochii la timp!

— Sunt încântat, dudue, să întâlnesc, în sfârșit, un „personagiu” al scenelor mele mulțumit de felul cum l-am tratat.

— Ba, încă foarte mulțumită, și, ca dovadă, să știți că m'am lăsat definitiv de literatură. M'am convins și eu că n'am încă experiența vieții pentru roman.

— Bravo, dudue; asta îmi face plăcere. Văd însă că duci un ghiozdan; ai căpătat, probabil, un serviciu. E mai sănătos.

— Serviciu? făcu ea oarecum vexată. Imi pare rău. Am deschis un birou de import-export.

— Dumneata?

— Eu; ce credeți? Vin tocmai dela Primar; am încheiat două noi contracte cu Primăria. Mergea greu, ce-i dreptul, la început, dar acum, slavă domnului; au venit vremuri mai bune. V'am urmat sfatul; ce beneficii putea să-mi aducă literatura?

— Și ai deschis dumneata biroul, dumneata singură? mă tot miram eu neîncrezător, privind la fleacul de față cu ochi galeși și absenți.

— Firește; mi-ați face chiar mare cinste de ați veni cu mine să-mi vedeți instalația; nu-i departe, aici în Smârdan. Am mai mulți funcționari și funcționare, ba am și un tehnician, un inginer.

— Dar pe Președintele Curții de Casație și pe Președintele Academiei nu-i ai? — glumii.

— Vai, mă luați peste picior. Aveți dreptate. Eram atunci atât de nebună să cred că tot ce sboară se mănâncă; acum am devenit fată serioasă; lucrez numai în cifre și realități. Viața îți deschide mintea.

— Știi ce, dudue — deși nu mai e vorbă de literatură și mă vâr poate unde nu mă pricep, dar tot ți-aș da un sfat. Trece biroul pe seama inginerului. Vremurile sunt grele și aste-s treburi de bărbați, din care n'ai să te poți descurca lesne; dumneata, mai bine, intră ca funcționară, ca dactilografă la inginer; leafă mai mică, dar sigură; o încasezi, ori că merg treburile ori că nu.

— Vai, se poate, să-mi meniți așa de urât? Eu funcționară? eu dactilografă? Imi pare rău, se sburli fata luându-și rămas bun.

Din ordinea literară, mitomania ei trecuse, așadar, în ordinea afacerilor.

După vreo doi ani, mă trezii din nou cu „personajul” venit în căutarea autorului.

— Unde ți-e ghiozdanul, dudue?

— Care ghiozdan?

— Ghiozdanul cu contractele Primarului, cu hârțiile biroului de import-export.

— Vai, aveai dreptate; nu erau treburi de femei; criza economică e îngrozitoare; mi-am închis de mult biroul.

— Era de prevăzut; și acum ce faci?

— Scriu.

— Iarăși vreun roman?

— O, nu. M'ați lecuit de romane. Ce experiență de viață pot avea eu ca să scriu romane?

— Atunci?

— Redactez cronica externă la ziarul X. Uite v'am adus chiar câteva numere din ziar ca să le citiți și dumneavoastră.

— Cronica externă, dudue? Și crezi că ai mai multă experiență în politica externă decât în roman? mă uitai uluit la fata cu ochi galeși și absenți și cu glas lărăgănat.

— Acum m'am făcut serioasă; nu mai sunt cu capul în nori; mă documentez când scriu.

N'apucați să-i răspund, deoarece intră în birou un prieten, un avocat, care, dând cu ochii de domnișoară, scoase un:

— A!

Domnișoara roși puțin și exclamă și ea:

— A!

— Nu știam de unde te cunoșteam, dudue, dar se vede că tot aici te-am întâlnit.

— Nici eu nu-mi aduceam aminte, unde te-am cunoscut.

Făcui prezentările; se întâlniseră, în adevăr, odată la o ședință literară acum trei-patru ani... Se priviră

apoi cu înțeles și complicitate până ce prietenul îmi explică situația. Cu câteva zile înainte, aflându-se într'un local de noapte, cu două doamne, în spre zori, sosise și domnișoara însoțită de patru tineri, printre care și un ofițer. Se așezaseră la o masă; zărindu-l, domnișoara venise direct la dânsul și-l rugase, confidențial, la ureche, să-i trimită la masa ei un buchet de flori și apoi să o invite la dans.

— I-am trimis florile și am dansat cu duduia, deși n'am înțeles bine ce voia anume.

— Lucrul e foarte simplu; veneam dela alt bar cu domnii aceia, și eram indignată că nici unul nu-mi oferise flori; am voit să-i fac geloși.

— Bravo, dudue, râsei eu. Și ți-ai ajuns scopul?

— Mai vorbă; de atunci ofițerul îmi trimite în fiecare zi flori acasă.

La plecare, domnișoara îmi întinse câteva ziare.

— V'am adus patru articole asupra hitlerismului.

— Eu aș crede, dudue, o întrerupsei, că nu e treaba femeilor să se ocupe cu chestii de politică externă...

— Bine; m'ați sfătuit să nu scriu romane și v'am ascultat; m'ați sfătuit să nu mă lansez în afaceri de import-export și v'am ascultat; acum mă sfătuiți să nu mă ocup nici cu politica externă. Atunci ce-i rămâne unei fete să facă cu diploma ei de bacalaureat?

Stătui puțin pe gânduri. Privind apoi visător pe fe-reastră, ca și cum nu i-aș fi auzit întrebarea:

— Știi că mi-a plăcut istoria aia cu florile... Il în-vârțiși bine pe ofițer! Așa istețime, înțeleg și eu!

XXII

„NOTRE GRAND ARGHIROPOULOS”

Văzut din perspectiva curgerii timpului, un sfert de veac e o fărâmbă neînchipuit de mică; raportat la vârsta noastră, este o bună parte a vieții, și, ținând seamă de epocă, cea mai bună...

S'a împlinit și a trecut chiar sfertul de veac de când, împreună cu câțiva prieteni, am plecat în Septembrie 1914 dela Paris, Parisul războiului, pentru a ne face loc spre țară, prin Marsilia, Roma, Brindisi, Pireu, Constantinopol, într'o călătorie de trei săptămâni plină de peripeții.

La Brindisi ne-am imbarcat pe un vaporeș grecesc, care, după un încântător popas la Corfu, ne-a dus prin golful Corintului spre Pireu; pe vapor am făcut cunoștința unui tânăr grec, cam de vreo treizeci de ani, simpatic și dornic de a ne fi de ajutor în scurtul popas ce aveam să-l facem la Atena. Se numia Focion și era proprietarul sau coproprietarul unui mare otel unde am și tras... Prietenos, volubil, cu acea inflație verbală specific grecească, și chiar elenică, autenticată printr'o atât de ilustră ascendență, au-

rind totul în pulberea fină a poeziei. Intr'o seară, pe la miezul nopții, mă aflam cu prietenul meu X, poet bucureștean, și cu Focion pe terasa unei cafenele de pe plaja Falerului, la vreo zece-cincisprezece kilometri de Atena. Insuflețit, el începu să facă deodată semne de chemare spre un domn ce-și tăia loc printre mese; când necunoscutul se apropie:

— *Permettez*, rosti el cu solemnitate și emfatic, *que je vous présente notre grand Arghiropoulos...*

„*Notre grand Arghiropoulos*” — nu era nici Pericle, nici Sofocle, nici Demostene ci un adevărat Arghiropoulos, adică un tânăr măsliniu, spânatic, volubil firește, cu o prietenie puțin cam protectoare față de tovarășul nostru, otelierul... Era muzicant și poate compozitor; nu cânta din nai sau din sirinx ca străbunii său Pan; nu avea glasul lui Caruso și nici nu compusese cele nouă simfonii sau Tetralogia; debita „canțonete” făcute de dânsul sau de alții și se acompania la pian sau la acordeon, nu știu; era, ceia ce am spune azi, un „diseur” mai mult sau mai puțin „monden”.

Rostit în acea noapte minunată de Septembrie, în fața calmei mării egeice pline de amintiri milenare, cuvântul lui Focion plesni în aerul liber, sosit din străfundurile rasei și ale istoriei. „*Notre grand Arghiropoulos*” — marele miragiu, marele fond de iluzie, din care isvorăsc, egal, minciuna și arta. Miragiu care a prefăcut, prin meșteșugul poeților și al artiștilor, încăerările modeste în lupte homerice, rămase în amintirea multiseculară a popoarelor,

care a prefăcut soldații lui Xerxes în armia de cinci milioane a lui Herodot, cu neputință de numărărat, îngredită doar în țarcuri ca turmele de vite, care a prefăcut sărăcăcioasă panglică a Ilisului, pierdută pe alocuri sub pământ, în râu năvalnic, pe ale cărui valuri spumegoase le-au auzit totuși Sofocle și Socrate, plimbându-se cu școlarii săi pe sub laurii și platanii țarmurilor, care a prefăcut cișmeaua ce-și aruncă astăzi firicelul de apă pe limba fumegândă a măgărușilor însetați, în vestita fântână „*Eneacru-nos*”, — fântână cu nouă guri, proslăvită de atâția poeți ai antichității, care a prefăcut bunăvoința lui Cimon de a lăsa publicul să se preumbe prin grădina lui într'o mărinimie silabisită și astăzi după două mii de ani de copii la școală în grecește și în latinește — și care făcuse cu câteva zile înainte pe un grec de pe vapor să-mi afirme că în „Zappion” (adică la Oneful lor) se puteau adăposti trei sute de mii de oameni!...

„Notre grand Arghiropouløs” îmi dispăru astfel din ochi ca individ și se încadră în însăși rasa grandilocventă sau numai fanfaronă, potrivit împrejurărilor și punctului de vedere, după cum rămâne în cadrul relațiilor zilnice, unde se cere preciziune, ori se îmbracă în vălurile diafane, vaporease ale artei. Dacă Focion ar fi fost un aed inspirat, „notre grand Arghiropoulos” ar fi putut deveni cu adevărat o mare personalitate muzicală; fiind numai un otelier, el s'a strâns în găoacea micului său personagiu, adică în

unul din miile de „diseurs mondains” ce se acompaniază singuri la piano sau la acordeon.

Amintirea „marelui nostru Arghiropoulos” ar fi trebuit să dispară ca un fir de praf în vârtejul atâtor ani și al atâtor evenimente; el a rămas totuși ca un semn al rasei. De nenumărate ori în decursul sfertului de veac am evocat cu prietenul meu scena de pe terasa cafenelei de pe plaja băilor Falerului, a apariției „marelui nostru Arghiropoulos”, identificându-l nu numai cu rasa ci și cu breasla noastră fanfaroană și emfatică, plină de feluriți Arghiropoli impunători; de câte ori întâlneam un poet înfocat în importanța lui persoană, ne făceam cu ochiul zâmbind:

— Notre grand Arghiropoulos...

Când acum o lună prietenul meu a plecat într'o călătorie în Grecia, i-am spus în glumă:

— Transmite-i din parte-mi complimente și marelui nostru Arghiropoulos.

Contopeam într'însul întreaga boemă ateniană, întregul miragiu meridional, care poleește pietrele și sună din trâmbițele faimei peste realitatea mizeră; nu mă gândeam la persoana fizică a cântărețului monden întâlnit acum un sfert de veac la miez de noapte pe o plajă egeică, de mult descârnat și trecut în eternitatea simbolului său: *tel qu'en lui même*, cum ar fi spus Mallarmé. Peste două săptămâni prietenul meu mă înștiință pe o ilustrată:

— Știi că sunt pe urmele lui Arghiropoulos...

I-am interpretat cuvintele în sensul lor figurat:

după cum pământul Aticei vueste de țârîitul greierilor, cafenelele Atenei sunt pline de svonul Arghiropoulilor. Acum câteva zile, primii însă o ilustrată cu fotografia prietenului meu în tovărășia unui necunoscut cu următoarele rânduri în franțuzește: „După 25 de ani m'am întâlnit cu d. Arghiropoulos și-ți trimitem amintirea noastră cordială”. Iar mai jos: „Sunt fericit de a vă putea trimite salutările mele sincere”.
Iscălit manu propria: V. Arghiropoulos!

„Notre grand Arghiropoulos” n'a devenit, așa dar, o ficțiune și un simbol, ci e încă o realitate vie: după un sfert de veac, în care s'au întâmplat atâtea tragedii, în care Grecia a trăit câteva războaie și câteva revoluții, a răsturnat câțiva regi și câțiva dictatori, s'a umflat ca dobitocul din fabulă, și s'a strâns apoi ca o piele argăsită, ducându-și o viață precară cu sufletul la gură, în amenințare și panică, s'ar fi putut crede că s'au petrecut schimbări și în destinele individuale. Dimpotrivă, după acest sfert de veac de convulsii mondiale, prietenul meu l-a regăsit intact pe „marele nostru Arghiropoulos” plimbându-se liniștit la umbra... micii Acropole...

XXIII

Instinctul de conservare.

Sfârșitul acesta de August nu ne-a revărsat numai aurul de totdeauna, pălit de incendiile verii, aurul melancolic al bucuriilor în declin, ci și îngrijorări și spaima neprevăzute; muria anotimpul și cu dânsul soarele pogora în zări roșii apropiate; fulguiau vești sumbre prin volbura norilor negri ridicați la capătul tuturor văzduhurilor. Toamna se lăsa sângerie peste rugina grădinilor, în care nu mai puteai găsi liniștea toamnelor de odinioară, somptuoase și grele de visuri; din însuși adăpostul Cișmigiului picura ploaia sonoră a undelor aruncate de difuzorul debarcaderului; sprijinit de un copac, într'un grup de fantome strânse în jurul „buturugii” aveam să văd mai târziu sosind porumbelul alb al neutralității Italiei, în lina lui cădere de balerină.

Nu eram, deocamdată, în faza hotărîtoare a faptelor, ci numai în cea a amenințărilor; viața rămăsese atârnată de svonul undelor venite de pretutindeni, în toate limbile pământului, la ore știute, așteptate cu înfrigurare; se ciocneau, se contraziceau, trezeau

o speranță repede sugrumată și ne explodau în sufletele nimicite în lucrul lor zilnic, în echilibrul necesar activității intelectuale susținute; la orice zbârnăitură stridentă a micului aparat, cădea tocul din mână în fața demenței colective ce cuprindea universul.

Istovit de nopți fără somn și de dimineți fără alt rol decât cel al învârtirii unui comutator în căutarea undei mângâietoare, ieșind la amiază pe bulevardul cu platanii plini de aurul sacerdotal al toamnei expirânde, întâlneam zilnic, la același ceas, un cunoscut din timpul celui alt război; un om de vreo șaizeci de ani, trecut prin studii universitare, dar lunecat demult în întreprinderi: o fermă în jurul Bucureștilor, o exploatare forestieră pe lângă Cluj, participări în afaceri petrolifere rămase de pe urma unei moșteniri încurcate. Pe firul unei astfel de întreprinderi, războiul îl aruncase în refugiul orașelului meu natal. Doi ani, într'un grup de generali pensionari, al unor magistrați refugiați din Muntenia, al câtorva localnici cu greutate, am făcut, astfel, pe sub teii Uliței mari sau pe băncile grădiniții comunale, înaltă strategie și politică, am comentat firavele știri ale comunicatelor noastre, pe o vreme când undele nu ne puteau invada cu lumina venită din toate părțile pământului; uneori primeam și vizita vreunui aeroplan cezaro-crăesc fără ca să ne turbure din discuțiile noastre înfrigate. Sătul de pâinea integrală a refugiului, omul nostru nu doria decât să se întoarcă la căminul lui, în liniștea păcii, oricare ar fi ea.

După aproape un sfert de veac, iată că întâmplarea mi-l scotea în cale aproape zilnic, la o oră anumită, în împrejurări ce ne aminteau pe cele de odinioară, pentru a discuta câteva minute între două răscruci, știri tot atât de uluitoare și spaime tot atât de patetice. Omul îmi părea atins de vârstă, mai mult decât trebuia, mistuit de o boală interioară, ce-i înmuia glasul și-i îmbujora obrazul sleit, într'o lânzezeală de priviri obosite. Nu credea în război; aceeași generație, susținea el, nu-i poate suporta de două ori grozăviile. Avea dreptate; dar undele își înteteau amenințările pretutindeni peste prevederi și cuminenie.

— Să nu le crezi, că mint. Intimidări — doar or ieși foloase din simple discursuri și note diplomatice, a-firma el categoric.

Aducea, firește, exemple recente, destul de întemeiate; situația trecuse însă, din nefericire, de limita manifestărilor verbale și evenimentele închiseseră posibilitatea retractărilor. El n'o credea totuși, ci izbia disprețuitor cu unghia degetului arătător foaia întinsă a ziarului proclamat mincinos. Ii împărtășeam unele informații inedite după comunicatele străine, pe care le întâmpina cu neîncredere. Se obișnuise chiar să mi-o ia înainte cu ton superior:

— Ei, ce mai spun undele dumitale?

Undele deveniseră „ale mele”; Nemții erau „ai mei”; Polonezii erau și ei „ai mei”; — numai bunul simț era al lui: nu avea să se prăpădească civilizația lumii pentru niște lucruri de mult mai mică valoare. Imi înghițeam, așa dar, undele, cu rușine.

— De ce le mai ascuți? mă înfrunța.

Când în ziare răpăia mitraliera știrilor alarmante:

— De ce le mai citești, domnule? Tot nu înțelegi că e operă de ațâțare și de speculare a naivității cititorilor?

Credea în pacea lumii și avea, de altfel, solide argumente ideologice, umanitare, economice, strategice. Norii se strângeau din toate părțile fără să-l clatine. După discursuri și note, veneau acum faptele; aeroplanelle începuseră să se arate pe cerul Poloniei, dar el rămăsese tot neclintit.

— Ei, și? dădu din umeri; ai văzut vreo declarație de război? Se poate război fără declarație? Nu. Apoi atunci? pufnia peremptoriu.

— Recunoașteri de aeroplanelle, și una, alta, reveni el a doua zi; cel mult o încăierare în văzduh, dar numai în Polonia; o chestie locală; în apus se stă încă de vorbă și judecata dreaptă va învinge.

Trupele germane intrară în Polonia și orașele porniră a arde și armatele a se destrăma.

— Simplă rectificare de front, încuviință el; nu se pot apăra mii de kilometri și una, alta, fără fortificații. Înțelegi?

Înțelegeam; mai înțelegeam însă că în ochii lui începeam să mă identific cu veștile rele ce veneau zilnic; Germanii erau pe Vistula, dar pentru dânsul războiul nu exista încă... El își închipuia că-mi dădeam aere de învingător pentru că mi se împlineau temerile. Neconvenindu-mi rolul, căutam să schimb conversația, interesându-mă de fiu-său, despre care îmi vor-

bise odinioară — de pe când era elev de liceu, student în filozofie, apoi licențiat, tânăr distins, serios, studios — dar și poet.

— Inchipuiește-ți, îmi spusese el odată, că am dat peste niște caete de poezii ascunse. O să ți-l aduc ca să-l descoși și să vezi ce-i cu versurile lui.

Tânărul filozof și poet nu venia însă. Era timid.

— Las' că-l conving eu și una, alta, mă asigurase el mai târziu.

Nu-l convinsese însă, se vede.

— Ii e rușine și vrea să vină cu ceva bun.

A rămas tot rușinos ori nu scrisese încă ceva bun? Nu știu. Nu l-am văzut nici până azi. Mă căznii să prind totuși firul poetului fantomă. Subiectul ne scăpă însă ca și poetul. Jumătate din Polonia era invadată și cazul tânărului care nu se decidea nici acum să-și arate poeziile nu prezinta prea mult interes. Incercai atunci să ne întreținem despre sănătate.

— Cum mai stai cu analizele? îl întrebai cu gândul ascuns că e mistuit de o boală lăuntrică, de diabet poate.

— Hm, așa și așa. Ceva glucoză. Regim și una, alta. Dar dumneata? Nu-mi place că slăbești și te tragi la față, mă măsură el bănuitor și cu gânduri, poate, identice.

Lunecarăm pe planul mărturisirilor intime; discutarăm diverse regimuri alimentare pentru diabet, albumină, ficat, rinichi. Dar și interesul pentru aceste preocupări se destrămă repede în fața obsesiei unice a războiului.

A doua zi, îl văzui de departe însuflețit; nu mai disprețuia ziarele, deoarece îmi făcea semne cu unul din ele transformat în steag de biruință.

— Ei, ai văzut? Când îți spuneam eu!

— Ce să văd?

— Plouă la Varșovia.

— Cu bombe?

Dădu din umeri nervos:

— Ei și dumneata! Cu apă; e o adevărată inundație.

— Și dacă plouă?

— Cum dacă plouă? Credeau adică domnii ăia că au să înainteze mereu așa pe timp uscat și frumos; pan! pan! cu aeroplanele înainte și apoi paradă de infanterie cu steagul regimentului în frunte. Să te ții acum prăpăd când s'or pune ploile și una, alta.

— Poate că au venit și cu umbrele, glumii.

Mă privi compătimator de sus până jos.

— Cum se vede că ți-e teamă!

— Mie?

— De ce-i fi atât de fricos, domnule? insistă în aceea lui. Crezi în toate svonurile, în toate undele, numai în rezistența morală și una, alta, nu.

Fusesem „alarmist” și devenisem acum „fricos”; situația de continuă inferioritate nu-mi convenia.

Peste două zile; nu mai ploua; Varșovia era în flăcări; rezistența ei trezi totuși în prietenul meu entuziasm și nădejde.

— Eu întotdeauna i-am iubit pe Polonezi, apăsă el cu sensul unei învinuiri personale; în familia mea am și o străbunică poloneză.

Imi făcu apoi un curs de istorie asupra patriotismului polonez în trecut, asupra eroismului revoluțiilor lor; nu uită firește nici pe Kosciusko, nici pe Pilsudski. Mă privea injectat ca și cum m'aș îndoi de cele ce-mi spunea, ca și cum aș fi fost un dușman al Polonezilor.

— Și, la urmă, rectificările de front sunt necesare; și noi ne-am retras și una, alta, pe linia Siretului; pentru ca apoi din sâmburele Moldovei să iasă copacul României Mari; purgatoriul nu e numai în cer, ci și pe pământ, conveni el îngăduitor.

Bucuros că pomenise de refugiul din Moldova, căutai să abat discuția într'acolo și să scap de privirea lui bănuitoare prin evocarea unei întâmplări.

Pe când grupul nostru de „strategi”, în care se afla și el, se plimba pe Ulița mare, comentând ultimul comunicat și completându-l cu alte vești din „izvor sigur”, — adică dela vreun soldat picat proaspăt de pe front sau dela cine știe ce persoană oficială din Iași, — ne întâmpină unul dintre membrii „grupului”, un general pensionar, refugiat din părțile Olteniei, cu figura palidă și îngrijorată, lăsată mort pe clapele roșii ale mantalei. Sosise chiar în dimineața aceea dela Iași și își găsise în cămașă... un păduche. Orice călătorie cu drumul de fier era pe atunci plină de riscuri mortale. Cu o lună înainte îl întâlnisem la fel pe medicul primar al județului abătut pentrucă luase și el un păduche din tren; peste trei săptămâni exantematicul îl răpusese. Ingrijorarea generalului era deci îndreptățită.

— E foarte ușor, domnule general, să știi dacă-i vreo primejdie; glumi un magistrat din Iași, mobilizat căpitan la gară.

— Cum? se grăbi generalul palid.

— Simplu: examinează păduchele cu lupa; dacă e octopod, adică, dacă are opt picioare, e de-ai noștri, autocton, fără pic de răutate într'însul, moldovean, ce mai vorbă, căci Oltenii sunt mai iuți și mai răi; dar, dacă e exapod, adică cu șase picioare, atunci se schimbă socoteala; e păduche muscălesc, cu exantematicul într'însul.

Și ca să îngroașe gluma:

— Eu când îi văd că sunt de ai noștri, îi pun, săracii, la loc, ca să mă apere de cei muscălești. Lupta pentru existență, mă rog! Și văd că-mi merge bine; nu s'a prins boala de mine.

Zâmbirăm cu toții la ideea unui păduche specializat și nu a unui simplu transmițător și ne căutarăm de drum spre „băncuța”, primblarea noastră zilnică, fără să băgăm de seamă că generalul dispăruse dintre noi. La întoarcere, ne aștepta prin dreptul Primăriei alt om, vesel, cu degetele răsfirate de departe.

— Octo! octo! ne strigă el păsărește, făcându-ne semne.

Uitaserăm de gluma căpitanului.

— Inchipuiți-vă, îl păstrasem pentru orice întâmplare; l-am examinat la lupă; e de cei cu opt picioare; e mă rog de ai noștri, încheie el, fără să ne înțeleagă hohotele de răs față de calitatea moldovenească a păduchelului.

Râserăm atunci cu toții de întâmplare, dar prietenul meu nu mai voia să râdă acum, după un sfert de veac, cum făcuse odinioară. Se scutură, trecându-și degetul prin vestă, ca și cum ar fi căutat ceva.

— Brr... și dumneata ai vrea să reîncepi povestea păduchilor muscălești?

— Eu?

Nu-l putusem descreți; mă despărții deci în grabă la primul colț de stradă.

Peste câteva zile Varșovia căzuse, armata prietenilor noștri fusese risipită; vecinii din răsărit năvăliseră și ei. Polonia fusese ocupată în întregime.

L-am ocolit cu multă băgare de seamă, ca să nu par că „mă bucur” de lipsa lui de prevedere. Intr’una din zile îmi aținea totuși calea prin Piața Kogălniceanu. Il credeam abătut, distrus. Era dimpotrivă, vesel, ușurat de o povară.

— Bine că s’a isprăvit odată și cu ăștia! izbucni el ca o goarnă dela pompierii apropiați.

— Care ăștia? îngălbenui.

— Cu Polonezii.

— Cu Polonezii? Parcă...

Incercai să-i amintesc de patriotismul, de eroismul, de vitejia de care dăduseră dovadă în cursul veacurilor, de dragostea lui pentru dânsii, de străbunica lui poloneză, de forța lor, de armament, de avioane, de eroica rezistență a Varșoviei și a peninsulei Hella... Zadarnic; nu mă asculta.

— Dacă nu știu să se lupte, de ce s’au vârit, domnule, în război? mi-o tăie categoric.

— Dar...

— Nici un dar...

— În orice caz, nu văd de ce te bucuri de dezastrul aliaților noștri?

— N'ai înțeles încă?

— Nu.

Mă privi superior și se revărsă într'o lungă explicație politică, din care reieșea că, odată Polonia dispărută, încetase orice motiv de război în Orient.

— Dacă vor să se lupte dumnealor în Apus, să se lupte; slobod, cât vor pofti; în Răsărit nu mai au de ce; au pus mâna și pe Danzig și pe Coridor și pe cărbunii din Silezia, ba pe deasupra și pe Varșovia. Dar îmi vei spune: vor petrol, — „poftim petrol”; vor pâne, — „poftim pâne”; vor șuncă, — „poftim șuncă”. Unde mai pui că plătesc și una, alta.

Ar fi trebuit poate să-l las în optimismul lui, dar nu rezistai ispitei de a-i arăta în câteva cuvinte primejdia sporită ce se îngrămădisise în jurul nostru prin dispariția Poloniei.

Incercase el la început să mă întrerupă:

— Și astea tot pe undele „dumitale” au venit? — dar lama îndoielii i se împlântase în sufletul atât de rezistent până acum. Se clătină o clipă ca o vită înjunghiată.

— Bine, nene, — mi se acăță de nasturele hainei, cu ochi sleiți, cu glas sfârșit, prăbușit, — bine, dar de ce vrei dumneata, domnule, să fie numaidecât război?

— Eu? mă speriai. Eu?

— Nu vezi ce bună-i pacea? Fiu-meu, poetul, uce-
nicul dumitale, își face stagiul; de ce vrei, domnule,
să-l arunci în prăpăd? De ce să nu ne cătăm mai bine
de trebușoarele noastre; abia s'a pornit ferma să-mi
renteze; abia a răzbit o sondă la Buștenari, la care
am și eu câteva puncte și una, alta, dar dumneata ții
morțiș să mergem la război și să ne întoarcem la
păduchii din Moldova — izbucni el, scuturându-se
de insectele nevăzute și implorându-mă, ca și cum
pacea și războiul ar fi depins de mine.

— Apoi, dacă e așa, de ce nu mi-ai spus-o dela în-
ceput, ca să nu ne mai pierdem vremea cu strategia?
îi răspunsei.

XXIV

Comandorul.

Puțin după război, pe vremea editurii „Ancora”, răsfoiam o carte la un colț al biroului lui Benvenisti, când intră un ofițer de marină, mort acum, pe care îl voi numi Comandorul. Nu reprezenta, de sigur, tipul clasic al lupului de mare, cu ochi albaștri, cu un colier de barbă pe dedesubtul unei bărbii altfel rasă, și cu o pipă în colțul gurii, ci avea o arătare debonară, ușor ventripotentă și apoplectică, cu uniforma destul de accidentat lăsată pe trup, cu un rebel păr cărunț și cu o musteață bleagă căzută pe oală; nici înfățișarea, nici glasul nu porunceau valurilor și furtunilor. Nu mi l-ași fi putut închipui la prora unui vas, cu chica vâlvoi, cu gest imperios, sfidând deslănțuirea forțelor naturii. Dacă nu-l oțelise, viața de mare îi dase totuși răgazuri literare, căci Comandorul venise în biroul editurii ca poet. Cu glas astmatic și scâncit, în orice caz, stânjenit de împrejurarea în care se afla, cerea să i se publice un volum de poezii și, în fața rezervei firești a editorului, se

pierdu într'un interminabil elogiu al propriilor sale versuri, care erau așa și mai puteau fi și așa.

— La urmă, ce să vă mai spun, le-a citit și Lovinescu și le-a găsit admirabile.

Editorul se uită discret la mine; auzindu-mi rostit numele, mă uitai și eu la dânsul — zâmbind. Cum nu mă cunoștea nici din vedere, Comandorul putu, astfel, fără remușcare, să-mi reproducă elogiile închipuite, cu care îi încărcasem versurile...

Cunoștința i-am făcut-o mai târziu, peste mai multe luni, când mă trezii într'o după amiază în biroul meu, tot așa de rigid, pe niște picioare prea subțiri pentru pânțelele proeminent, copt de congestie, cu respirația astmatică tăiată de cele 57 de trepte ale casei mele de atunci, pe care el prefera s'o explice altfel întrucât pretindea că urcase în trei rânduri până la mine dar că de emoție nu îndrăsnise să sune. Pentru un lup de mare era prea mult; e drept că venise ca poet și nu ca marinar. Imi adusese manuscrisul zărit la editură... Mă rugă să i-l citesc, lăsându-mi toată libertatea de a-i îndrepta gramatica, rimele, ritmul, imaginile, pe ici pe colo, de a-i disciplina versificația, din credința că la un critic se vine ca la un atelier de reparație. Ii făgăduii moale și-i fixai o zi. Cum îmi aruncai însă ochii prin manuscris, îmi dădui seama de ce era vorba și nu mai stricai nimic din ordinea rimelor și a imaginilor.

La ziua hotărîtă, Comandorul nu veni, ci-mi trimise doar o scrisoare printr'un om, cu rugămintea

să-i restitui manuscrisul însemnându-i pe o hârtie observațiile ce aveam de făcut. Mă scuzați la repezeală cu creionul de a nu-i fi făcut îndreptări deoarece rimele erau valide, ritmul normal, imaginele la locul lor și că, într'un cuvânt, toate regulele prozodice și gramaticale erau scrupulos respectate...

...Peste câteva luni, primii din provincie un volum de versuri cu o prefață de mine. Poeziile erau ale Comandorului; drept prefață serveau rândurile mele cu creionul asupra păzirii regulelor prozodice și gramaticale.

Peste un an-doi, într'o dimineață de Iulie, pe vremea bacalaureatului, pe când rânduiau lucrările scrise de limba latină, pentru a merge la adunarea comisiei, mă trezii cam pe la șapte și jumătate cu Comandorul, gelatinos pe picioarele lui subțiri, cu respirația și mai tăiată de astmă și emoție, descompus la față, learcă de apă și incapabil de a lega două cuvinte clare, demne. Atât putea doar îngăima:

— Domnule profesor, domnule profesor...

După apelativ înțelesei că nu mai venise ca poet ci ca tată.

— Luați loc, domnule Comandor.

— Nu, nu, nu șed. Sunt prea emoționat... Vin la d-voastră ca un părinte la alt părinte... Viața mea e în mâna d-voastră... Vă rog, vă implor...

Patetismul rugăciunii luă un aspect penibil, în dezarmonie cu realitatea... Examenul unui fiu nu poate fi chiar o chestie de viață pentru un părinte. Il rugai

să se liniștească; în zadar. Ii făgăduii tot sprijinul cu putință; nu se mulțumia numai cu vorbe... Gică s'ar sinucide, dacă ar cădea. Totul depindea de rezultatul dela teză, care e eliminatorie. Ii arătai lucrările ce-și păstrau strict secretul anonimatului — dar cu ochii rămași fascinați pe tezele împrăștiate pe birou, Comandorul nu mă mai asculta.

— Acolo e viața lui Gică și a mea, înțelegeți d-voastră, domnule profesor.

Și fără să mai țină seama de mine, se repezi la vraful de pe birou; voia să afle cu orice preț rezultatul. Febril, gâfâind, se puse să le foileteze în prezența mea, paralizat de extraordinara lui emoție... Una... două... trei... cincizeci... o sută. Teza lui Gică, nicăeri! Incercai să i le iau, el le acoperi cu trupul ca o comoară, pe care n'ar fi lăsat-o pentru nimic în lume din mână. Le foiletă din nou... una... două... douăzeci... Sudorile îi curgeau pe întreaga lui figură congestionată... Douăzeci și cinci... Nimic... Teza lui Gică, nicăeri... Treizeci... Treizeci și cinci... Patruzeci...

Și atunci, de încordare, buzele începură a-i merge, în neștire, frenetic, odată cu foile întoarse.

— Copil nemernic care scrii așa că tatăl tău nu-ți poate recunoaște scrisul... Patruzeci și cinci... Cincizeci... Cincizeci și cinci... Șaizeci:

— Tată denaturat, care nu recunoști scrisul fiului tău.

— Șaizeci și cinci... optzeci...

— Tată denaturat... copil nemernic... tată denaturat... optzeci și cinci... copil nemernic... nouăzeci... tată

denaturat.. nouăzeci și cinci... copil nemernic... o sută... tată denaturat!

Se isprăvise. Nimic. Comandorul se răzică de birou ca să nu cadă... Il sprijinii și încercai din nou să-i iau tezele, fiind așteptat de altfel la comisie.

— Trebuie să fie, domnule profesor, trebuie. Nu se poate să se fi rătăcit. A făcut-o bună; mi-a spus că a greșit numai într'un singur loc... a luat pe *aequus* drept *equus* și a tradus *cal* în loc de *drept*.

— Atunci e foarte simplu; greșala asta am notat-o pe lucrarea unui candidat.

Ii luai teancul de foi din mână ca să le cercetez; cercetarea nu fu lungă, deoarece lucrarea lui Gică era deasupra.

— Asta e, se repezi pe ea, mai mult leșinat...

Emoția mea nu fu mai mică decât a lui, când văzui că avea nota de trecere...

XXV

„Poetul absolut”

Pe „poetul absolut” îl cunosc de câțiva ani. Un bărbat înalt, bine legat, elegant, cu figura brăzdată de farurile mari ale ochelarilor; oriental în toată înfățișarea, în privirea languroasă a unor ochi de un verde vegetal, în glasul moale, târăgănat, efeminat, înclieiat, de convalescent. Căci „poetul absolut” e veșnicul convalescent al unei grele boli ce nu iartă: *literaturita*. De ori unde ai porni, dela constatarea vremii de afară, dela evenimentele zilei, dela Hitler sau dela Berilă și Brandabura, dela o gripă ce te chinue sau dela războiul din Abisinia, pe căi nesimțite dar implacabile, în mai puțin de cinci minute conversația cu dânsul lunecă la artă, la arta lui, firește, la ce a scris, scrie, sau va scrie, la tortura cu care compune, la înaltele lui concepții asupra frumosului, la eternitatea artei față de micimile zilei și așa mai departe. Oricât ai căuta să te scuturi, lianele ochilor vegetali te țin strâns și te trag la fund, în obsesia omului înveninat de propria lui literatură. Căci pentru acest vlăjgan, sportiv de altfel, ce nu se

sfiște să apară în costum de skieur și pe ulițele Capitalei, nu există altă realitate decât cea a artei, și, în primul rând, firește, a artei lui. Scriitorul e, în adevăr, un artist, temutul artist al unei literaturi obsedate de erotism și de căutarea noutății de situații și de expresie; de aici o stridentă a lipsei de gust fixată însă cu o peniță subțire și cu o „acurateță” stilistică și chiar cu „un finit” ce meritau o soartă mai bună. Disproporția între truda lui artistică și, mai ales, dintre conștiința lui despre valoarea ei și lipsa ei de recunoaștere publică i-a produs un dezechilibru sufletesc ce i-a efeminat glasul, dându-i acel aer de etern convalescent, ce-ți explică, la orice oră a zilei te-ar prinde, boala cumplită prin care a trecut și leacurile pe care le-a luat — fără să uite a te ține în curent și cu mecanica intestinelor lui. Cu acest suflet bolind de lehoză a unei capodopere de extracție dificilă, și-a făcut și prieteni, cu care își întrețin reciproc febra literară. Unul dintre dâșii era și bietul meu nepot, Anton Holban, care, de ori-câteori mă vedea își exprima admirația pentru talentul lui și mă sonda să vadă, dacă nu cumva aș fi dispus să scriu și eu despre dânsul; la fel, după ce se admira pe sine, „poetul absolut” nu isprăvea cu laudele aduse talentului lui Holban. Când bietul băiat s’a pierdut în condiții atât de dureroase, zile întregi sălile sanatoriului au vuit de durerea patetică a prietenului desperat; iar la crematoriu, după discursurile celorlalți, glasul lui de lehoză a acoperit jalea noastră a tuturor într’o erupție impresionantă,

În clipa când cosciugul se scobora în incinta focului veșnic, în suspendarea răsuflării obștești, n'au răsunat decât țipetele convulsive ale prietenului ce voia să se arunce și el:

— Aici sunt, Holban! Aici sunt, Holban! Nu te las! Nu te uit! Voi scrie despre tine!

Și, în adevăr, după vreo lună, moartea prietenului s'a prefăcut în literatură, adică într'un fragment de roman, publicat într'o revistă. Sub forma unei scrisori trimise în veșnicie, Holban deveni „scumpul meu bidon de griș” — căruia îi amintia că-l văzuse când la autopsie „i se scosese potroacele”. Iată ravagiile, pe care le poate face căutarea fără gust a noutății de expresie; ca să pară modernă, sensibilitatea cea mai patetică își dă aere de cinism.

Acțiunea împotriva imoralității în artă a „dat, în sfârșit, o notorietate de mult dorită și „poetului absolut”. După arestarea unuia dintre scriitori și o eclipsare de mai multe zile la Balcic, când lucrurile se mai potoliră, reapăru și el în Capitală și se prezentă judecătorului de instrucție. Il văzui a doua zi într'un grup la „Alcalay” povestindu-și întâmplarea, cu glasul lui legănat, leșinat, de lehuză sentimentală, răsfirând boabele de chihlimbar ale unor metanii, pe care și le trecea dintr'o mână în alta.

— Mi-a dat drumul, firește... Cum să nu-mi dea drumul, când i-am explicat totul... că doar i-am spus: domnule judecător, viața mea e arta, sângele meu e artă, prin artă trăesc... prin toți porii mei nu respir

decât artă... Și știți dumneavoastră, domnule judecător, ce e arta? Arta e o plantă, o floare cu rădăcinile în băligar și cu corola luminoasă în azur... arta, domnule judecător, e nufărul cu cotorul împlântat în mālul lacului și cu candoarea imaculată a petalelor întoarsă spre razele soarelui... Cunoașteți, desigur, domnule judecător, parabola lui Oscar Wilde „Privighetoarea și trandafirii”, în care, înduioșându-se de dragostea unui student pentru o fată ce-i cerea să-i aducă un trandafir roș, o privighetoare, ca să facă să rodească o tufă stearpă, își apasă pieptul pe spinii ei și cântă la lună până ce, cu ultimul tril, spinul îi străpunge inima și înroșește, însfârșit, trandafirul... Privighetoarea, domnule judecător, e poetul, e artistul, sunt eu, care îmi dau sângele pentru opera de artă...

Omul părea a recita un discurs învățat pe de rost. Il oprii dela un loc:

— Le-ai spus toate astea judecătorului?

— Dar de ce să nu i le spun?

— Și el ce a răspuns?

— L-am convins; mi-a dat drumul...

— Eu, dacă eram ca dânsul, nu te trimiteam la pușcărie, ci la balamuc, glumii. Nu ți-a dat drumul privighetoarea lui Oscar Wilde, ci spiritul de comprehensiune revenit, însfârșit, în drepturile lui.

„Poetul absolut” păru la început a conveni. Crezu totuși că trebuie să se mai încăpățâneze asupra succesului său.

— Lucrul n'a fost însă așa de simplu. Judecătorul

s'a dus apoi la procurorul general, cu care a discutat „trei ceasuri jumătate” cazul meu...

— Cazul dumitale? Mai degrabă rezultatul matchului de foot-ball cu Cehoslovacia.

O săptămână de liniște... Intr'o după amiazi un telefon...

— Da... eu sunt... „poetul absolut”... Mi-a dat din nou mandat de aducere... Am venit cu avionul dela Balcic... mâine trebuie să mă prezint... Ce mă fac eu? ce mă fac? — și în glasul lui de lehuză se sbătea imensa panică a unei inimi sărite brusc din locul ei.

— Ce să faci? Să te prezinți.

— Și dacă mă arestează? și dacă mă duce cu duba la Văcărești? și dacă...?

— Dar de când ai ajuns așa de sperios? Spune-i și d-ta că arta e o floare care... e nufărul cu cotorul în mâl și cu corola în azur... Nu uita să-i mai istorisești odată parabola *Privighetorii și a trandafirului* a lui Oscar Wilde...

Cum îl chemase numai pentru îndeplinirea formalității de deschidere a acțiunii publice, a doua zi avui plăcerea să-l aud povestind unui grup la „Alcalay”, cu glasul lui moale și plângător de lehuză a unei capodopere:

— Apoi cum să nu-mi dea drumul... că doar eu i-am spus judecătorului: domnule judecător, arta e sângele vieții mele... arta e floarea care... cunoașteți, desigur, domnule judecător, parabola *Privighetorii și a trandafirului*, ei bine, domnule judecător, privigheloaarea sunt eu, care...

XXVI

Biruința Occidentului.

La izbucnirea războiului mondial, ca atâți Români, mă afluam la Paris, în căutarea, cu alți prieteni, a posibilității de a ne întoarce cât mai repede în țară; ne adunam, astfel, seara la o cafenea, expunând fiecare rezultatul demersurilor sale de peste zi; dimineața constatam, uimiți, plecarea câte unuia din cei ce, în ajun, participaseră cu noi la stabilirea mijloacelor de plecare colectivă.

Pe lângă demersurile cunoscute, acești prieteni, în genere, după cum s'a dovedit pe urmă, viitori oameni politici, jucau, așadar, și pe alte tablouri, cu rezultate ne prezentate la masa comună. Numai după vreo cincisprezece zile de trudă, reușirăm, în sfârșit, să înjghebăm un grup de vreo șapte, obținând permisele necesare. Nu voi povesti aici peripețiile unui drum de trei săptămâni dealungul Franței, Italiei și Greciei, prin vagoane de clasa treia, în nopți de nesomn; mă voi opri numai asupra unei scene petrecute la Constantinopole, unde furăm primiți de un „june turc”, fiul ministrului de instrucție, prieten al nostru

dela Paris.

Intr'o seară, pe când ne întorceam cu vaporul dela Terapia spre Cornul de aur, ne surprinse deodată discuția isbucnită în spatele nostru, unde, pe o bancă, se afla un prieten din grup cu soția lui, de curând căsătoriți. Un turc mai în vârstă le aruncase câteva vorbe în limba lui; fiindcă, deși oriental, prietenul nu le înțelesese, interveni conducătorul nostru.

Intre bătrân și tânăr se încinse atunci o polemică însuflețită, cu gesturi largi, și cu întorsătura bizară a lucrurilor, pe care nu le înțelegi; în discuție se amestecară apoi și alți tineri și bătrâni, făcând cerc în jurul prietenului și al soției lui, perorând, certându-se... Oricât ne rugarăm de conducătorul nostru să ne explice motivul discuției, nu obținurăm nimic. Nu voia să ne spună sau poate era silit să țină piept la prea mulți. Mobilul ei părea, totuși, prietenul și soția lui, fără să ne putem dumeri prin ce putuseră ațâța o controversă capabilă să transforme într'un sfert de ceas vaporul în două partizi ce se apostrofau, se amenințau cu gestul, și în care s'ar fi putut preciza deosebiri de păreri după vârstă: deoparte tinerii și de cealaltă bătrânii. Cu toate insistențele noastre conducătorul continua să peroreze, să se agite frenetic, fără să ne dea vreo explicare.

Discuția dură, astfel, până la debarcare, unde câțiva agenți de poliție aflați pe vapor, îi invitară pe prieten și pe nevastă-sa să-i urmeze la „agie” — adică la Prefectură. Neputându-i lăsa în ghiarele poliției turcești, îi întovărășirăm, firește, și noi în grup, urmați și de

un alai de tineri și de bătrâni, ce se apostrofau încă între dânșii pe drumul abrupt al Perei... Furăm astfel introduși cu toții, într'o cameră mare, unde, în fața Prefectului, controversa porni din nou între cele două tabere tot atât de învrăjbite. Bătrânii erau foarte a-prigi, dar nici tânărul nostru conducător nu se lăsa mai pre jos. La un moment dat, situația nu ni se păru, totuși, destul de favorabilă deoarece, ne mai putând răzbi cu argumentele, încolțit de câțiva și chiar de privirea încruntată a Prefectului poliției, tânărul nu găsi altă replică decât să-și scoată cartea de vizită și să i-o prezinte omului autorității, după care urmară imediat un salut până în pământ, cum se cuvenia unui fiu de ministru, scuze poate, întovărășindu-ne până la ușă cu fel de fel de temenele orientale.

Abia în curtea Agiei, rușinat încă, conducătorul nostru ne explică întreaga întâmplare. În lună de miere, prietenul își trecuse brațul pe după mijlocul tinereii lui soții, iar ea își lăsase probabil capul pe umărul lui. Indignat de călcarea vechilor moravuri ce nu îngăduie producerea în public a unui gest de afecție sau de intimitate față de o femeie, bătrânul protestase; cu studiile făcute la Paris, mai mult poate în grădina Luxemburgului, unde, pe toate băncile se adăpostesc perechi îmbrățișate, tânărul se ridicase împotriva pretenției bătrânului, care, după cum susținea el, avea acasă zece cadâne ce-i dansau numai lui din buric, dar nu voia să admită în public o mână bărbătească trecută după mijlocul unei soții de curând luate. În

câteva minute întregul vapor se împărțise apoi între „junii turci” și „bătrânii turci”, partizani ai moravurilor occidentale sau ai ipocriziei orientale, — război civil ce ne adusese pe toți la Agie, unde civilizația apuseană ar fi ieșit poate înfrântă, dacă n’ar fi intervenit cartea de vizită a conducătorului nostru, întâmplător fiu de ministru. Numai astfel, adică tot prin procedee orientale, biruise occidentul.

XXVII

Strigoiiul.

În drum spre Fălticeni, astă vară, la Buzău, intră în compartimentul unde mă aflu, un necunoscut, cam rotund, cam chel, figură blândă și moale, moldo-venească; de cum se așază, mă învăluie în plasa unor priviri de recunoaștere, ca într'un laț ce se strânge progresiv până la captura definitivă.

— Deși nu v'am văzut de vreo treizeci și opt de ani, vă recunosc totuși, îmi spuse într'un târziu. Nu sunteți d. X?

— Negreșit.

Pe când eram prin clasele ultime ale liceului Internat din Iași, necunoscutul, azi doctor la Galați, se afla în primele lui clase. Era, așadar, firesc să nu-mi amintesc nici de figura, nici de numele lui, după cum era la fel de firesc ca el să mă recunoască chiar și la o distanță atât de mare de timp, mai ales că-l ajutaseră poate și fotografiile de prin ziare. Cu totul rară, uluitoare, îmi păru însă puterea lui de aducere aminte și de evocare a celor mai neînsemnate amănunte ale vieții noastre școlare de odinioară,

nu ale claselor mici, pe care nu le cunoșteam, ci ale noastre, celor mari.

Dela Buzău și până la Pașcani, adică destule ceasuri de drum, necunoscutul îmi trecu, astfel, pe dinaintea ochilor modestul dar viul film al vieții de internat, cu fel de fel de precizări, în parte uitate de mine și trezite acum la bagheta lui magică. Cu mult mai mic decât noi, ochii lui priviseră în sus, spre „cei mari” și ne surprinseseră în variate atitudini, în curtea școlii, în sufrageria lui moș Alecu, prin interminabilele coridoare ale dormitoarelor, pe unde se arăta, de după colțuri, figura severă a unui director cu mari aptitudini administrative și politice. El îmi cunoștea succesele și neplăcerile școlare, ale mele ca și ale tuturor camarazilor, fie chiar și mai mari decât mine, incidentele petrecute între patru pereți, ce nu-mi închipuiam că putuseră să se strecoare și prin sălile vaste pentru a se propaga la umanitatea mărunță a mormolocilor anonimi ai primelor clase. Ochii și urechile lui înregistraseră și reținuseră uimitor; priveam înmărmurit și mă vedeam circulând astfel, pe ecranul povestirii lui în mișcări, recunoscute exacte și mă gândeam cu oarecare îngrijorare la indiscreția memoriei contemporanilor ce te poate fixa în momente trecătoare și neplăcute și nu uită ce ai uitat și ce ar merita de mult să fie.

La Pașcani, doctorul trebuia să ia autobuzul pentru Mănăstirea Neamț, iar eu să schimb trenul pentru

târgul meu natal: mai aveam de petrecut un ceas împreună pe peronul gării, în fața unei sticle cu bere caldă. Filmul vieții școlare continuă să se depeze abundant și nu știu cum se făcu că doctorul se opri luminat:

— Dar de Sgabercea îți aduci aminte?

Firește că mi-l aminteam. Sgabercea era porecla absurdă a unui camarad din clasa a cincea, băiat de bună familie locală, care, eliminat din școală pentru nu știu ce motive pe vreo zece zile, se introdusese într'o noapte prin repetitoare, spărsese lacătele pupitrelor câtorva camarazi și își însușise câteva modeste obiecte. Faptul produsese printre noi o legitimă senzație, iar lui îi adusese eliminarea pe totdeauna din liceu. Deși nu se afla decât în clasa întâia, doctorul îmi reînvie dinaintea ochilor toate amănuntele isprăvii memorabile. Nimic nu se șterge, nimic nu se uită: o greșală săvârșită acum patruzeci de ani trăia, astfel, materializată pe peronul gării din Pașcani, ca și cum s'ar fi întâmplat eri...

— Și ce a devenit Sgabercea? mă mai întrebă doctorul.

Aflasem că plecase la New York și că ajunsese acolo un onorabil cetățean american, făcând chiar o carieră administrativă destul de importantă.

— Da? da? dădea din cap mereu doctorul, privind din ce în ce mai atent peste mine, cu ochii tot mai iscoditori, tot mai mari, tot mai fixi, până ce deveniră halucinanți.

— Uite-l! explodează el dintr'odată.

Speriat, întorsei capul. De pe una dintre băncile peronului se ridicase un domn, ușor adus de umeri făcuți parcă anume pentru povară, care, cu o mică valiză în mână, se îndrepta domol spre un tren intrat tocmai atunci în stație.

Era, într'adevăr, camaradul meu de clasă Sgabercea, pe care, după patruzeci de ani, evocarea magică a doctorului îl adusese din New York pe peronul gării Pașcani, după cum vrăjitoarele aduc morții prin văzduh călare pe mătură...

XXVIII

Strategie.

Războiul mondial din 1914, cum am mai spus-o, m'a prins la Paris, de unde numai după câteva săptămâni am putut pleca cu mare greutate; după alte trei săptămâni, prin Italia, Corfu, Atena, Constantinopol, ajunsei în târguşorul meu natal din fundul Moldovei...

Din întâia zi a sosirii mele, pe când treceam prin faţa grădinişii publice de lângă Primărie, mă auzii apostrofat dinăuntru:

— Ehe! musteciosule, fă-te încoace pe la noi...

În grădinişă, generalul Vîrtosu înconjurat de mai multe notabilităţi ale oraşului, pe bănci sau în picioare, perora asupra ultimelor ştiri de pe fronturile războiului, le comenta şi-şi exprima părerile lui competente; după cum am înţeles îndată, generalul Vîrtosu devenise, după izbucnirea războiului, marele strateg al oraşului, agitat şi împărţit, ca toate oraşele româneşti, în două câmpuri intransigente.

Om de peste 70 de ani, generalul era una din figurile cele mai pitoreşti ale târgului. Nalt, spătos, tuciu-

riu peste cât e îngăduit, adică până în adâncul ochilor vineți, indo-european, mai mult însă din India decât din Europa, cu o privire tăioasă sub niște sprâncene stufoase, albe, adevărat mărăciniș, din care ochii își aruncau spinii ascuțiți, mare iubitor de culori țipătoare, cu clapele roșii ale mantalei albastre totdeauna bățăioase, generalul era totuși bun de inimă, mucalit și slobod la limbă; vârsta și firea lui deschisă și cordială îi dădeau puțința de a tutui pe toți, cunoscuți mai demult sau numai de curând, într'un fel de familiaritate primită ca ceva firesc. Nu-i spunea nimănui pe nume ci dela prima cunoștință îi lipia fiecărui o poreclă ca o etichetă pe un preparat farmaceutic, — poreclă scoasă din amănunte fizice. Mie îmi spunea „musteciosul” pentru că îmi răsesem tocmai atunci mustețile, altuia îi spunea „urâțul”; unui judecător de instrucție care avusese vărsat „ciupitul”; primarului „urechiatul”; altuia „bubosul”; doctorului orașului, „clăpăugul” și așa mai departe, fără supărare, întru atât tonul era de natural și de mucalit.

De când ieșise la pensie, era senator; campania lui electorală lăsase amintiri în județ; la o întrunire a partidului într'un târgușor, pe când „șeful” își expunea meritele față de orașel pentru tot ce făcuse și avea de gând să mai facă, perorând: „Votați pe generalul Virtosu și o să vedeți ce o să obținem pentru d-voastră... Să vă spună numai d. general de câte ori am fost cu dumnealui pe la minister ca să stăruim pentru aducerea unui regiment de cavalerie în târ-

gul d-voastră” — se auzi deodată, chiar de pe estradă, vocea baritonată și plină de haz a generalului:

— Ei, asta-i, poftim; uite ce-i mai lipsia târgului: regiment de cavalerie!

— Râse „șeful”, râse întreg partidul de pe estradă, râse sala; nimeni nu se supără; iar Pășcănenii votară pe general pentru sinceritatea lui.

— Ehei! musteciosule, fă-te încoace pe la noi! mă auzii, așa dar, apostrofat în acea amiază de Septembrie.

Intrai în grădină; generalul susținuse că Nemții vor fi înfrânți și discutasese până la sleire cu câțiva filo-germani. Căuta acum o diversiune.

— Vii dela București, musteciosule?

— Nu, direct dela Paris.

— Dela Paris?!

Vestea căzu ca o bombă printre cei prezenți. Un concetățean, care sosia dela Paris în plin război, era un eveniment senzațional. Fui cercetat cu deamănuntul asupra impresiilor mele; nu mai pridideam cu răspunsurile.

— Dar Englezi ai văzut, mă? mă apostrofă din nou generalul.

După cum înțelesei mai pe urmă, toate teoriile strategice ale generalului se răzimbau pe invincibilitatea Englezilor, pentru care manifesta o admirație nelimitată. Văzusem, firește, Englezi. Povestii atunci cum în fața Dardanelelor, în dreptul insulei Tenedos, îndărătul căreia se ascuseseră acum trei mii de ani Grecii, pentru a se întoarce apoi ca să dea ultima

lovitură Troei, vasul nostru de transport, francez de altfel, stopase în timpul nopții și numai a doua zi dimineața înțelesesem rostul opririi, când, din peisagiul morilor de vânt ale insulei, se desprinsese un crucișetor englez, care nu ne lăsase să plecăm până ce nu făcuseră o percheziție amănunțită a vasului nostru.

— Bravo, mă musteciosule, uite că le-ai umplut gura nemțofililor. De ce tăceți, domnilor? Hai, nu vă convine. Așa sunt Englezii, mă! Ce mai spui, urâtule? Te faci că n'ai auzit, hai! Să ți-o mai repete atunci musteciosul... Mergi pe mare, și deodată te oprește crucișătorul englezesc: halt! actele, domnilor... Câr, mâr, actele! Control riguros... domnia mărilor — asta înseamnă a fi stăpân pe apă!... Controlezi lumea întreagă... Ascultați-mă pe mine; cine e stăpân pe apă câștigă războiul. Hai, nu mai zici nimic, ciupitule, ți-a luat apa dela moară musteciosul...

Și așa, mă, care va să zică, îi văzuși pe Englezi, cum operează la fața locului. Ia mai spune-o și dumnealor (mai veniseră tocmai atunci încă doi „strategi” ai orașului) — ca să le piară pofta de a deveni și ei nemțofili.

Fui obligat să mai povestesc odată întâmplarea cu crucișătorul englez din fața insulei Tenedos, în exclamările peremptorii ale generalului: Țsta-i popor, mă, ăștia-i vor înfometa pe Nemți! Mai adăogai că la Constantinopol văzusem și crucișătoarele germane Goeben și Breslau, care, surprinse în Mediterana, după ce bombardaseră Oranul, se strecuraseră prin-

tre vasele engleze și se refugiaseră în Bosfor, trecând de partea Turcilor, ce aveau să intre și ei curând în războiu... Povestirea atrase doar constatarea disprețuitoare a generalului:

— Fug Nemții de rup pământul, când văd un vas englezesc!

Nu-mi putusem închipui neplăcerile, pe care avea să mi le aducă povestirea mea; devenisem, fără să vreau, un fel de arbitru de partea Aliaților al controverselor notabilităților orașului împărțite în două tabere. Pe la colțuri de stradă, în grădinița comunală, în fața Primăriei, pe terasa cofetăriei sau într'o farmacie, pe vreme rea, generalul perora împotriva Nemților, și, de câte ori mă zăria, mă apostrofa de departe sau chiar de pe celalt trotuar:

— Hei, musteciosule, fă-te încoace de le povestește dumnealor ce ai văzut în fața Dardanelelor.

Oricât aș fi dorit să scap, trebuia să mă execut, începând istorisirea din nou, în comentarul biruitor al generalului.

— Aștia-s, mă, oameni! Ascultați-mă pe mine, general bătrân: cine stăpânește marea, câștigă și războiul. Bravo, mă musteciosule, uite cum i-ai pus cu botul pe labe!

Situația de arbitru parțial nu-mi convenia; devenisem un fel de număr de bălcu: omul șarpe sau Românul care-i văzuse pe Englezi operând în fața Dardanelelor. N'aveam alt mijloc de apărare decât să-l ocolesc pe general, de cum îl zăream de departe perorând într'un grup. Mai trecură astfel câ-

teva săptămâni fără să-l mai văd; războiul și-a mers și el drumul implacabil.

Intr'o zi când îmi închipuiam totul uitat, intrai în cofetărie; generalul perora ca de obicei într'un grup; căutai să mă retrag dar el mă și apostrofă:

— Ehei, musteciosule, vrei s'o ștergi; nu-ți convine să-ți mai scoți capul în lume după ce-ai împuiat târgul cu povestea cu crucișătorul englezesc dela Dardanele... Povestea o fi ea adevărată, nu te contrazic, dar cum de au trecut Goebenul și Breslau pe sub nasul flotei engleze până în Dardanele? La asta nu te-ai gândit, hai? Ce fel de stăpâni pe mare sunt Eglezii tăi, dacă Nemții pot străbate toată Mediterana nesupărați de nimeni? Hai? Răspunde! Și mai zici că vii dela Paris și că ești mintos!

Generalul devenise în răstimp filogerman.

Credeam, totuși, că cu această ocazie scăpasem de rolul de arbitru al conflictului european, când peste câteva zile mă văzui din nou apostrofat:

— Ehei, musteciosule, ia poștește aici și povestește-le și dumnealor (din spirit de contradicție, nemțofilii dela început deveniseră de câtva timp filo englezi) spune-le, cum ai văzut la Constantinopol crucișătoarele Goeben și Breslau, după ce au trecut nevătămate prin mijlocul flotei englezești. Nemții sunt oameni, mă; invincibili pe uscat; incomparabili și pe mare prin spiritul lor de inițiativă! inițiativa e totul.

Destinul meu era, așa dar, să rămân până la urmă arbitrul războiului mondial, dar de data aceasta de partea Germanilor.

Colaboratoarele.

N'a trecut anul de când o tânără scriitoare îmi aduse un roman proaspăt apărut, din partea autorului împiedicat să vină la „ședință”. Scriitoarea e miniaturală, numai grație și alint, cu tărăgănări orientale în vorbă; irită, dacă nu place. Deșteaptă, vioaie, dar cu o minte încă infantilă în tot ce e logică, argumentație, viziune clară a evenimentelor succedate în timpul din urmă atât de îmbulzit. Pentru mine, încă demult, talentul literar al acestei fete rămâne un fenomen inexplicabil. Am fost învinuit adeseori de a trage polițe în alb asupra talentelor tinerilor; de a miza pe ei ca pe niște cai de curse, care ajungând la „potou”, mi-ar crea un merit sau mi-ar aduce un spor de prestigiu. Mai isteți, alții au susținut că-mi prelungesc cu dibăcie postumitatea printr'o bunăvoință față de tineri care, oricum, ne vor supraviețui biologic...

Cum scriitoarea miniaturală nu va mai publica poate niciodată, nu mă aștept dela ea la nici o reciprocitate. Actul meu este prin urmare gratuit; simt

o sinceră admirație față de talentul ei stilistic, față de irupția multicoloră a imaginilor, de variația verbală, de cadențele muzicale ale propozițiilor, de jocul neobosit de lumini grațioase, de puterea descriptivă a peisagiilor vapoaze, de suspensiunea interioară a stărilor de conștiință în sufletul femeii și uneori — cum a fost la lectura ultimă — de o putere de evocare apocaliptică a unor scene prinse într'un mediu realist dar proiectat în proporții halucinante... De unde scoate atâta forță stilistică și virtuozitate femeiușca asta miniatrală, care se alintă ca un copil în tot ce spune, rămâne pentru mine o problemă, aruncând talentul dincolo de noțiune și prevederi.

Iau romanul adus și încep să-i tai foile.

— D-ta l-ai citit? o întreb de formă.

— Vai! se răsfăță fata cu un glas tărăgănat, dar totodată nemulțumit, jignit chiar.

— Te întreb: l-ai citit?

— Vai! făcu ea din nou ofensată... Se poate... să mă 'ntrebați așa ceva?

— De ce să nu se poată! Nu știu, dacă ai avut timpul să-l citești; ce e de mirat?

— Cum să nu-l citesc? consimți ea în sfârșit să-mi răspundă, uitând ultragiul ce-i făcusem... Cum să nu-l citesc când eu... cum să vă spun? îngână și se îngăimă ea... Când îl cunosc frază cu frază, cuvânt cu cuvânt, cu puncte și cu virgule cu tot... când eu l-am copiat... l-am bătut la mașină... când eu i-am făcut corectura...

— Bine, bine... bine... îi curmai vorba ca să nu a-

jungă cu explicațiile prea departe. Nu știam, duduie. Iartă-mă, te rog, de indiscreție.

Mă uitai la păpușica cu rumeguș în cap și cu viers de privighetoare în gâtlej, și mă gândii și la autorul romanului un scriitor de talent, un tânăr rural pornit spre maturitate, înalt, voinic, urs care calcă greoi, dar se vede că e și bine înfipt solid în pământ, cu un frumos cap țărănesc, brun, cu ochi vineți, cu ceva viril într'însul, timid până n'apucă să fie violent.

După vreo două-trei săptămâni la o oră nepotrivită, mi se anunță că o doamnă dorește să-mi vorbească din partea autorului romanului. În câteva minute avui în față o foarte tânără și drăguță doamnă, copil aproape, deși avea ea un copil.

I se întâmplase scriitorului o nenorocire. Ne aflam într'o vreme când cetățenii pașnici erau vizitați acasă de elemente autorizate sau nu, închiși sau deportați pentru motive nu îndeajuns de limpezite. Scriitorul fusese ridicat din zori pentru scopuri necunoscute. Tot sufletul alarmat, sbuciumat al tinerei doamne se afla boșit, viu pe fața ei îmbujorată, mobilă în expresie, în ochii ei acum plini de lacrimi, acum luminoși de speranță. Era într'însa o agitație sentimentală atât de fragedă încât făcea plăcere prin nobleța ei.

— I-ai citit romanul ultim? o întrebai într'un moment de răgaz, după ce-i aflai povestea.

Romanul era chiar pe masă.

— Vai! Se poate? se alintă ea cu un aer mirat, confuz, jignit chiar.

— Te întreb dacă i-ai citit romanul?

— Se poate să mă întrebați așa ceva? stăruia ea în supărare.

— De ce să nu te întreb?

— Cum să nu-l citesc, dacă am colaborat la el?

Abia atunci am înțeles, dece, de oricâte ori citește prietenul nostru vreo nuvelă, — într'un cerc sobru în laude — se aud totdeauna suspinând două-trei doamne:

— Vai, ce genial e!

Biblia a fixat situația scriitorului într'o imagine, pe care o dăm în latinește:

— *Tantum se ostendit, et mulieres hinniverunt.*

Adică: i-a fost de ajuns să se arate și femeile au și început să necheze!

XXX

„Où vous allez?”

Deși e tot atât de aproape de mine, Cișmigiul mi se pare că se îndepărtează din ce în ce; a trecut vara și n'am fost decât doar de câteva ori în el.

Ploile repetate și amenințarea de alarmă la ora meridiană, fără vecinătatea unui adăpost, mă fac să-l ocolesc. Duminică mi-am luat totuși vechiul obicei de a șede a jumătate de oră pe un scaun al aleei laterale a Monte Carlului, citind un ziar. Văzusem pe afișul „*Glumei*” două schițe ale lui Brăescu și voiam să aflu cum se mai deapănă firul umorului scriitorului, ce ne-a înveselit zece ani și pentru pătrunderea căruia în mijlocul indiferenței publice față de literatură ne-am străduit atât.

Abia îmi începusem lectura, când la vreo patru scaune departe de mine se așează o doamnă, deși ar fi mai aproape de adevăr dacă aș numi-o o „femeie”.

Cincizeci de ani, probabil, înfățișare de mahala, mai mult rotundă, fără formă, cu un coc sărac și sumar urcat după ceafă, dar cu o figură trandafirică de suliman proaspăt, și cu ochii mici, mobili, scăpă-

rând de încercări continui de grație, de intenții de a plăcea. Puțin cam agitată, coana moașă! îmi zisei, acordându-i o identitate.

— Vă rog, domnule, ce oră e?

— Douăsprezece.

— Mulțumesc; atunci mai am un ceas.

— ...

— La soru-mea nu trebuie să fiu decât la unu jumătate.

— ...

— Am tot timpul să ajung.

— ...

— Stă cam departe, în Șoseaua Ștefan cel Mare. Știți unde vine?

— Da...

— Am calculat că nu fac mai mult decât jumătate de ceas, cu corespondență.

— ...

— ...Dejunez la ea în fiecare Marți, Joi și Duminică. Ce vreți, e măritată, are bărbat, copil, gospodărie.

— ...

— Eu trăesc singură; uneori nici nu-mi vine să-mi mai bat capul ca să fac mâncare; mai mare munca decât pofta...

— ...

O văzui deodată mai agitată; privind la capătul îndepărtat al șirului de scaune libere, de unde se zărea taxatoarea.

— Mă rog, domnule, se mai ia taxa pentru scaune?

— Probabil.

Cuprinsă atunci de panică, la apropierea taxatoarei, cu ochii febrili dar și grațioși și promițători:

— Vă rog, domnule, eu credeam că nu se mai plătește, și nu mi-am luat decât bani de tramvai, nu sunteți bun să-mi dați trei lei...

— Poftim, îi oferii eu cei trei lei, pe care îi pregătisem pentru mine.

— Mulțumesc; uite, fetiço, banii. Dar ce ce-i încasați când acuș poate sună alarma?

Taxatoarea dădu din umeri și plecă.

Tăcere mai lungă; eu urmăream mai departe schițele lui Brăescu; simțeam totuși, cum „coana moașă” își primbla ochii sfredelitori dar grațioși pe mine, evaluându-mă probabil, când întâmplător îmi ridicam privirile la întâmpinarea zâmbetului ademenitor. Se făcuse dealfel comodă, nu mai era agitată ca adineaure; cu locul plătit, nu se mai temea.

— Dar de ce n’o fi cântând fanfara la „Monte Carlo?”

— Poate că e pe front.

— Ce belea și cu războiul ăsta, nu poți asculta și tu o muzică, coala, în zi de Duminică.

— ...

Mă afundai în lectură. Ea își răsuci gâtul, uitându-se la ziarul meu.

— Citiți *Veselia*?

— Nu. *Gluma*.

— Am înțeles după poze că e un ziar umoristic. Răposatului bărbatu-meu îi plăcea *Veselia*... Mai apare?

— Nu știu.

— Acum sunt altele... Mai capăt din când în când dela vecini câte un număr din *Gluma*, din *Mitică*, din *Păcală*. Ce vrei, când ești singură (și își muie ochii privindu-mă melancolic), dacă n'are cine să-ți țină de urât, îți mai ucizi timpul cu câte un caraghiozlaş de astea.

— ...

Trecuse o jumătate de ceas. Isprăvisem cele două schițe, îmi împlinisem misiunea; puteam pleca. Impăturii ziarul cu îngrijire și îmi făceam pregătirile de plecare. Vecina mă urmăria cu îngrijorare. Ar fi fost oare cu putință să plec? Mai bine și-ar fi aruncat în balta Cișmigiului strategia și grațiile irosite numai pentru trei lei. Nu, nu. Nu se putea. Se uită pofticios la ziarul umoristic din mâna mea.

— Dacă l-ați citit, dați-mi-l mie. Mai am o jumătate de ceas. De ce o fi mâncând și soru-mea aia așa de târziu?

— Cu plăcere.

— Sunt și „panseurile lui Gâcă?”

— Probabil.

Mai spera încă; dar când mă sculai, în loc de zâmbete și grații văzui o figură decepționată, descompusă, funebră. Printr'o mare sforțare intelectuală, „coana moașă” își adună atunci toate cunoștințele de limba franceză (ii părusem, se vede, un „domn bine”) și îmi dădu acest ultim asalt eroic:

— Où vous allez?

Efecte neașteptate.

În momentul când voiam să mă duc la un doctor mă întâmpinara pe scară doi tineri scriitori — ce mai fuseseră la mine. Era pe vremea mișcărilor naționaliste studențești. Cu atitudini cuviincioase de altfel, cu laude plenare, aduseră vorba de colaborația mea la unele „foi democratice”... Nu că-și permiteau să-mi dea sfaturi, se prefăceau ei mieros, dar îndrăzneau totuși să-mi atragă atenția că vremurile nu mai îngăduiau astfel de colaborări primejdioase... pentru un scriitor român care... pentru un om care... Tinerimea universitară se agită și multe din palatele ziarelor ce se înalță azi trufașe se vor preface în ruine...

— Pe ce vă bizuiți? îi întrebai.

— Pe ce ne bizuim? Pe asta, îmi replică dârz unul dintre dâșii, întinzându-și mâna spre dreapta

Pe bulevardul Elisabeta treceau pâlcuri-pâlcuri de studenți, mai ales mediciști, cântând cântece patriotice.

Doctorul meu, un evreu, îmi făcea în acea vreme

injecții zilnice intravenoase de naiodină. Il găsiu puțin cam palid.

— Ce mai faci, doctore?

— Ce să fac? Mă uit pe geam de dimineață. Nu se mai isprăvesc mișcările astea antisemite.

— Mulți?

— Ia priviți-i.

— Dacă-i lasă guvernul!

— Ce să-i lase, domnule, că-i și organizează.

— Crezi?

— De ce să nu cred?

Ii povestii și eu întâmplarea cu cei doi tineri veniți în misiune, oarecum, de intimidare.

— Ne mai pomenit! mormăi doctorul. Au îndrăznit?

— Ba bine că nu.

— Ce vorbiți!...

— Chiar așa; ei, și acum iată brațul și fă-ți datoria, gâde, glumii.

Doctorul meu are o mare îndemânare: niciodată nu mi-a greșit punțiunea vânei dela prima încercare...

— Așa, bun; imediat.

Intorsei capul în altă parte, ca de obicei.

— Țac!

— Uiu! De ce m'a durut, doctore?

Doctorul își șterse fruntea de nădușeală.

— Vi s'a ascuns vâna și n'am nimerit-o... Dați, vă rog, celalt braț, unde vinele sunt mai vizibile.

— Iată-l și pe ăsta.

— Pregătiți-vă... Și așa, care va să zică, au îndrăznit să vă amenințe? nu-și mai revenia în fire.

— În formă, nu era chiar o amenințare; în fond, cred însă că era... Dar ce se aude afară, doctore?

— Ce să se audă?... Trec. Ei, acum sunteți gata?

— Gata.

— Țac!

— Uiu! și de data asta m'a durut. Ce s'a mai întâmplat, doctore?

— Ce să se întâmple? S'a ascuns și vâna asta; n'am nimerit-o.

— Auleu, mă strâmbai cu necaz prefăcut.

— Mai încercăm odată?

— De ce nu?

— Și d-voastră ce le-ați răspuns?

— Ce să le răspund? Nimic. Cu fanaticii nu se poate discuta. I-am lăsat să vorbească.

— Ce îndrăzneală! Sunteți gata?

— Gata.

— Țac!

— Uiu! scrâșnii din nou.

— Nici acum n'am nimerit-o, bat-o pustia de vână, se bâlbâi doctorul, rușinat, learcă de apă.

Văzându-i emoția, mă ridicai zâmbind.

— Știi ce, doctore, să o lăsăm pe mâne, că tot vorbind de „revoluție”, au început să se ascundă și vinele de frică.

D. Evolceanu, critic literar¹⁾.

Acum patruzeci și unu de ani dând o lucrare scrisă pentru intrare în Facultatea de litere dela București, îmi prezintai foaia de hârtie decanului cu vorbele:

— Am gătit lucrarea.

Decanul, I. Bogdan, cu un zâmbet înfundat în figura lui înflorită, cu ochii albaștri, tăiați în orbite adânci, îmi răspunse:

— Numai mâncarea se gătește, tinere.

Un examinator de lângă dânsul, și el cu ochii albaștri-verzui, cu bărbuță și cu înfățișare aducând cu cea a lui Sienkiewicz, mă bătu prietenește pe umăr:

— Trebuie să fie „un Moldovan” de-al meu.

De la ușier aflai că tânărul profesor era D. Evolceanu, ale cărui cronice, cum îmi făcusem inițierea literară în paginile *Convorbirilor*, îmi erau cunoscute mai demult.

D. Evolceanu mi-a fost apoi profesor 4 ani și prie-

¹⁾ Conferință citită la Radio la 1 Oct. 1941.

ten foarte multă vreme după aceea. Nu puteam bănuia că, patruzeci și unu de ani dela întâmplarea din sala vechii universități, voi avea prilejul de a evoca amintirea activității literare a celui care, bătându-mă pe umeri, a recunoscut în mine „Un Moldovan” de-al lui, într'un moment când mă simțiam atât de înstrăinat printre Bucureșteni. În el îmi găsisem o patrie.

Pentru generațiile mai tinere, D. Evolceanu rămâne fostul profesor de limba latină dela Universitatea din București, dispărut acum câțiva ani: pentru noi, mai bătrâni, el mai reprezintă și promisiunea nerealizată a unui critic literar.

Deoarece activitatea i se rezumă la vreo douăzeci de scurte recenzii fără continuitate și fără merite care să depășească cronica, pentru fixarea amintirii lui e necesară încadrarea în timp.

Pe la sfârșitul veacului trecut, după marea epocă de creație a *Junimii*, literatura intrase într'o fază de înțelenire; pământului ostenit îi trebuia o pauză de 10—15 ani pentru a răzbi, odată cu mișcarea sămănătoristă, într'o nouă perioadă de creație, aceea din prima decadă a veacului nostru.

Convorbirile literare, în deosebi, se aflau într'o criză de anemiere, de sleire, rolul lor istoric fiind, de fapt, sfârșit; generația convorbiristă dăduse tot ce putea da din sâmburele ei, căci formele culturale au acelaș destin ca și formele biologice: al expansiunii și al decrepitudinii. Față de mișcarea nouă socia-

listă, a materialismului istoric, a artei cu tendență, a artei proletare, *Convorbirile literare* nu puteau opune decât autoritatea lui Maiorescu, manifestată sporadic prin scurte polemici disprețuitoare, de caracter mai mult logic și formal. Rezerva lui tot mai pronunțată față de literatură impunea, așa dar, o primenire la direcția *Convorbirilor*; prima generație junimistă hotărî să facă loc celei de a doua generații; pregătirea de transmitere a puterii începu încă din 1893 iar predarea steagului și-a comandamentului se făcu în nr. 1 Ianuarie 1895 al revistei — adică 28 ani dela apariția ei — printr'un articol al lui Negruzzi; direcția trecu asupra unui comitet compus din Teohari Antonescu, I. Al. Brătescu-Voinești, Mihail Dragomirescu, D. Evolceanu, I. S. Floru, P. P. Negulescu, C. R. Motru, I. A. Rădulescu (pe atunci încă nu Pogoneanu), François Robin, — mai toți destinați carierei universitare, în afară de I. Al. Brătescu-Voinești, în care se perpetua vechea inspirație literară junimistă.

D. Evolceanu și-a făcut, așa dar, apariția în publicistică în această nouă echipă a celei de a doua generații junimiste, mai mult de comentatori ai primei faze creatoare; ea urma să apere poziția estetică idealistă a vechii „*Junimi*”, adică a lui Maiorescu, împotriva criticei materialiste a lui Gherea, pe atunci în floare. Despre felul cum au fost apreciate debuturile lui Evolceanu chiar de Maiorescu, avem dovezi scrise. Iată ce spunea criticul într'o scrisoare din 7/19 Februarie 1894, către Duiliu Zamfirescu: „Mișcarea noa-

stră literară, înfiripată cu foștii mei școlari universitari crește. Remarcă în *Convorbiri* dela Februarie *finul* articol de Evolceanu (un cap excelent) deși explicarea lui *Fulger* e prea lungă... Floru e aci, dar acest Antonescu și acel Evolceanu au fost (Evolceanu este încă) împreună cu Dragomirescu și Negulescu primăvara aceasta la Berlin și au format acolo „*Junimea*” generație a două, prin entuziasmul lor de bună credință pentru tot ce este aspirație curată, *ne-materialistă* (în deosebire de Vlahuță, I. Slavici, Carageale, care asupra acestei note caracteristice s’au desbinat de noi) în căutarea și iubirea adevărului și frumosului”. Iar peste câteva luni (17/29 Iunie 1894) îi scria tot lui Duiliu Zamfirescu: „Mișcarea noastră literară se întărește. La Septembrie se vor fi întors definitiv în țară Dragomirescu, Negulescu, *finul* Evolceanu, arheologul Teohari Antonescu din Atena, solidul Floru. Aceștia consolidați în poziția lor materială și fixați la București și Iași, vor spori avântul”... Duiliu Zamfirescu, care în atâtea aprecieri (asupra lui Caragiale, Slavici, Vlahuță, etc.), era în opoziție cu Maiorescu, e de acord cu dânsul în ceea ce-l privește pe Evolceanu: „Un exemplu de această îndreptare, îi scria el din Bruxelles la 22/6 Martie 1894), sunt criticele din urmă ale tinerilor, scrise cu seninătate, cu moderare în expresie, cele mai multe fără personalități, în care se oglindește lucrarea, iar nu autorul. Evolceanu scutură puțin pe Lazu, dar cu sfială și parcă numai fiindcă acesta a fost prea brutal cu Coșbuc. Nu cunosc pe niciunul din trei, dar până

acum Lazu e cel mai puțin simpatic; Coșbuc e imobilizat de două forțe contrarii, iar Evolceanu e cel simpatic. Ce frumos lucru e să ieși din umbra necunoscutului, să te înfiripezi pe tăcute și să spui lumii cu modestie ceea ce ai să-i spui!"

Aprecierile converg, așa dar, pentru a-i recunoaște lui Evolceanu, chiar dela început, finețea și tactul; nu se putea însă prevedea că lipsa de vocație critică avea să înăbușe aceste calități reale fără a le da puțința unei dezvoltări normale. Urmează ca prin câteva exemple să arătăm în ce constă „finețea” criticei lui Evolceanu dar și pricinile ce l-au redus la o foarte sumară activitate.

În lupta întreprinsă împotriva așa zisei critice științifice de noua echipă convorbiristă, Evolceanu n'a jucat un rol pe plan principial; discuția polemică a căzut asupra d-lor Mihail Dragomirescu și P. P. Negulescu „filozofii” echipei. Evolceanu nu era un cap teoretic și nici n'avea o doctrină; el se manifesta numai pe teren, în evaluarea practică, condus de bun simț și de finețea percepției estetice. Așa s'a arătat chiar dela început în articolul asupra broșurii lui Grigori N. Lazu „Adevărul asupra poeziilor lui Gh. Coșbuc”, apărută cu mult sgomot în 1893. Ciudată figură și acest poet și publicist provincial, care, pendulând între enciclopedism și impostură, practica o francă grafomanie poetică și o acerbă ură împotriva scriitorilor de talent. „Scopul criticei mele, preciza el în broșura sa, fiind de a pune bețe în roate

plagiatorilor, prin urmare mediocrităților, proletarilor literari, cred că se vor împuțina poezii în România și în același timp se vor înmulți cismarii, croitorii români și alte de asemenea bresle utile și onorabile; cu tot talentul său poetic, mai bine l-ar prinde pe Coșbuc, să ne facă ghete de Paris, decât să ne creadă pe noi Români boi încălțați, că nu știm, nu citim nimic!”

Ca primă victimă el își alege, așadar, pe Coșbuc, ale cărui *Balade și idile* constituiau evenimentul literar al momentului. Operația ar fi fost, desigur, mai fructuoasă, dacă l-ar fi scos din circulație pe Eminescu; dar, după ce amintește că nici Eminescu nu e fără pată sub raportul „plagiatului”, susținând, de pildă, că visul Sultanului din scrisoarea a treia e „plagiat” după visul Rheeli Silvia a lui Ovidiu, cu deosebirea că vestala visează că-i crește din trup doi arbori, dă motivele pentru care-l cruță pe Eminescu: „căci aceste lucruri, scrie el, se numesc așa cum nu vă voi spune, din simpatie pentru Eminescu, pentru colegul meu ca practicant la tribunalul de Botoșani, la masa șefului de birou de pe atunci Hristache Pilat, fost președinte al aceluiși tribunal acum patru sau cinci ani în urmă și cunoscutul antisemit”. Așa că, dacă n’ar fi fost împreună colegi la masa șefului de birou Christache Pilat, e ușor de înțeles ce-ar fi devenit opera lui Eminescu sub pana tenebrosului detectiv literar, care se mulțumi atunci să caute izvoarele poeziilor lui Coșbuc în tot felul de modele

dalmate, rutene, sanscrite, persane, în dialectele germane etc....

I-a fost ușor unui om de gust, de tact, ponderat, să reducă extravaganțele acerbului detectiv la proporția lor adevărată, din nefericire existentă. Darea de seamă asupra *Baladelor și Idilelor* constituie singurul studiu al lui Evolceanu, organizat oarecum în critică, pășind la analiza unora din poezii cu finețe de gust dar și cu un ușor caracter didactic; la el se referă aprecierea lui Maiorescu. În cel de al doilea articol despre *Fire de tort* găsim mai multe rezerve, constatând de pildă, „manierismul formei”, „întrebuințarea multor întorsături de fraze familiare, mersul încet al cugetării”, și dând ca motive ale acestor defecte: „puțin bogatul fond de idei și sentimente, și imposibilitatea exploatării acestui fond la infinit... lipsa de spirit critic, lipsa de disciplină”. Adică rezervele ce începuse să se schițeze în cercul *Convorbirilor* și aveau să fie formulate de însuși Maiorescu în 1898:

„Relativ format, zicea el, căci la deplina formare, la acea înălțime a manifestării artistice, la care se urcase Eminescu, nu a ajuns Coșbuc, și nu credem că va putea ajunge vreodată. Coșbuc are prea puțină cultură generală, nu cunoaște destul nici istoria veche, nici societatea modernă și citirea pe apucate a traducerilor germane din limbi aziatice nu-i pot împlini lacuna: de aceea, adeseori diformități, lungimi și repetiții chiar în prețuita *Moartea lui Fulger*. De aceea și pericolul clișeului. Se vede că-i lipsește varietatea

cunoștințelor și acea neobosită și nemiloasă cizelare, care transfigurează pe cei pătrunși de sfințenia formei, precum a transfigurat pe Eminescu în epoca sa de maturitate”.

La acest studiu asupra lui Coșbuc s'ar mai putea adăuga un articol din 1895 asupra volumului *Iubire* al lui Vlahuță, în care am fi dispuși să vedem o reacțiune a *Convorbirilor* împotriva poetului ce-l părăsise și trecuse de partea literaturii proletare a lui Gherea, dacă n'am găsi articolul judicios, precursor al acțiunii altor critici mai noi, care au dovedit caracterul mai mult didactic al poeziei lui Vlahuță, de dezvoltări retorice și de analize psihologice, într'o formă echilibrată, clasicizată oarecum, dar fără originalitate.

În colo, ieșind din sânul unei epoci de mare mediocritate, articolele lui Evolceanu nu ne fixează interesul prin obiect: literatura lui Ciru Oeconomu, Virgil Onițiu, Ion Bacalbașa, Ursachi, V. Prasin, Sofia Nădejde și chiar Haralamb Lecca nu mai are azi nicio circulație; la înlăturarea ei va fi contribuit și ironia recenziilor lui Evolceanu, care însă, răzbunare iminentă, s'au prăbușit sub ruina victimelor lor... Care e atitudinea acestor recenzii a unei literaturi evident mediocre? Indignarea? Vehemența? Tonul superior? Respingerea categorică? Nu. Moldovean blajin, Evolceanu a întrebuintat față de victimele lui cea mai eficace armă de distrugere: ironia; nu însă o ironie mușcătoare, energică, ci o ironie ușoară, domoală, părând mai mult a consimți decât a refuza: de aci ca-

racterul de finețe nu numai în judecata critică ci și în expresie, împrăștiind o atmosferă de umor conciliant, vechea și esențiala calitate moldovenească. Ca model poate servi cu deosebire articolul asupra romanului „*De vânzare*” al lui Constantin Nottara, pe ale cărui elucubrații criticul le studiază cu falsă seriozitate și aplicație. Misticul erou al romanului trăia, după spusa autorului, adâncit în lectura sfinților părinți ai bisericii: a sfântului Augustin, a sfântului Toma din Aquino și a... lui Petroniu, de unde vedem că autorul credea că cel mai realist și sensual romanțier latin era un scriitor bisericesc. „Unui astfel de erou, încheia Evolceanu, cu greu i s’ar putea găsi pereche nu numai în celelalte literaturi dar nici chiar într’a noastră”. O frază ca: „Nu numai în celelalte literaturi, dar nici chiar într’a noastră”, dă măsura fineții ironiei acestui om, care, din lipsă de vocație, și-a părăsit după câțiva ani prețioasele scule ale bunului gust, ale măsurii și umorului pentru a se dedica exclusiv unei cariere didactice fără postumitate.

XXXIII

G. Călinescu.

Cu prilejul celui de al patrulea portret, pe care mi-l face d. Călinescu în cursul a șapte ani, în ultimul număr al *Vieții Românești* (1937), mă voi mărgini de a reproduce din fiecare câte un scurt fragment.

Amintesc doar cititorului că nu e vorba de niște articole critice despre cărți diferite, care pot fi în adevăr de tendințe contrare, ci de aprecieri globale asupra întregii mele activități.

PORTRETUL No. 1

...D. E. Lovinescu e un spirit minor...

D. E. L. e un critic cu receptivitate tardivă și fără simțul proporției. Poate lămuri foarte bine condițiile externe ale unei arte, fără ca însuși să o guste. Simulează cu gestul intelectual sensibilitatea absentă.

...D. E. L. are pasiunea literară, dar n'are pasiunea literaturii. În scrisul altuia se iubește pe sine cu posibilitățile de valorificare ale mijloacelor sale. Este indiferent și nu e obiectiv, e rece fără să fie drept, etc.

(*Gândirea*, VII, 12)

PORTRETUL No. 2

...După cincizeci de ani de largă respirație, d. E. L. își încheie un ciclu de activitate cu publicarea *Memo-riilor*. Deși cei care îi datorează inițierea în cultul literelor ar fi putut să ridice mai multe și mult mai calde glasuri omagiale, d-lui E. L. nu-i va lipsi în cele din urmă recunoașterea dreaptă a celor delegați de orice recunoaștință sau dușmănie.

E pentru întâia oară când în literatura română apare o putere de muncă și invenție artistică, de așa proporții, unite cu o pasiune literară și o dezinteresare de viață practică de neînchipuit. Ideolog, critic, șef de cenaclu, d. E. L. a creat un sistem ce se poate discuta, dar nu se poate tăgădui, a privit cu ochiul cel mai înțelegător până acum întreaga literatură română și a întărit primii pași celor mai mulți scriitori de după război. Ajutat de un talent literar până acum refuzat oricărui alt critic, d. E. L. stăpânește într'asa chip arena criticei încât se poate spune că are dușmani nu și adversari. Și cum Titu Maiorescu a avut o acțiune critică aproape exclusiv culturală, d. E. L. rămâne cel mai mare critic, dacă nu unicul, pe care, până în prezent, l-a avut literatura română.

PORTRETUL No. 3

Cultura română contemporană se rezumă la trei măști: aceea de aramă vicleană cu bărbi asiriene a

d-lui N. Iorga, masca vânător, de meduză a lui Vasile Pârvan și efigia candidă a d-lui E. Lovinescu. Aceste două din urmă alcătuiesc o formă a liniștei în două potențe opuse, ce explică ostilitatea congenitală a oamenilor. Liniștea lui Pârvan era sumbră, de Istru înghețat. Masca s'a încruntat încetul cu încetul și când a atins limita incizivității sufletul a sburât în Hades. D. E. Lovinescu a venit cu masca făcută, idealizată dela început și de sub care nu va ieși niciodată.

(*Vremea*, 1930)

PORTRETUL No. 4

...Lipsa oricărei idei, a oricărei capacități de speculație, a oricărui element de cugetare din opera sa, confruntată cu repulsia sa orală invincibilă pentru orice dispută, fac indiscutabil acest adevăr..

..Străin de orice preocupări istorice, departe aproape de orice disciplină exactă, criticul s'a mărginit, numai la cultivarea literaturii române contemporane în legătură cu cea franceză, citind cu o lăudabilă lipsă de repulsie cele mai neînsemnate lucruri, cunoscând pe cel mai mărunț scriitor, prinzând din aer orice schimbare, adaptându-se cu ușurință și grație oricărui mod de expresie a superficialului. Inșă între vasta erudiție a lui Maiorescu și curiozitatea extraordinară de competentă a multor tineri, *d. E. L. rămâne în ciuda aparențelor, unul dintre cei mai pușini cultivași scriitori, cu care nu poți discuta decât chestiuni de strictă actualitate literară, etc.*

(*Viața Românească*, Iulie 1937)

* * *

In patru portrete literare succesive — în cursul a șapte ani — sunt:

- 1) Când un spirit minor; cu „o receptivitate tardivă și fără simțul proporției”; „un simulant intelectual al sensibilității absente“.
- 2) Când „cel mai mare critic, dacă nu unicul pe care, până în prezent, l-a avut literatura română”; un „ideolog”, „un creator de sistem ce se poate discuta dar nu tăgădui“.
- 3) Când un om străin de orice idei; „unul din cel mai puțini cultivați scriitori”; „lipsit de orice element de cugetare“.
- 4) Când, alături de N. Iorga și de V. Pârvan, sunt una din cele trei personalități dominante ale întregii culturi române; „singurul și cel dintâi critic al literaturii române și este de prevăzut că orice vegetație viitoare de acest fel va apare în țărâna trunchiului său”; într'un cuvânt „cea mai largă conștiință a literaturii noastre“.
- 5) Când sunt „străin de orice preocupare istorică, departe aproape de orice disciplină exactă“.
- 6) Când nu sunt „un simplu colecționar ci un constructor. De aceia când a fost să creeze un sistem ideologic, el a inventat de fapt o filozofie a istoriei“.
- „Spirit istoric sintetic, d. E. L. s'a aflat în proces continuu de descontemporanizare“.
- 7) Când sunt „un scriitor izbutit numai pe jumătate” pornit pe ură împotriva „celor care au isbutit

în întregime cu o mulțime de obsesii care agasează și care vădese o vanitate enormă, disproporționată cu mijloacele și lipsa lor de tact; cu „o insensibilitate, sub care se ascunde o mare statornicie a dușmăniei, o implacabilitate amară“.

8) Când acest om plămădit din ură, obsesii și vanitate, e studiat în șase-șapte articole din *Vremea* sub titlul general de „*Masca apoloniană a d-lui E. Lovinescu*”, ca un model de severitate, imparțialitate, obiectivitate. „*Istoria literaturii române contemporane*”, scrie undeva d. Călinescu, a ieșit tocmai din această insensibilitate la contemporan, dintr'o sublimă indiferență istorică și este o operă ascetică, întru cât este o goană febrilă în jurul unui paradis terestru circular pentru a ajunge sus, de unde nu se vede decât conturul îndepărtat al unei furnicări nemșcate... Critica d-lui E. L. e în continuă ascensiune obiectivă. Simpatia pentru oameni, prejudecățile, antipatia sunt înghițite și armonizate de indiferența istorică, în fond ea însăși simpatie pe un cadran mai larg“.

9) Când opera mea „se reduce în realitate la un singur volum, la ultimul, căci cele zece volume de *Critice* (mai degrabă broșuri) sporite prin introducerea lucrărilor de doctorat și a felurite prefețe au fost toate trase în *Istoria literaturii române contemporane* și în așa zisele *Memorii* și apoi totul anulat prin ultimul volum“.

10) Când de odată opera mea „a îmbrățișat tot scrișul românesc de treizeci de ani încoace și toate vo-

lumele de critică ale tuturor celorlalți critici nu ajung să egaleze un edificiu de așa proporții“.

11) Când *Memoriile* mele reprezintă o simplă „ciudățenie“, întrucât eu nu sunt factorul de seamă al unor evenimente importante.

12) Când într'însele: „Toate aceste patru aspecte așa de contrare se topesc în chipul cel mai firesc într'o nobilă atmosferă de demnitate personală și de răspundere istorică. Talentul a ajutat și el la această îmbinare și ne aflăm, astfel, în fața unei opere solide, durabile, care e un fel de roman scris la persoana întâi, subiectiv și obiectiv totdeodată. O apropiere de Saint-Simon nu ni se pare nepotrivită“.

13) Când „criticul trebuie să fie poet“, dar „d. E. L. nu e de loc poet și nu putea întrevădea în pieptul lui greu nici o simțire“ — incapabil fiind, deci, să între în „creația“ scriitorilor.

14) Când, ca să dea „o ultimă dovadă a extraordinarului talent al d-lui E. L. de a exprima stări intelectuale adică refracția de halo lunar al ideii în subconștient“, face lungi citații din *Evoluția prozei literare*, pentru a încheea apoi:

„Aceste fraze cu galop ideologic, dar răscolind în alergarea lor un nour de sugestii poetice, n'au în-lăuntrul lor nici un element care să fie străin unei stricte caracterizări. Ficțiunea suprapusă care altă dată estetiza nucleul abstract, este aci absent. Cu toate acestea, printr'o abilă sinteză, organismul abstract dă o rezultată fictivă și fără să înceteze de a fi de completă semnificație critică, studiul devine o

capod'operă de creație. Față de cumularea de referințe și de mici tablouri decorative de altădată, aceste pagini străbătute de un patos direct, nelivresc, de mare limpiditate a concepției, reprezintă o formulă așa de înaintată, încât va fi greu criticei noi să se întoarcă peste ea”.

Și citațiile ar putea merge la nesfârșit pe linii paralele, până a dovedi, de pildă, că acelaș fapt povestit în *Memorii*, III e comentat la o distanță numai de o lună în două chipuri diametral opuse (bucata *Comisia medicală* interpretată favorabil în *Adevărul literar* și defavorabil în *Viața românească*).

Iată ce spunea d. G. Călinescu în „Adevărul literar” din 23 Mai despre acel capitol al *Memoriilor*:

„Ne oprim la fragmentul Comisia medicală, care pune cu toată sinceritatea și brutalitatea problema însăși a existenței morale a scriitorului în mijlocul societății noastre. Simpatia noastră este întreață pentru d. E. Lovinescu și scene ca acelea pe care le relatează sunt cu totul penibile. Silit de starea sănătății, scriitorul s'a dus la Instituția de care depinde spre a obține un concediu medical. Deși persoană cunoscută și de atâtea decenii stimată în lumea intelectualilor, a fost supus cu suspiciune examenului medical. Dar să dăm cuvântul chiar d-lui E. Lovinescu

Urmează un lung citat din articolul meu

Iată acum și comentariul diametral opus sugerat de aceeaș scenă în No. din Iulie al „*Vieții Românești*”:

„Criticul care ironizează pe d. Iorga de a țipa peste

tot: „Eu sunt *Neculae Iorga*” strigă la rându-i, cu penibila circumstanță agravantă de a nu fi cunoscut: „Eu sunt *E. Lovinescu*, scriitorul notoriu...” Bolnav, având nevoie de un concediu, criticul merse la comisia medicală.

— Desbrăcați-vă! zise doctorul cu un ton profesional și absent.

Criticul fu mirat de această pretenție la care se supun și regii. — Eu sunt *E. Lovinescu*... Eu sunt *E. Lovinescu* scriitorul... eu sunt un om notoriu și de o conștiință tot atât de notorie...

Indiferența medicului dovedi scriitorului care nu avea filozofia vieții că nu era notoriu. *D. E. Lovinescu* ieși cu lacrimi în ochi (?), un altul plânse și el și plânsul spori și mai mult sentimentul de grandioasă singurătate a criticului...”

Elementele ce intră în compoziția acestor patru încercări de portret sunt atât de contradictorii încât nu se pot raporta la acelaș model. Dar, dacă nu mi-a reușit portretul, *d. G. Călinescu* și l-a isbutit pe al său. Căci nu cred să fi citit cineva aceste caracterizări fără să nu-și fi făcut o idee definitivă despre incoerența judecăților critice ale portretistului.

În fața acestei demonstrații prin simple citate, *d. Călinescu* a recurs la ceia ce crede că e o abilitate. Pretinzând că portretul No. 4 nu era isprăvit a continuat al 5-lea portret în numerele August-Septembrie și Octombrie ale *Vieții românești*, amalgamând în dozajii naive laudele cu critica din portretele mai

vechi pentru a-și da aere de imparțialitate; e cași cum, prins asupra afirmației că hârtia e neagră, ți-ai apăra-o prin constatarea unei pete de cernelă. În *Istoria literaturii române*, d. Călinescu îmi zugrăvește al 6-lea portret din fragmentele celui al cincilea, cu eliminarea unor considerații de ordin personal ce i s'au părut poate că nu cadrează cu demnitatea istoriei literare. Nu e în intenția mea de a analiza interpretările fanteziste de care e plin și acest portret. Voi da un singur exemplu:

„D. E. Lovinescu, afirmă d. Călinescu la pag. 839 a *Istoriei sale*, constată că *Vieța lui Eminescu* „a obținut aprobarea tuturor”, însă: „prefer cele vreo șase-șapte articole scrise tot de d. Călinescu despre mine acum vreo câțiva ani, foarte frumoase, literar vorbind, și într'un adevărat plan de creație estetică”.

Pusă sub semnul citației, legătura e atât de extravagantă în cât ar echivala cu o propoziție de felul acesteia: „Multora le place brânza cu smântână, eu prefer Simfonia a V-a a lui Beethoven”.

Citatul adevărat e:

„D. Călinescu face o incursie năvalnică în toată activitatea mea literară și chiar în domeniul atât de gingaș al psihologicului, ceia ce ar dovedi iarăși o obiectivitate prea excesivă. În această privință nu va părea exagerat, dacă voi afirma că prefer cele vreo șase sau șapte articole scrise tot de d. Călinescu despre mine în *Vremea*, acum câțiva ani, etc., etc.”. Cu alte cuvinte, între cele 5—6 portrete ce mi-a făcut d. Călinescu am dreptul să prefer unul dintr'însele, fără

să mă refer la volumele asupra lui Eminescu în nici o legătură cu portretul meu.

Pasagiul citat este din articolul meu *Oiștea în gard a abilității critice* din volumul III de *Memorii*, în care mă ocupam de specia aceasta de „abilitate”, pe care d. Călinescu vrea să o ridice la demnitatea critice. Cititorul nu se va mira, deci, când va găsi în *Istoria literaturii române*: „Cele mai bune pagini literare ale d-lui E. Lovinescu sunt în *Memorii* I, II (volumul III trebuie înlăturat ca fiind sub orice nivel)”. Cu alte cuvinte, de îndată ce mă ocup de d. Călinescu, cad sub orice nivel.

Pentru a-și scuza variațiile, d. Călinescu a dat explicații în mai multe rânduri. Reproducem cea mai scurtă și cea din urmă, luată din prefața *Istoriei literaturii române*. „Un foarte distins critic, mai mult, un mare critic, ne-a învinovățit că am dat asupra-i câteva versiuni contrazicătoare. Il rugăm să nu creadă acest lucru. Fiecare articol se ocupa cu o altă latură și suferia de o parțială compresiune exterioară. De altfel critica cere o lungă perioadă de experiență, în care cultul care exagerează și maliția care disociază sunt etape necesare spre a ajunge la o judecată matură și definitivă”. În împrejurări identice, Maiorescu a rostit o vorbă memorabilă: „slabă scuză, tristă scuză”.

Deoarece în jurul *Istoriei literaturii române* s’au ridicat mari discuții de un caracter vehement negativ, voi exprima câteva păreri în lumina celor spuse mai

sus. Nu se poate să nu recunoaştem în această lucrare un caracter de monumentalitate nu numai tehnică, iconografică, informativă, într'un cuvânt, nu numai de muncă conjugată ci şi de talent literar, în faţa căruia nu poate rămâne neimpresionat ori cine are cât de puţină stăpânire de sine pentru a-şi uita repulsiunile ideologice şi, ceia ce e mai greu, pentru a-şi înfrâna nemulţumirile personale faţă de autor în genere sau din pricina situaţiei ce i s'a făcut în cartea lui. Pentru întâiaşi dată considerabilul material al întregii literaturi române — privit în valoarea lui estetică şi nu culturală, cum au făcut alţii — ne este prezentat ca un tot viu articulat, printr'un mare dar de însufleţire ce străbate pulberea amănuntelor învolburând-o, organizând-o într'o alcătuire vastă, aerată, fără cotloane şi păinjenişuri. Un spirit latin de o mare claritate prezidează această organizare, în care oameni cu mai multe cunoştinţi istorice de cât dânsul s'au pierdut în inextricabile mărăcinişuri ale erudiţiei pentru erudiţie, fără a le fi putut însufleţi. Nici una din nuanţele talentului literar nu-i lipseşte d-lui G. Călinescu: facilitatea graţioasă a unui stil fără sforţare, în care se îmbină modul liric cu modul ştiinţific într'o fuziune perfectă, dând mereu impresia calităţii, a sunetului plin şi nu găunos, remarcabilul dar de observaţie, în ordinea morală şi fizică, ce-l înclină spre o portretistică colorată, plină de injustiţii, dar vie, pitorească, odihnitoare într'o compoziţie prin natura ei abstractă, puterea de amplexiune a unei percepţii estetice foarte fine când nu

e împiedecată de demonii interiori, a unei capacități de speculație, de asociație, de mobilitate de ideație, pentru care nu ne putem arăta de cât admirația — totul redat într'o fluență de expresie ce înlătură orice element de constrângere intelectuală ori de pedantism doctoral.

Cu toate aceste mari însușiri de expresie artistică, de receptivitate estetică, de amplexiune a inteligenței, de putere de muncă, de adunător de uriașe materiale și de animator al lor prin simplul prestigiu al talentului, d. Călinescu nu era indicat pentru a scrie o *Istorie a literaturii*, din lipsa unei calități și mai esențiale de cât toate celelalte, cel puțin în această categorie de activitate: *obiectivitatea*. Deși obiectivitatea înseamnă deobicei a fi de aceiaș părere cu noi, și e, prin urmare, o noțiune foarte variabilă, — există totuși un minimum peste care nu se poate trece, fără a cădea în subiectivism frenetic, pamfletar.

Orice istorie literară e vulnerabilă sub raportul obiectivității, mai ales când tratează materii vii, nefixate prin critica succesivă a câtorva decenii ce limpezesc valorile. Plecând dela o concepție ideologică sau dela o percepție estetică determinată, e dela sine înțeles că istoricul va distribui, fatal, o lumină inegală asupra literaturii, lăsând nemotivat multe în umbră și exaltând valori contestabile, numai pentru că iese sau intră în unghiul viziunii lui estetice. Lipsa aceasta de obiectivitate este însă organică; ea afirmă însăși originalitatea istoricului, felul lui de a concepe și

simți exprimat nu numai teoretic. O istorie concepută „estetic” ori „cultural” prin însuși punctul lor diferit de plecare constituie un lung șir de injustiții.

Plecând dela o concepție estetică, d. Călinescu se încadrează în întreaga noastră critică contemporană, pe care n'a desrădăcinat-o încă nimic; urmează dela sine că, pe baza acestui punct de vedere și în cadrele unei sensibilități limitate, istoria sa va avea anumite preferinți și va săvârși anumite nedreptăți. Nu e vorba însă de această margine de basculare naturală, ci de deformările judecăților sale din pricina unui temperament excesiv de mobil, în nici o legătură cu estetica. D. Călinescu este un anxios, un susceptibil, stăpânit de mari ambițiuni, un spirit bănuitor, tenebros și extrem de combinativ, cu o lamentabilă instabilitate de caracter, ceia ce ar fi numai o chestiune personală, dar și de judecată estetică, ceia ce-l înstrăinează dela condiția esențială a „istoriei” literare. De aici, acel aer de parti-pris, de romanțare, de paradoxală injustiție, de omisiuni voluntare, de trape și de perfidii consecutive al multora din paginile acestei istorii, mai ales în părțile vii, sângere-rânde, dând mai mult impresia unei foi de temperatură, buletin al schimbăcioaselor relații personale ale autorului, decât a unei încercări de imparțială supunere la obiect. D. Călinescu are un remarcabil talent de polemist, de portretist, de pamfletar, — însușiri literare valabile într'o critică vie, militantă, primejdioase însă într'o istorie, oricâtă vivacitate stilistică i-ar da.

XXXIV

I. A. Rădulescu-Pogoneanu.

N'am uitat încă glasul părintesc al lui T. Maiorescu, cu care, acum vreo patruzeci și câțiva de ani, ne-a vorbit întâiaș dată la curs de un „eminent” fost student, ce se afla la studii în străinătate și debutase în „*Omagiul*” său, publicând „*O scrisoare din Germania*” în chestia neologismelor. Era pe vremea când marele critic își lansa discipolii prin mici citații binevoitoare la cursuri, adică pe vremea când toate apele curgeau la vale „după cum o dovedește eminentul nostru geograf d. S. Mehedinți”. Tânărul cu neologisme se numia d. I. A. Rădulescu-Pogoneanu, având pretenția de a-și impune atenției publice patru nume deodată când e atât de greu să reții două. Prin contrast, prietenii săi junimiști și însuși Maiorescu îi spuneau pur și simplu „Ionică”, în nici o legătură cu povestea.

După vreo șapte ani de „studii” în străinătate, „eminentul fost student” s'a întors, apoi, fără alte opere, după știința mea, decât doar scrisoarea cu neologisme, dar și fără să-și fi pierdut afecția marelui critic,

cu care făcea, se pare, interminabile partide de șah. Alte merite n'am auzit să-i fi atribuit nici chiar prietenii. O singură dată a intrat în lumina notorietății și anume când, publicând o broșură asupra chestiunii evreești la noi, el a dovedit printr'un articol în *Epoca*, pe calea clasică a celor două coloane, că broșura lui Ion Lahovary apărută după a lui asupra aceleiaș chestiuni conținea pasagii și multe din elementele documentației luate textual după lucrarea sa. Cum lupta între cele două ramuri conservatoare era în miezul ei, mare fu satisfacția în lagărul junimist, și parcă-l aud și acum pe Maiorescu frecându-și mâinile:

— Bravo, Ionică! Ei, Doamne, de mult am prevăzut eu ce se ascunde într'însul...

Făcându-și cu ochiul, junimiștii mai mărunți se uimiau și ei admirativ:

— Al naibei, Ionică!

Satisfacția n'a durat însă mult, căci spirit prolix dar onest, Ion Lahovary a dovedit că broșura lui nu era decât reproducerea unor articole publicate cu câțiva ani înainte sub pseudonim în *l'Indépendance roumaine*, și că, prin urmare, d. Pogoneanu era plagiatorul lui Lahovary, pe care nu-l știuse identifica sub pseudonim. Dezolarea, ce a urmat în lagărul junimist, nu l-a împiedecat totuși pe d. Pogoneanu să-și continue partidele de șah cu Maiorescu iar, când s'au deschis perspectivele unei cariere universitare, am avut prilejul să-l aud pe critic subliniind cu afecție importantă:

— Ionică se pregătește; va publica o nouă lucrare.

Lucrarea se dovedea a fi traducerea vreunui capitol din *Etica* lui Wundt publicat în fruntea *Convorbirilor literare*, sub semnătura celor patru nume ale sale, pe când Wundt se mulțumia cu unul singur. Iar când mai târziu, Maiorescu fiind prim-ministru, concursul a avut loc, mi-a fost dat să asist la cea mai penibilă sfortare fizică ce am văzut vreodată în a traduce o absolută insuficiență intelectuală printr'o și mai absolută — dacă se poate — insuficiență de expresie.

De aproape un sfert de veac nu i-am mai zărit după aceia împătrita semnătură pe vreo carte originală, iar din vagi șonuri am aflat doar că la Universitate se ocupă, sever, cu eliminarea neologismelor din lucrările candidaților și cu combaterea „rujului”, a decolteului și a ondulației permanente la studente, când iată că anul acesta a apărut volumul I al *Insemnărilor zilnice* ale lui T. Maiorescu, publicate cu o introducere, note, facsimile și portrete de I. A. Rădulescu-Pogoneanu.

— Care va să zică Maiorescu avea dreptate. Ionică lucrează, mi-am spus.

Înainte de a-mi publica studiul asupra psihologiei marelui critic pe baza acestor *Insemnări* în coloanele unui ziar, i-am cerut editorului autorizația de a reproduce ilustrațiile cărții, acordată bucuros, cu rezerva aprobării și a d-lui Pogoneanu, căruia îi aparțineau fotografiile. Obținând-o și pe aceasta, ziarul începu publicarea celor 16 articole, clișeele având

bine înțeles indicația locului de unde fuseseră luate. După câteva zile, editorul îmi spuse totuși:

— Ciudat, nu știu ce are d. Pogoneanu... E nemulțumit că i se publică clișeele... Se teme să nu-i strice vânzării cărții, și doar i-am arătat că apariția articolelor din ziar constituie, dimpotrivă, o mare reclamă, după cum o dovedește vânzarea în Capitală și chiar în provincie, dar nu pare convins.

Zilnic îmi venia apoi ecoul **nemulțumirilor** d-lui Pogoneanu... Că el nu-și aduce aminte să fi dat vreo autorizație... că el n'a înțeles ca... Că se fac prea multe citații de pasagii întregi... Și, ca să nu mai lungesc vorba, acum admitea, acum revenia la telefon ca să spună că nu-i convine să i se reproducă clișeele. Câtăva vreme rămăsei nedumerit în fața acestei psihologii, fără altă explicare posibilă decât cea a unui interes material al cărții, care, totuși, după cum mă asigura editorul, în măsură să aprecieze, nu numai că nu ieșea știrbit ci sporia. Ca să încerc adâncurile sufletești și poate și puțin în glumă îi spusei editorului:

— Făgăduiește-i că la fiecare clișeu voi adăoga: „Reproducere după *Insemnările zilnice* ale lui T. Maiorescu publicate de I. A. Rădulescu-Pogoneanu”.

Nimerisem punctul nevralgic. Din acru, omul se învioră dintr'odată:

— Apoi, negreșit! isbucni el. Dar ce, *Insemnările* s'au publicat singure? Ce, Maiorescu le-a publicat? N'a trebuit să mă căznesc eu să-i descifrez scrisul, ba în mare parte să traduc textul redactat în nemțește?

Se făcuse, în sfârșit, lumină! Omul care iscălise documentația lui Ion Lahovary asupra chestiunii e-vreești, acuzându-l totuși de plagiat, și își puna cele patru nume ale sale sub „încă un capitol din *Etica* lui Wundt”, ținea să-și citească împătritul nume și sub fiecare clișeu luat din cartea lui Maiorescu. Când nu ți l-ai văzut tipărit de un sfert de veac, oricât ar putea trezi zâmbetul, dorința era totuși, omenește, explicabilă.

Martoră mi-e redacția ziarului de străduința de a-i satisface aspirația; de fiecare dată mă lovii însă de voința secretarului, care nu găsia estetic și legitim să lungească textul clișeeilor și cu cele patru nume ale d-lui I. A. Rădulescu-Pogoneanu. Numai odată, prin nu știu ce întâmplare, au apărut: e singura noapte, în care am dormit liniștit și poate și d. Pogoneanu.

Uitasem de mult de această uluitoare întâmplare, când găsii pe masă următoarea notificare prin poștărei :

„Publicând în cursul lunii Aprilie 1937 în ziarul *Adevărul* o serie de articole asupra Insemnărilor zilnice ale părintelui meu Titu Maiorescu, tipărite sub îngrijirea d-lui I. A. Rădulescu-Pogoneanu, ați găsit cu cale să reproduceți pasagii întregi din aceste Insemnări precum și mai toate facsimilele și portretele cuprinse în volumul editat de librăria Socec la începutul anului 1937.

După prevederile legii asupra proprietății literare și artistice din 28 Iunie 1923, publicarea ce ați făcut

fără autorizația mea aduce o gravă atingere a dreptului meu de proprietate asupra scrierilor părintelui meu și asupra ilustrațiilor cuprinse în volum.

Rezervându-mi dreptul a cere aplicarea sancțiunilor acestei legi, vă notific că în temeiul dreptului ce-mi garantează legea vă interzic să publicați în volum și să puneți în vânzare articolele d-voastră cuprinzând reproducerea pasagiilor și gravurilor a căror proprietate îmi aparține și vă atrag atenția asupra pedepselor înscrise în art. 48 și următorii din lege.

Primiți, vă rog, asigurarea considerației mele.

LIVIA DE DYMSZA
născută Maiorescu

*Cu domiciliul ales la d. I. A. Rădulescu-Pogoneanu,
București, str. General Lahovary 1.*

Scoțând din cauză pe d-na Livia de Dymsza, care, trăind de 30—40 de ani departe de țară, e pe atât de venerabilă, pe cât de neștiutoare de împrejurările vieții noastre culturale și chiar de interesele morale ale memoriei ilustrului său părinte, *Notificarea* rămâne opera personală a d-lui I. A. Rădulescu-Pogoneanu.

Nemângâiat de a nu-i fi putut reproduce numele sub fotografiile articolelor mele, îi dau azi o satisfacție mai mare: alături de scrisoarea asupra neologismelor, de broșura asupra chestiei evrești cu documentația luată din Ion Lahovary și de... „încă un capitol din *Etica* lui Wundt”, — publicându-i-o, a-

ceastă Notificare se adaugă la opera lui completă¹⁾).

— Nu vă spuneam eu că Ionică lucrează?! ar fi rostit părintește Maiorescu, dacă ar fi trăit să-i vadă isprava.

¹⁾ D. I. A. Rădulescu-Pogoneanu, răspunzând printr'o scrioare publică în *Adevărul* că autorul notificării e d. avocat M. Antoniadi (unde duce meseria!), mă văd silit să-o șterg din lista operelor sale complete. Articolele publicate mai întâi în ziar au fost integrate în cele două tomuri ale mele asupra lui T. Maiorescu, apărute în Editura „Fundațiilor Regale”, 1940. Până astăzi nu mi s'a deschis nici o acțiune publică.

Nichifor Crainic.

N'am mai urmărit de foarte mulți ani poezia d-lui Nichifor Crainic pentru cuvântul că nici poezia nu l-a mai urmărit pe d-sa. Românul se naște poate poet dar devine, cu siguranță, om politic. În materie de ideologie literară și culturală primul și ultimul contact cu d. Crainic l-am avut acum vreo cinsprezece ani cu ocazia apariției *Istoriei civilizației române moderne* cu urme și în *Sburătorul* din 1925; din acest contact am rămas cu convingerea, exprimată în mai multe note, că d. Crainic nu numai că nu are o cultură generală necesară unei discuții științifice dar nici atitudinea sufletească, ce i-ar face-o cu putință. După câteva mici încercări de caracter metaforic pentru a-și teroriza tradiționalismul în schematismes grosolane și a-și da o aparență de disciplină științifică, omul își revenia repede la propria-i natură; teoriile, exemplificările istorice nu erau decât „poze” dictate de legea imitației *ab exterioribus* pentru a da impresia unei pasiuni ideologice, întrucât, dela cea dintâi ciocnire, întorcându-se la metodele sale ortodoxe și autoc-

tone, se integra în admirabila continuitate a adevăratului tradiționalism românesc pamfletar, ce nu vine atât dela rasă, uneori prea oacheșă, iar alteori suspect semitică, ci dela lipsa de cultură, care, pentru a părea doctorală, începe cu citații din diferiți cugetători occidentali și sfârșește prin a te trăsni cu ineptii băștinașe... Într'un cuvânt, încă de pe atunci se presimțea în d. Nichifor Crainic predestinarea unei cariere politice, unde vulgaritatea cugetării se poate exprima în forme cât mai categorice. În această direcție nu l-am mai urmărit însă, așa că razele cugetării sale etnocratice au putut lumina „haosul”, fără să fi beneficiat și eu de ele. Abia după atâția ani, iau din nou contact cu ideologia lui literară, găsindu-l exact la punctul în care îl lăsasem. Cum voi face o citație mai mare, reproducându-i în întregime un articolaș și cum citațiile prea lungi nu se urmăresc, l-aș ruga pe cititor să o parcurgă totuși în întregime.

Gogomăniile d-lui E. Lovinescu

„De multă vreme nu ne-am mai ocupat de critica d-lui E. Lovinescu. Nu ne-a interesat și nu ne interesează. Părerile sale despre alții sau despre noi n'au altă valoare decât acel sec „cața-cața” al coșofenelor ce sboară, din copac în copac, lăsând și ele în urmă ceea ce pot. Asemenea secreții cerebrale nu merită atenție. Dar d. E. L. nu este numai un critic neputincios, care schimbă zece păreri contrare despre același scriitor, nu e numai un biet scriitor ratat, care re-

curge la măscări pentru a fi luat în seamă fie și numai prin meritate injurii, d. E. L. e, pe lângă toate acestea și un publicist neonest, fiindcă îi lipsește simțul responsabilității.

Intr'un foileton din *Adevărul* unde vrea să apere împotriva d-lui N. Iorga, pe d. T. Arghezi „cel mai mare poet contemporan”, care până mai deunăzi nu avea absolut niciun talent pentru acelaș d. E. L. — a scris-o doar sub semnătură în defunctul său *Sburător*¹⁾ — criticul face afirmația că poetul în chestiune „a schimbat fața poeziei românești” și sub înrâurirea lui s'a desvoltat toată lirica noastră, influențându-i și fertilizându-i pe toți poeții, fie ei și tradiționaliști (Nichifor Crainic, I. Pillat, V. Voiculescu, etc.)”.

Intâia oară iese o asemenea afirmație din condeiul unui gogoman! Chiar d. T. Arghezi, pentru care lovinesc însemna până mai deunăzi baligă și mai rău decât atât, se va fi scărpinând în ceafă citind asemenea năzbâtii. Ce-are aface poezia unui I. Pillat cu a d-lui T. Arghezi? Ce-are aface poezia d-lui V. Voiculescu? Și ce-au aface versurile mele? Mi s'a spus că în cărțile d-lui Lovinescu aceleași versuri ale mele sunt vlahuțiene. Acum iată-le argheziene! Sărmanul criticuț!

Nu e în obiceiul nostru să ne apărăm singuri producțiile literare. Odată date la lumină, fiecare le ju-

1) Să citeze textul.

decă după cum poate. Iar noi nu suntem stăpâni pe judecata nimănui.

Dar pentru respectul adevărului, un critic onest ar fi putut observa următoarele:

D. T. Arghezi ne-a fost o vreme colaborator. Cu lucruri foarte decente. Și mai mult decât atât: cu lucruri modelate după crezul artistic, atât de definit, al revistei „Gândirea”. Altfel, n’ar fi putut colabora. Faima poetului datează numai de câțiva ani. Crezul „Gândirii” datează însă dinainte de fundarea revistei și anume: dela „Șesurile Natale”, apărute în 1916, și unde se găsesc toate elementele acestui crez!

Un alt critic, d. G. Călinescu, recenzând la apariție „Cuvintele potrivite” ale d-lui Arghezi, găsia în ele ecouri și influențe succesive din variatele faze și curente literare afirmate de peste 30 de ani încoace. Și își documenta afirmațiile cu citate paralele. D. T. Arghezi e un talent care se acomodează. Liber de orice crez, el le adoptă pe rând. Și un capitol foarte interesant de studiat e influența spiritului gândirist asupra producției sale poetice. Ce-a dat mai bun d. T. Arghezi e scris în acest spirit și nu seamănă cu ceea ce scrisese mai înainte, cum nu seamănă cu ceea ce scrie de câțiva ani încoace, de când compune modernist, adoptând tehnica versurilor libere. Recitiți „psalmii” săi, recitiți frumoasa prefață a „Cuvintelor potrivite”, pentru a vedea cât de puternică a fost influența gândirismului asupra sa!

Acesta e adevărul istoric.

Și n’am fi avut niciun interes să-l spunem noi chiar;

I-am fi tăcut cum I-am tăcut și până acum, — dacă nu ne-ar fi scos din rezerva obișnuită gogomania afirmațiilor d-lui E. Lovinescu. E inutil să întrebăm dacă sârmanul criticuț poate să-și susțină măcar cu o iotă documentară gogomăniile!”

Dacă am reprodus un articol atât de lung, cititorul nu-și va închipui, de sigur, că am făcut-o pentru a porni la o discuție estetică sau măcar de istorie literară cu un om, al cărui nivel de cultură și de expresie se precizează din primele cuvinte, ci pentru a-i da spectacolul, în adevăr rar, al unei inflații, care impresionează într'un domeniu, unde inflația este obișnuită. Iată-l pe d. T. Arghezi, poet „de faimă recentă” inspirându-se din venerabilul abecedar poetic al *Șesurilor natale*, din 1916, — unde se găsesc toate „elementele” crezului gândirist, afară doar de talent! Nu e de mirat că, după această ispravă, d. Crainic anunță pe coperta revistei un premiu de zece mii de lei pentru cel mai bun studiu asupra „gândirismului” conținut în biblia *Șesurilor sale*, pe atât de mediocre pe cât de natale.

În spaima ce-l va cuprinde, cititorul se va refugia și potoli în calmul unui peisagiu de basm autocton — căci din dosul acestei laudăroșii se proiectează o frântură de legendă. Lângă scaunul domnesc al Impăratului, pe un divan, cocoțat pe șapte perini stă bucătarul. Nu e bucătarul vremurilor noastre, cu scuifiță și halat alb, ci o namilă tuciurie, buzată și cu părul creț, umflată de grăsime și de trufie, lăbărțată și

unsuroasă, păroasă și slinoasă, revărsată de nu-l cuprinde întregul divan. Ii povestește cu ifos Impăratului isprava uciderii balaurului cu șapte capete:

„Și unde să vezi, slăvite împărate, mânca-ți-aș, că scoate un cap din fântână da' eu i-l retez cu paloșul de-i sbură cât colo, c'așa m'a făcut mama viteaz. Da' nici el nu se lasă ci mai scoate unul și eu hârști! i-l și retez, și pe ăsta; da' el mai scoate unul și eu i-l tai și pe ăla; ce să mă mai laud? că mi-i silă. I le-am retezat, slăvite împărate, mânca-ți-aș, pe toate șapte... să-mi sară ochii, dacă mint... și să-ți spună și ăl de Călinescu, că s'a nimerit și el de față... Și ce atâta vorbă, uite și satârul dela bucătărie uns cu sânge de balaur și uite în curte și cele șapte capete ale lui... Și amu, barosane, după ce te-am scăpat de primejdie, pune vreun grămătic împărătesc — că-i dau și eu din toată sărăcia mea zece mii de lei — să scrie și pentru ăia de-o veni povestea isprăvii mele vitejești și, ca vorba să fie vorbă, să-mi dai de nevastă pe fata Măriei tale...”

Cumpănit, între haz și indignare, Impăratul nu se putu opri de a nu-i striga:

— Huo, cioară!

XXXVI

Marcu Aureliu Melencovici - Polsk...

Nu-mi aduc aminte când l-am cunoscut întâiu pe Marcu Aureliu Melencovici - Polsk. Trunchios, lătăreț, mic, cu un cap mare mistuit de o frunte vastă, cu un păr ca mătasa porumbului, căzând în bucle rare lipite de craniu, cu ochi albaștri, cu o figură blond-roșcovană, spuzită de o acnee tenace, gură mare, dinți lași împlântați în gingii solide, umflate. Nu-i cunosc originea: rutean din Bucovina sau român din Șcheii Brașovului? Oricum, tip exotic; aparent, nordic. La bizarul lui nume, omul a mai găsit potrivit să adauge și anexa de Polsk — adică Polonezul. Cunoștea limbile slave și cele scandinave, și cum trăise câțva timp în Polonia și își semnase articolele de acolo cu adaosul de Polsk, i se păruse că trebuia să-l adopte. Petrecând mai târziu mai mulți ani la Londra și specializându-se chiar în studiul limbii engleze, a stat mult timp pe gânduri, dacă să nu-și schimbe numele în Marcu Aureliu Melencovici - English. Numai după lungi desbateri cu sine, a rămas tot la adaosul de Polsk, sub care se credea mai cunoscut. Avusese

o oarecare activitate și dinainte de războiu în mici foi culturale prin notițe, dări de seamă și mai ales cronici muzicale. Poliglot, putea fi mediocru în mai multe limbi.

Cum în Anglia se specializase în fonetică, studiind exclusiv, cu ajutorul a fel de fel de aparate, vibrațiile sonore ale fiecărei vocale în parte, ne având altă pricere literară, la ședințele *Sburătorului* se insera din când în când printre lecturile poetice cu experimentări făcute asupra adevăratei rostiri a cuvântului Shakespeare, după legile învățate în laborator.

Scoborându-mă odată prin Cișmigiu, îl văzui brusc adulmecând neliniștit văzduhul ca într'o așteptare, până ce se hotărî, în sfârșit, să-și exprime îngrijorarea:

— Ce ar fi dacă am trece pe altă alee?

— De ce nu? îi răspunsei crezând că se ferește de vreun inoportun.

Și de aici mă atrase pe altă alee și apoi pe alta, până ce-l întrebai de cine fuge atât de speriat.

— Să vă spun drept mi-e frică de curenți.

În plin zăduf de Iulie, omul se temea de închiuite adieri de vânt și se pitia după copaci, ca să nu... răcească.

Biciuite de nevoia unei cariere universitare, sforțările lui intelectuale s'au tradus pe încetul și în opere literare — adică într'o serie de broșuri de opt, de zece, de șaisprezece pagini, desbătând probleme vaste ca: „*Importanța studiului limbii engleze*” sau ca:

„O privire asupra literaturii engleze” (în douăsprezece pagini!) Traducând apoi un număr de poezii ale lui Eminescu în englezește (el tălmăcindu-le în proză, și o englezoaică punându-le în versuri); care nu-mi fu mirarea când citii peste câțva timp pe cartea lui de vizită trimisă de sărbători:

Marcu Aureliu Melencovici-Polsk

Doctor dela „University of London”.

Traducător al lui Eminescu în englezește.

și oricât am încercat să-l conving că astfel de calități de ordin moral nu se indică pe cartea de vizită, a fost de prisos; peste câteva luni pe aceiaș carte omul mai adăugă și:

„Membru al ligii contra sgomolului”.

Ii mai rămânea doar să mai adauge și:

„Membru al ligii împotriva curentelor din Cișmigiu”.

Pe unele din broșuri observai dela un timp că dedicațiile mă botezau „Ion”. Intr’o Sâmbătă a Paștelor îmi lăsă din nou acasă o broșură cu aceiaș eroare de nume, așa că hotărîi să-l scutur în glumă puțin. A doua zi chiar, în drum spre Salonul de primăvară, întâmplarea făcu să-l întâlnesc prin dreptul palatului Cantacuzino, înarmat cu câteva cărțicele de ale lui, în căutarea casei lui Ramiro Ortiz (Așa se pre-

gătesc carierele universitare). Cum îmi era în cale, mă oferii să i-o arăt eu. În așteptarea momentului prielnic, făcurăm câțiva pași, tăcuți. În piața Victoriei o luarăm deadreptul, când, la ivirea îndepărtată a unei trăsuri, îl văzui, deodată, palid, cu fruntea îmbrobodată de sudoare, tremurând din toate încheieturile și trăgându-mă de braț îndărăt. Ajunși pe trotuar mă smucii din mâinile lui.

— Mă iertați, se bâlbâi el umil, dar eu nu pot traversa o piață. Sufăr de agorafobie.

— Aha! care va să zică suferi și de agorafobie! isbucnii eu, în sfârșit. Și de ce mai suferi dumneata, domnule? De zece ani mă târăști prin toate aleele Cișmigiului, pentru că suferi de curentofobie! Mai suferi și sgomotofobie, și o mai pui și pe cartea de vizită, și mai mult decât orice, suferi de amnezie. De zece ani îți dau revista, articolele, cărțile mele, de zece ani mă obligi să-ți rețin cele patru nume și d-ta n'ai nici delicateța să știi cum mă cheamă!

Înmărmurit de apostrofa neașteptată, omul se clătină:

— Nu înțeleg, se bâlbâi.

— Da, da. Afirm că dumneata nu știi nici cum mă cheamă, insistai eu cu o figură prefăcut amenințătoare.

Stacojiu, cu plăci maladive de roșeață, learcă de apă, cu privirea rătăcită, sub stăpânirea panicei, făcând sforțări mari de memorie, el isbuti, în sfârșit, să-mi dibue numele adevărat.

— Bine c'a dat Dumnezeu! râsei. Ei, acum că ți-ai

adus aminte cum mă chiamă, apuci pe aici pe dreapta și dai numaidecât de casa lui Ramiro Ortiz; ceva mai departe locuiesc și G. Murnu și S. Mândrescu, căci drumul la Universitate duce și pe la dâșii.

De ce mi-au revenit în amintire aceste scene? Mai săplămâna trecută, citii în darea de seamă a unui ziar asupra congresului ținut la Geneva al „*Ligii împotriva pornografiei literare*”, raportul delegatului secției românești, d. Marcu Aureliu Melencovici-Polsk, în care înfiera și expunea răzbunării legii și oprobriului mondial mulți dintre scriitori ascultați cu falsă devoțiune la mine; pe lângă titlurile de doctor „Of University of London”; „traducător al lui Eminescu în englezește”; „președinte al ligii împotriva sgomolului”; „membru al ligii împotriva curentelor din Cișmișiu”; „membru al ligii agorafobilor” — Marcu Aureliu Melencovici - Polsk va putea să-și adauge, în fine, cu legitimă mândrie și titlul de „membru al ligii împotriva pornografiei”...

XXXVII

Din carnetul unui autor de „Istorie a literaturii române contemporane”

Convingerea ușurinții ei e semnul sub care se împlinește destinul criticei în conștiința publică, deși, ca să fie bine, orice lucru e greu. Când m'am gospodărit întâia oară, d. Fritz, bătrânul vânzător de mașini de gătit, m'a asigurat că în tot Bucureștiul nu existau decât trei coșari — firește țigani — cunoscători ai meseriei: unul era însă mai totdeauna beat; al doilea trebuia supravegheat, căci avea obiceiul să fure; al treilea era greu de găsit, deoarece se băteau pe dânsul toți bucureștenii.

Critica nu poate fi mai ușoară decât curățatul coșurilor.

Nu despre greutatea ei va fi vorba aici — ci de greutatea vieții criticului de pe urma exercitării profesiei lui, privite, de altfel, doar lateral. Cu excepția cazului când nu devine ea însăși pârgăhia unei ascensiuni sociale, a unei cariere — și atunci uzurpă un nume nemeritat, — critica implică un fel de asceză;

independența morală, elementul ei esențial nu se dobândește decât în urma unei renunțări la niște bunuri accesibile doar dependenței și complezenței. Dacă în grădina lui Academos nu se putea intra decât ca geometru, pe poarta criticei nu poți pătrunde decât cu toiagul și desagii pelerinului spiritual, mâncător de lăcuste prăjite.

Rândurile de față n'au scopul de a desfășura filmul unor peregrinări prin Tebaidele literaturii naționale, în fapte și în considerațiuni generale, ci de a pune înaintea ochilor cititorului doar câteva modeste exemple recente, — pentru a-și schița singur icoana sumară a pătimirii criticului român..

Publicând o *Istorie a literaturii române contemporane* cu o anumită atitudine, e dela sine înțeles că autorul trebuia să se aștepte la înfruntări ideologice ușor deviate în contestări și chestiuni personale. Nu e, prin urmare, vorba de aceste polemici naturale, ci de nemulțumirile latente sau fățișe, ce tac și se consumă uneori în simple mâhniri, sau fierb mocnit în veninuri tari în așteptarea momentului prielnic pentru a se infiltra în straturi nebănuite, împotriva intențiilor celor mai categorice, spre a dizolva cu acidul lor legături vechi și gingașe, iar alteori, devenind publice, se transformă în doleanțe, în vehemențe stilistice, după temperament, în insulte anonime, în reclamații, niciodată pentru sine ci totdeauna... pentru alți nedreptățiți sau, dacă au la îndemână o tribună, în atacuri publicistice foarte variate, pe departe, cu

ocoluri greu de dibuit, ori direct și fără nici o teamă de a se arăta sub propria-i înfățișare.

Ocupându-se de producția a peste trei sute de scriitori, dintre care mulți tineri neconsolidați încă, s'ar crede că o istorie literară a dovedit o largă generozitate pe calea satisfacțiilor premature. Nu se poate totuși și dacă le-a pricinuit cu adevărat, deoarece satisfacția de obicei tace sau chiar se ascunde. După ce a înghițit vițelul, șarpele nu dorește decât să-l digere în liniște, departe de ochiul indiscret; numai când e flămând, sărind la trecător sau la îmblânzitor, afli de starea lui de spirit. A extinde limitele buneii voinți și ale înțelegerii nu este însă o politică a criticei; pentru un tânăr „mulțumit” care, de altfel, n'o mărturisește ca să pară că i se cuvine — sunt trei alții nemulțumiți pe nedrept sau chiar și pe drept, întrucât, la valoare poate egală, ei pretind justițiar, o atenție egală — fără să admită că în infinitezimal omisiunile sunt îngăduite și, în orice caz, omenești. O metodă mai riguroasă, mai intransigentă cu vârsta, cu valoarea, cu activitatea, punându-i pe toți, strict, în fața neantului ori a incertitudinii, e mult mai bine venită; trezește și mai puține nemulțumiri și înlătură și învinuirea spiritului partizan, deoarece, în infinitezimal, cunoașterea criticului e fatal limitată la cercul experienței sale.

Din acest carnet voi desprinde trei cazuri:

1. *Corneliu Moldovanu*

Intr'o seară, pe terasa unei cafenele, pe un zăduf cumplit, mă abătui din fața grădinii Ateneului. La masă se mai aflau un prieten avocat, un doctor și un tânăr romancier evreu. Pe când comentam suflul saharian abătut brusc asupra Capitalei, deodată, se așeză lângă noi Corneliu Moldovanu... Camarad de liceu, doar cu vreo trei ani în urmă; poet cu debuturi sămănătoriste, pus totuși în lumină de *Convorbiri critice*; dacă nu scrie de vreo 15—20 de ani, în schimb administrează societăți literare și distribuie premii naționale. Carierele noastre literare evoluând în planuri deosebite, între noi n'a rămas decât o camaraderie limitată la un tradițional schimb de cuvinte:

— Ce mai faci, coane Evghenie?

— Bine, domnu' Corneliu.

De data asta, cu masca subțiată, dar și frământată de cine știe ce sguđuire sismică, prietenul Corneliu nu mă mai întâmpină cu obișnuita întrebare asupra sănătății, ci, exploziv, agresiv aproape, crispat, mă înfruntă cu aceste vorbe fără introducere:

— Uf! în sfârșit, am reușit să-i dau premiul național de critică lui Mihalache Dragomirescu! Ce zici, coane Evghenie?

Dacă discuția ar fi mers normal și întâmplător spre premiul național de critică, poate că aș fi avut ceva „de zis”. În condiții atât de bruscate și de ostentative nu aveam însă nimic de obiectat.

— Păi ce să zic? Mă bucur că l-a luat el; putea să se distribue și mai rău.

— Eu i l-am dat. În trei zile de manevră, am izbutit să-l conving pe Rebreanu, pe Minulescu și pe alții. Ce zici de asta, coane Evghenie?

— Ce să zic! Zic că ai făcut foarte bine. Ai scris la *Convorbiri critice* și ai fost totdeauna apărat de pana isteasă a lui „Mihalache”, așa că i-o și datorai. Ai lucrat din cel mai frumos sentiment de recunoștință, cum se și cuvenea, de altfel, ca și Rebreanu și I. Minulescu. — Vechea gardă, mă rog!

— Te cred. Apoi pe Rebreanu l-a și învățat să scrie, căci la venirea lui din Ardeal nici nu știa românește.

— Exagerezi puțin, încercai eu să-i rezist de formă. Rebreanu a publicat literatură și înainte.

— Crezi? Cum? Când anume? se încruntă el categoric, intolerant.

— *Frământări*.

— Eroare! Ha! îmi împlântă brusc pumnalul în inimă. Dumneata faci istoria literaturii și nu cunoști evoluția cronologică a scriitorilor! Află că primul volum al lui Rebreanu e *Golanii*, unde se află capodoperele *Coasa*, *Dintele*, pe care le-a pus în lumină Mihalache...

Golanii au apărut în 1916, pe când *Frământările* se publicaseră din 1912, dar gestul hotărît, definitiv, tonul dictatorial al prietenului meu îmi arătară zădărnicia rectificării. Ca critic, mă simții totuși dator să afirm valoarea destul de relativă a *Golanilor*.

— Știu! știu! izbucni cu vehemență Corneliu, știu! Pentru dumneata Rebreanu începe cu *Ițic Strul, desertor*. Nu-i așa? Vezi că am ghicit? Pentru că l-ai publicat în *Sburătorul*! Asta e. Publicat de Mihalache, *Dintele* e mediocru. Știu. Egocentrism, coane Evghenie. Poveste veche... *Sburătorul*... Câmpineanu 40... Cincizeci de trepte până sus la dumneata... Sunt pline ziarele de mofturile astea... Nimic nu-i bun, dacă nu s'a citit la *Sburătorul*... Da... da... Nu protesta...

Nu protestam de loc. Tot Corneliu se întoarse spre succesul campaniei lui în favoarea premiului lui Mihalache.

— A voit, ce-i dreptul, X. să mi se pună în cale, spunând: „Eu nu votez pe nerodul ăsta”, dar m'am uitat odată urât la dânsul și nu știu cum m'am reținut, de a nu-i răspunde: „Mai bine fără votul dumitale.. Nici nu se șade un premiu *național* ieșit cu concursul Sărindarului”. Nu i-am spus-o dar mi-a citit-o în ochi. A roșit. O să distrugem noi Sărindarul și pe toți jidanii, țipă el agresiv apucând de nasture, instinctiv și prietenește, dealtfel, pe tânărul romancier evreu.

Apoi înduioșat:

— Știi că l-am sărbătorit pe Mihalache la Luzana... Tot scriitori unul și unul: Rebreanu, Minulescu, Sorbul... Aștia, da, zic și eu stâlpi ai literaturii nu ca Baltazar ori Voronca. Nici nu poți să-ți închipui cât de frumos a vorbit Mihalache. Iar când a arătat că a lucrat patruzeci de ani la sistemul lui, fără să-și fi dat seamă că în „integralism” pusese bazele filozofice ale legionarismului, ne-a podidit lacrimile.

Apoi tot mai admirativ:

— Om și Mihalache ăsta! De șapte ori îi citia Rebreanu câte o nuvelă până ce-l mulțumia, refăcând-o mereu... Nu mai vorbesc de Gregorian; el venia la Mihalache cu un blestem împotriva lui Dumnezeu și ieșea cu un imn de slavă. Așa acțiune a criticului asupra scriitorilor, înțeleg și eu. Și, pe urmă, el i-a învățat să scrie.

— Mihalache? încercai eu să mă îndoiesc.

— Mihalache! Da, Mihalache. Pe vremea lui nu îndrăznia Baltazar să scrie „m'am îngerit”. Auzi dumneata, domnul Baltazar „s'a îngerit!” Bine face Pizani... Asta e românește ori jidovește? se adresă el din nou prietenos romancierului evreu.

— Dela război, nu mai știe nimeni scrie românește, conveni celalt, resemnat ori, poate, spiritual.

Ași fi avut să spun și eu ceva — dar mi se păru de prisos; prietenul meu nici nu mi-ar fi îngăduit-o de altfel, cu imperiosul lui flux verbal de om care se pregătește să ia posturile de comandă ale literaturii române, să acorde premii naționale și permise de calea ferată, să împartă burse, să decreteze talentele și legile gramaticale, să deschidă pușcăriile, cu gestul scurt, deciziv, definitiv.

Se făcuse ora unu din noapte. Mă ridicai cu sentimentul mării mele nevrednicii și inutilități, dar nu mă depărtai până nu primii și ultima lovitură din partea nemilosului meu prieten:

— Știi, coane Evghenie, că ți-am citit cartea aia a dumitale, *Istoria* aia..., cum îi zice?

— Știu.

— De unde știi?

— Din felul cum mi-ai vorbit. Cum credeai că te suportam altfel? Ți-am înțeles suferința. Psiholog și eu, cu voia dumitale, dragă Corneliu.

2. Boeria nu obligă.

Din întâia săptămână a apariției *Istoriei literaturii române contemporane* (1937) primii o carte poștală dela un semnatar necunoscut personal, destul de cunoscut altfel, d. Th. Rășcanu, boer de țară, moșier moldovean, publicist harnic, documentar și beletristic, cu diverse titluri de respectabilitate. La o vârstă și cu o structură socială care impun urbanitatea prin definiție, mai ales față de necunoscuți, boerul nostru crezu totuși de cuviință să-mi trimită printr'o scrisoare deschisă părerea lui puțin măgulitoare, exprimată în termeni familiari, prin nimic autorizați, despre cartea mea, încheind lapidar:

— *Ubi omnes, non ego!*

Adică: unde au încăput atâția, sunt bucurosi de a nu mă găsi și eu!

Înțelepciunea vorbei latinești e minunată; ea izolează pe scriitorul nedreptățit în cercul de foc al propriei lui conștiinți. Dacă o ai, la ce bun însă manifestațiile epistolare, ce-i contrazic sensul orgolios?

Morbul literar pustiește și deformează, în realitate, nu numai vârsta ci și arhondologia. Boeria nu mai obligă.

3. Arama românească.

De profesiune doctor, d. I. Biberi e de câțiva ani (1937) cronicarul literar al unui ziar redactat în limba franceză. Scriitor și de literatură de imaginație, nu e locul să-mi exprim vreo părere despre dânsa; prefer să-i rămân justițiabil prin literatura mea. Din cele câteva dăți ale venirii sale pe la mine, am rămas cu impresia unui om de cultură generală, cu o mare mobilitate asociativă în idei; volubil peste necesitate și agrement, dar de o curtenie de raporturi cu adevărat plăcută, ce-i îndreptăția preferința de a-și publica literatura în franțuzește.

Nevăzându-se trecut printre scriitorii de care mă ocupam în *Istoria literaturii române contemporane*, d. Biberi nu mi-a trimis vreo orgolioasă carte poștală din orașul de provincie unde-și practică medicina, ci și-a ascuțit pana în foiletonul critic al ziarului său monden pentru a-mi recenza volumul III al *Memoriilor* apărut tocmai atunci. Iată tonul cu care îmi înfie-rează pornirea de a mă opri asupra unora din „defectele fizice” ale „eroilor mei” (să spunem: surzenia unuia, microfobia sau agorafobia altora, etc.):

„A amesteca într’o discuție publică persoana fizică a adversarului, și, denunțându-i mizeriile fizice, de care la urma urmei nu este responsabil, aceasta nu e atitudinea unui om civilizată, pentru a nu zice mai mult. Am scris acest articol în speranța că d. L. ne va cruța pe viitor de penibila lectură a diagnosticelor sale cli-

nice. În acelaş timp dăm şi un sfat d-lui L., căci într'o zi s'ar putea foarte bine ca un publicist indiscret şi de aceeaşi delicateţă morală să-i pună, după singura lectură a articolelor sale, un alt diagnostic".

Nu voi încerca să-mi apăr portretistica; ea rămâne la discreţia de apreciere a d-lui Biberi; conştiinţa îmi spune totuşi că niciodată nu m'am oprit asupra „defectelor fizice” ale unui model, decât pe măsura repercusiunilor de ordin psihologic, singurul lucru valabil. Nu memorialistica mea e, așa dar, în discuţie ci resorturile sufleteşti ale criticului; de sub hârţiuţa poleită a volubilei sale curtenii franţuzeşti, apare brusc elementul autocton: dă sfaturi, speră, ca orice publicist naţional, că-l voi cruţa pe viitor de „penibila lectură a diagnosticelor” mele şi, aducându-şi aminte că e doctor, mă ameninţă cu unul al său, care, de vreme ce m'a cruţat, trebuie să fie cu deosebire crud.

Adunându-şi apoi cronicile într'un volum le-a însoţit cu o prefaţă de idei generale asupra evoluţiei literaturii noastre contemporane. În viziunea lui ca-leidoscopică situaţia mea în critică nu putea fi decât neînsemnată, mediocră; se înţelege dela sine şi poate că așa şi e; întrucât e vorba de timpuri revolute, sentinţa rămâne definitivă, fără posibilităţi de îndreptare. Cum activitatea mea se leagă totuşi de o epocă determinată şi de un moment în evoluţia literaturii noastre moderniste, locul de exponent critic al acelui moment trebuia ocupat de altul. Domnul Biberi l-a şi găsit:

„Adevăratul stăpân al epocii, scrie domnia-sa în prefața cronicelor adunate, unind prestigiul personal cu înălțimea gândirii, a fost însă Zarifopol care a dominat această epocă de tranziție”.

Zarifopol? Probabil Paul Zarifopol, adică: un om de cultură și distincție, un moralist și un analist fin, dar paradoxal în domeniul ideilor generale, — fără nici o legătură cu literatura noastră, pe care n'a cunoscut-o pentru că a disprețuit-o, iar când, din întâmplare, a făcut în ea două-trei incursiuni fugitive a dovedit că a avea preferenți nu înseamnă a avea orientări și, ceea ce e mai de regretat, gust... Un astfel de om nu putea fi nici „stăpân”, nici nu avea cum domina o epocă literară, pentru faptul că n'o cunoștea și nu s'a integrat într'însa sub nici o formă activă.

De unde scoatem încheierea că, după cum nu obligă boeria, nu obligă nici curtenia poleită de șlefuială franțuzească.

Singura realitate e arama românească.

XXXVIII

Siluate feminine: 1. Ioana Postelnicu.

— Domnul meu, mă sgarie la telefon o voce de femeie, puțin cam răgușită, domnul meu, când și cum ași putea să te văd cu literatură?

— Domnul meu? — adică domnul domniei voastre — nu am cinstea de a fi, răspunsei iritat și de expresia nefirească și de familiaritatea neașteptată.

Glasul din telefon protestă; credea că se exprimase nimerit.

— Aș prefera să binevoști a-mi spune simplu și fără posesive, pe care limba noastră nu le întrebuițează. Cât despre literatură, vă sunt la dispoziție, cum sunt oricui, după amiaza.

— Dar eu nu te cunosc...

— O să mă cunoașteți.

— Cum o să intru la dumneata?

— Punând mâna pe ivărul ușii...

— Dar dacă e și altă lume necunoscută?

— O să vă prezint.

— Vreau să rămân necunoscută...

— Atunci n'o să vă prezint; sau, dacă credeți de cuviință, puneți-vă și o mască.

Necunoscuta se arăta dificilă, pretențioasă și mai ales familiară.

— O să-mi găsești literatura bună? se alintă din nou, răgușit.

— Nu pot ști.

— Atunci nu vin.

— Poate că ar fi mai bine, Dar de ce trebuie să o cred bună?

— Pentrucă așa o cred și eu și simt nevoia de a fi întărită în convingerea mea. Literatura pentru mine e un imperativ al existenței.

— Să-mi dați voie să mă îndoiesc. Literatura nu e în genere o vocație feminină ci bărbătească. La noi nu cunosc decât puține cazuri de vocație feminină — dincolo de relații sentimentale. Deobicei e un simplu popas între două aventuri, o forță neîntrebuințată momentan în preocupări mai esențiale.

— Și totuși pentru mine așa e. Scriu în mijlocul împotriviților celor din jur și mi-aș da bucuros existența ca să pot face ceva bun.

Vorbe, mă gândii. Era însă de prisos să mai insist, când, deodată, în glasul răgușit și familiar, recunoscutului glasul unei doamne în bune relații cu mine dar pierdută din vedere de mulți ani.

— Ia ascultă, svăpăiato, isbucnii eu de data aceasta și mai familiar decât se arătase necunoscuta, mult ai de gând să mă fierbi la telefon cu invențiile astea? Crezi că nu te-am recunoscut?

— Cum de m'ai recunoscut? râse ea zgomotos.

— Cum ași fi putut să nu te recunosc după glas și familiaritatea cu care mi te-ai adresat ca unui vânzător din Lipscani: „Ascultă, băete, dă-mi trei metri de voile Georgette”. Lasă farsa, literatura și vocația, pentru care ai fi în stare să-ți dai existența, și spune-mi ce-ți face băiatul?

Glasul râse din nou în pâlnie.

— Fetița, vrei să spui.

— Băiatul.

— Apoi eu nu-s svăpăiata, cu care m'ai confundat.

— Lasă gluma și spune-mi ce dorești dela mine?

— Doresc să-ți citesc un roman.

— Nu te cred capabilă nici de o scrisoare.

— V'am spus că mă confundați, schimbă ea tonul; eu nu-s „svăpăiata” dumneavoastră, după cum nici dumneavoastră nu sunteți „domnul meu”.

— Bine, doamnă, convenii fără convingere, dar, dacă nu sunteți „svăpăiata”, nu-mi pare rău că v'am confundat. V'am putut exprima câteva aprecieri, pe care n'aș fi îndrăznit altfel să vi le comunic. Iar, dacă stăruiți a vă crede scriitoare, binevoiți a veni mâne pe la cinci, curmai o conversație ce începea să mă încurce prin îndoiala asupra identității persoanei dela celălalt capăt al firului de telefon.

Eram sigur că fusese „svăpăiata” obișnuită cu astfel de farse și că, prin urmare, nu va veni. La cinci, mă trezii totuși în birou cu o tânără doamnă, frumoasă, cu linia sveltă a lujerului trupului, cu păr ruginiu.

Urechea nu-i mai simți asprimea guturală a glasului, iar familiaritatea volubilă îmi păru un dar pe care mi l-ar fi făcut dintr'o atenție personală. Primăvara frumuseții ei nu-mi dădea totuși nici o presimțire prielnică în privința literaturii celor câteva caete cu care venise. Dimpotrivă... Fără emoție, îmi citi apoi, bine, inteligent, vreo treizeci de pagini ale începutului unui roman: notații precise, ferme, fără sentimentalism; viziunea Bucureștilor dela înălțimea unei terase suspendate; scurt dialog tratând disonanțele sufletești ale celor doi eroi probabili: pregnantă materializare a unor stări de conștiință produse de o bucată de muzică; într'un cuvânt, siguranța prezenței unui scriitor de talent.

— Doamnă, o întrerupsei, ajunge; opinia mea e făcută și nu mai e nevoie deocamdată să continuați. Romanul în sine, pentru moment, nu mă interesează; poate nu e bun, dar n'are importanță. Mă interesează numai faptul cert că sunteți o scriitoare, care, dacă n'a scris o carte bună, o va scrie. Am uitat tot, și impresiile turburi dela telefon, și mă regăsesc cu bucuria, de oricând, pe care o simt în clipa descoperirii unui talent.

În timpul micului meu discurs, chipul femeii părea a se neliniști sub paiul canotierului... Era adevărat ori mi se părea numai? Rărindu-mi cuvintele, privii încordat. O lacrimă, două... și apoi o ploaie de lacrimi, spasmodice...

— Doamnă! Ce faceți, doamnă? mă grăbii spre ea. Ce s'a întâmplat?

— Ce să se întâmples? răspunse ea, când se potoli puțin. Plâng de bucurie. Am trecut prin toate emoțiile de fată, de soție, de mamă, dar niciodată n'am trecut printr'o emoție atât de puternică. Clipa aceasta reprezintă o mare bucurie a vieții mele.

„Vocația” și viața jucată pe cartea literaturii nu erau, așa dar, niște vorbe ușurate, aruncate în pâlnia telefonului printre atâtea altele zadarnice.

— Cum rămâne atunci, o întrebai, cu încrederea în literatura dumitale, pe care mi-o proclamai cu atâta convingere?

— Incredere? Mă biciuiam eu însămi cu vorbe nesocotite ca să înfrunt o lectură ce mă înspăimânta și îmi dădea insomnii.

În timpul acesta biroul se umpluse de tineri prieteni și de câțiva scriitori mai maturi și foarte gravi. Mă întorsei către dâșii:

— Citesc de mult în ochii unora dintre d-voastră învinuirea că-mi pierd vremea de douăzeci de ani ascultând încercările tuturor debutanților. Poate; dar, dacă, în atâta mediocritate, mi se întâmplă la distanțe cât de mari să asist, ca acum, la momentul în adevăr rar al deschiderii la viață a unui talent, îmi ajunge. Lacrima de bucurie căzută din ochii doamnei mă despăgubește de toată truda. E un destin și acesta...

Doamna se numește astăzi în literatură Ioana Postelnicu și a devenit autoarea romanului *Bogdana*, de o maturitate de expresie artistică destul de rară, într'un domeniu de exaltare a simțurilor. Substanța

epică a romanului e minimă; nemulțumită în sânul căminului, deși nu lipsită de realități sensuale împinse la violențe plastice ce-i revoltau pudiciția, Bogdana caută evadări felurite până ce-și închipue a le fi găsit într'un necunoscut, cu care întâlmlarea o pusese în legătură la telefon. Exaltarea acestei dragoste prelungite abstract o aduce după mari desbateri în casa necunoscutului; dar și de data aceasta pudoarea ei înăscută se revoltă. Se reîntoarce acasă în zorii zilei, bucuroasă de a se regăsi neatinsă în cearșafurile curate ale patului ei, — dar și cu voga speranță că, dacă necunoscutul ar fi fost altfel, poate că s'ar fi împlinit marea izbăvire a fatalității ei organice, s'ar fi putut elibera din cătușele trupului sterilizat de comandamente morale venite de dincolo de dânsa, spre a se putea realiza într'o dragoste, ce o chinuește cu atât mai mult cu cât o simte mai inaccesibilă și poate chiar nerealizabilă. Atât: un fir subțire între doi stâlpi bine înfiți de o liniaritate matematică, fără nici o abatere pe alături, în ambianța casei, în social. Nu există nimic decât tragica-i obsesie erotică. Pe un cablu izolat de toate presiunile din afară, se scurge un curent de mare frecvență; cablul rezistă voltajului puternic al unei sentimentalități ce crește din propriile-i abstenențe. Romanul e de o puritate desăvârșită; el e tocmai romanul purității, ce ar voi să se elibereze din fatalități venite din fiziologie sau psihologie, nu se știe bine, din acel tubure necunoscut freudian, unde se amalgamează forțe ce scapă examenului conștiinței ce veghează asupra ei însăși, fără să poată pă-

trunde dincolo, în obscuritate. Pe o atât de mică substanță epică, scriitoarea a creat drama unei femei, nu prin analize abstracte sau prin acumulare de fapte, de amănunte, de experiențe erotice, ci limitându-și materia la una singură: la dragostea absurdă cu un necunoscut la telefon, gradată, progresând până la exaltare, în care micul aparat de ebonit căpătă o personalitate apocaliptică, cu o gură, din care se revarsă și în care intră o vâlvătae pasională cu atât mai mare cu cât sporește din propria-i substanță incombustibilă. Romanul nu procedează prin succesiune de amănunte, ci prin largi scene izolate, prin puncte culminante, tratate fiecare aparte, în de sine; momente puține dar esențiale descrise larg, precis, cu insistența analitică a unor degete ce ar căuta febril într'un morman de jăratec notația, senzația, cuvântul indispensabil. Scena trecătorului ce i se pare Bogdanei că o urmărește, scena dansului cu Alexandru Priboianu și scena ultimă a întâlnirii cu Val, iubitul ei dela telefon, sunt momente atât de puternic descrise, încât rămân în amintire în conturul lor definitiv; tehnica e aceea a scenelor discontinui dar caracteristice, nu a fluențelor succesive de situații.

Ceea ce impresionează în acest roman nu e atât tensiunea, febra, cu care ne-au deprins și alte scriitoare; nici capacitatea de expresie proaspătă și de figurație imagistică, prezente și aiurea, ci maturitatea, gravitatea unei forme, care îmbracă cu o rigiditate destul de suplă o sensibilitate ușor inflamabilă, flacăra ce circulă fără să-și mistuie cablul rezistent,

fără lirism de cuvinte, deși vehiculează însuși lirismul. Febra acestui român trebuie să-l facă unic, ca și *Tinerete* a Luciei Demetrius, — în sensul ca să nu se mai repete, ca tot ce e excepțional. Stăpânirea stilului, știința tehnică, cu care sunt izolate momentele esențiale, și apoi descrise cu o putere analitică, împinsă până la virtuozitate luată aproape ca scop în sine, calmul, demnitatea expresiei cu care sunt captate efluviile lirice — constituie calitățile pozitive ale romanului de acum și chezășiile celor viitoare, în care, după cum Bogdana caută să se descătușeze din fatalitățile ei psihologice, scriitoarea trebuie să se elibereze din condițiile sexului ei, ce ar condamna-o altfel perpetuu la lirism și confesiune.

2. *Lucia Demetrius*¹⁾.

Romanul *Tinerete* al Luciei Demetrius a fost revelația unui talent de esență exclusiv feminină. Prospecțiunea talentului scriitoarei a fost recunoscută atunci de aproape unanimitatea criticei. Carte de înaltă febră, de un erotism aproape fără obiect, difuz și universal, adevărată mizerie a sufletului, visare romantică, sentimentalism, animism, având și desperare mocnită, tragică aproape, — și, mai presus de orice, exaltare biciuită de nerealizare; scris feminin, impresionist, de notații ușor descusute, dar prinse în copcile aurite

¹⁾ Despre această scriitoare, vezi: *Memorii*, III, p. 88 și *Ist. lit. rom. contemp.*, Socec, p. 314.

ale unor imagini pregnante, poetice, originale, licurici sclipind prin verdele vegetal al prozei nuanțate. Carte de debut, ce trebuia să rămână unică, prin sinceritatea accentului, prin febra eroinei panerotice, prin incandescenta stilului, și a rămas. Lucia Demetrius ne-a mai dat apoi alte două cărți. Deși reprezintă un pas de evoluție în producția scriitoarei, *Marea fugă* și *Destine* n'au mai fost primite cu unanimitatea debutului. Nu mai e vorba de un țipăt impresionant, ca tot ce e adânc, scurt și unic, ci de un început de organizare. În *Marea fugă* organizarea e totuși mai mult aparentă; scriitoarea nu caută încă, ci se caută în alții; nu se mai exprimă direct, ci-și sfarmă oglinda sufletului în cioburi, pe care le strânge apoi de pe jos; crezând că adună lucruri ce nu-i aparțin, ea își culege și reconstitue propriu-i suflet aruncat în bucăți. Eroina din *Tinerețe* a devenit zece alte fragmente de eroină, de vârste și situații sociale diferite, bătrâne sau tinere, bogate sau boeme, cabotine sau fete oneste, cu viții numite sau fără nume, dar toate roase de aceeași obsesie erotică, imaginară și sentimentală, iar uneori trecută în simțuri, cu erupțiuni împinse până la crimă. Procesul ieșirii din sine e modest, dar individualizarea aceleiași psihologii în ființe diferite cere încă o sforțare de obiectivare, de stabilire a unor condiții sociale felurite, a unor climate de coexistență ce presupun un ochi treaz și o observație dezinteresată. Lipsită de strălucirea intensă a primului roman, *Marea fugă* constituie totuși o etapă spre epicizare, iar volumul de nuvele al

Destinelor se înscrie și mai accentuat în aceeași direcție de maturizare. Fără să frângă cu totul linia feminină a scriitoarei, *Ultimele zile ale Ioanei Lazăr*, *O zi plină*, *Destine* reprezintă și momente de evadare din sine, prin creare de ambianțe străine și de moduri de existență dincolo de obsesia erotică.

3. *Cella Serghi.*

Talentul Cellei Serghi s'a afirmat odată cu apariția romanului *Pânză de paianjen*. Talent numai parțial și chiar aparent feminin prin studiul Diane, o fată de excesivă feminitate printr'un amestec de frivolitate și de sensibilitate. Caracterul ei este însă prea complex pentru a fi limitat în laturea lui erotică; nevoia de a străluci, de a-și cultiva micile ei succese școlare și sociale se complică chiar dela început cu ipocrizia jocului dublu al unei vieți duse pe cele două planuri, al realității și al aparenței. Erotismul ei se lărgeste la experiențe de nuanțe mai variate, dela frivolitate și instinct, la simțul adânc al unei stabilități, al unei așezări în confortul social; peste capriciile sensualității domină nevoia căsniciei cu tot ce cuprinde ea ca subordonare, ca fidelitate și respect al căminului și tradiției. Există în Diana un simț al familiei, al ordinei, un simț moral, după cum există și în scriitoare posibilități de a reda și crea prin amănunte o ambianță burgheză de resemnare și de efortare leală de încadrare în ordinea socială exis-

lentă. Incidentele vieții nu se mărginesc numai la erotism, oricât ar fi el de adânc simțit și de izbutit realizat; Diana are o familie prinsă în drama unor deveniri materiale și a unei decăderi, din care se izolează figura limpede fixată a tatălui, a optimismului rămas intact în mijlocul ruinilor, a dragostei lui de băiatul, cu a cărui fotografie în uniformă de ofițer moare pe un pat de spital; pagini de un realism viguros, strâns pe firul de mătase al duioșiei și al omeniei. Diana intră apoi într'o căsnicie, și se încadrează astfel în altă familie, ai cărei membri sunt surprinși în toate particularitățile lor pitorești, cu un ochi obiectiv de observator la rece; în ea e apoi un simț moral și tradițional ce-i cumpănește instinctele în acțiunea lor și le dă importanța atitudinilor ieșite din conflictul forțelor contradictorii. Stilul, el însuși, nu mai este strălucitor, cu sclipirile de aur ale imaginilor poetice; cartea nu e scrisă cu febră și nici n'o comunică; nu e lirică; nu exaltă, ci procedează prin acumulare de notații mărunte. Stil dens, cenușiu, din care se clădesc lucrări fără strălucire dar durabile, cu aspect de timpurie maturitate.

XXXIX

Dan Petrașincu

După apariția *Omului gol*, asupra valorii căruia se schițase un concurs aproape unanim de prețuire, ar fi fost de dorit ca *Monstrul* să-și descrie singur destinul și să-i fixeze autorului o situație, care să-i poată îngădui criticului și cititorului orice nuanță în judecată, afară de una singură: tăgăduirea talentului, adică a unei forțe necontestabile¹⁾.

Destinul scriitorului român, tânăr sau bătrân, este însă altul: veșnic debutant, el lucrează în provizorat și, deci, în amărăciunea instabilității sufletești, e lapidat în piața publică nu numai de publiciști, fără simț estetic și răspundere morală, ci contestat chiar de criticii profesioniști, de talent și de gust. Pe lângă sărăcia, pe care nu știu ce ursită o leagă de talent, pe lângă dezordinea vieții cu adaosul inevitabil al bolii, ieșit poate logic din talent, pe lângă umilința de a alerga, de a cere, de a aștepta dela oameni îmbuibăți

¹⁾ Vezi *Memorii*, III, p. 98.

și nepăsători, în care se macină forțele demnității omenești, când nu se oțlesc ca într'o apă tare, pe lângă nenorocirea de a crea într'o țară fără nevoia reală a literaturii și în sânul unor pasiuni deslănțuite exclusiv spre politică, în care i se mistue întreaga-i „spiritualitate”, — dela pragul porții raiului literar îl așteaptă suspiciunea, cercetarea biletului de voe, indiferența, neîncrederea, repetența până la „cartea viitoare”.

Nu este în intenția mea de a mă ocupa de *Monstrul*, în sensul unei analize critice. Se înțelege însă dela sine că am rezerve și asupra metodei, și asupra prolixității prin lipsa de control al epizoadelor de inegală valoare și asupra stilului și asupra limbii, rezerve ce se pot amănunți de orice cititor normal de literatură. Intenția mea este numai de a proceda la afirmarea categorică a existenței în scriitor, nu numai a unui talent, ci și a unei forțe creatoare, de care literatura română trebuie să țină seamă, și dela care poate să aștepte. Talentul e de multe ori o tehnică, o geometrie, o arhitectură, un meșteșug; el lucrează adesea în material ușor de măcinat, în grădinarie de stil franțuzesc, în comprimate elegante. Nu-i vorba să-l disprețuim, întrucât într'o năvală de vulgaritate, el reprezintă încă o floare de civilizație.

Dincolo de tehnica scrisului și măsura compoziției și, mult mai presus, e însă forța de creație, pe care o are și voi încerca să i-o caracterizez. La baza ei stă, oricât de paradoxal ar părea la un tânăr, o bogată experiență de viață socială și sufletească: născut și

trăit în Rusia țaristă, până la vârsta de zece ani, dintr'un tată italian și o mamă româncă, transplantat în țară, în medii foarte felurite, dar mai mult provinciale și periferice, fără cultură prin școli, dar cu o mare dorință de a se cultiva, cititor pasionat de literatură streină, și chiar de cărți filozofice, cu toate meritele și defectele autodidacticismului, scriitorul se prezintă dela început cu un amestec de sânge, de influențe, de culturi, cu marea experiență a mizeriei, și cu unealta eficace a vocației precise. Din generația nouă scriitorul a dovedit chemarea cea mai sigură de sine, dacă punem alături punctul ei de plecare cu totul defavorabil — lipsa școalei, lipsa de orientare, nestăpânirea limbii — și ascensiunea, prin toate mizeriile și piedicile, prin singura armă a voinții, a încordării, a muncii, a pasiunii literare și a unei credințe în propriul său destin artistic, nesdruncinate de nimic, și care, în mai puțin de zece ani, a dat literaturii române o rară valoare pozitivă.

Plecând dela o experiență de viață cu ligamente implicate adânc în realitate, impresionează la tânărul scriitor — chiar dacă nu izbutește întotdeauna, — neliniștea sufletească ce-l proiectează peste materie în probleme de conștiință, în aura de spiritualitate din jurul ei, atracția lui firească spre tot ce e dincolo de normal, în morbiditatea trupească și psihică, spre echivocul, spre turburele din om, spre boală pur și simplu și moarte, și tot ce o depășește. E, desigur, o profundă influență rusească și, în deosebi, dostoievskiană în această viziune a vieții și obsesie a patolo-

gicului, precum e și în însăși construcția fluvială a operei lui, debordate de fapte și de analiza lor amănunțită, fără claritate latină, prin galerii mai complicate, mai întortochiate ce sapă însă mult mai adânc în om — și în soarta lui, în realitatea și în proiecția ei simbolică. Vigoarea viziunii, bazată pe capacitate de analiză, originalitatea construcției acumulative și mai mult subterane, în sânul unei literaturi gospodărite geometric și luminos, voința de creație marcată în popasuri sigure de sine — sunt elementele unui destin literar ce se va impune curând evidenței, monolitic¹⁾.

1937.

¹⁾ S'au impus, d. Dan Petrașincu fiind astăzi expresia cea mai matură a prozei românești a generației scriitorilor din jurul vârstei de treizeci de ani (1941).

XL

Virgil Gheorghiu

Primind vizita unui tânăr, fui atât de isbit de contrastul dintre chipul violent smead, oriental, cu mari ochi negri, și un păr roș de flacări crețe, încât, înainte de a-l fi întrebat cine era și ce doria, îl interpelai dela ușă:

— Ce e cu părul dumitale, tinere?

Așezându-se liniștit pe scaun, cu o candoare străbătută totuși și de scăpărarea cinismului, tânărul îmi răspunse:

— Ce să fie? Sunt și eu... la lună și mi s'a roșit părul.

Necuviința mă lovi atât de brusc, încât negăsind, asupra momentului, nici o replică, îmi înghiții în mine, ca de atâtea ori, rușinea slăbiciunii de a nu fi procedat la fel de brutal. Tânărul nu păru însă a-mi înțelege dilema, deoarece stăruirii în aceeași nealterată candoare:

— Il văpsisem întâi în verde dar nu mă prindea; vreau să văd cum îmi vine în roș.

Cititorul va crede, poate, că aveam în fața mea un zăpăcit. Mai rău: un poet, și încă un poet de talent,

Virgil Gheorghiu, din care cunoșteam unele versuri apărute în *Unu* și în *Bilete de papagal*, și, poate și mai mult, „poetul” în sine, privit în latura lui cea mai caracteristică, a irealității.

Că îndrăsneala e una din armele timidității este un fenomen psihologic cunoscut; dar că ea poate lua astfel de proporții pentru a o masca, nu-mi puteam închipui. Pregătită de mult în vederea unor întrebări bănuite, replica nu răspundea, de fapt, firii poetului, care recita o lecție și atât, căci, după câteva minute, își intră în realitatea lui sufletească a unei totale, absolute timidități, rar întâlnite. Nu numai că n'aveam, așa dar, motive de a-mi regreta slăbiciunea, dar aș fi săvârșit chiar o eroare de discernământ psihologic, dacă aș fi procedat sumar cum voiam. Intrat repede pe matca lui retractată, tânărul îmi apărui așa cum era: osos, aproape numai oase, cu o figură lunguiață, brună-măslinie, orientală, cu un păr ușor creș, ce avea să revină, mai târziu la negrul lui natural, cu cărbunele ochilor adâncit în fundul orbitelor, cu un aer de suavă candoare, de sfiițiune, de delicateță răspândite pe întregul lui chip descărnat. Nu mă voi ocupa aici de talentul dovedit în cele două volume *Febre* și *Marea vânătoare* și nici chiar de excesul metaforic, spre care lunecă în noua serie de poeme citite pe urmă ci de o plămădă sufletească atât de caracteristică pentru o specie de poeți și poate pentru „poetul” în sine, în care viața interioară și sfiițiunea, ce o traduce în contact cu lumea, iau pro-

porțile unei spaime, a unei panice. În mării lui ochi trec tot felul de năluci gonite; în fața unor chestiuni mai stricte, fălcile i se încheștează, ne mai lăsând să treacă sunetele. Intr'o seară, îl întrebai dacă a scris și sonete. Răspunzându-mi afirmativ, îi cerui să-mi transcrie unul. Trebuind să plec, îl rugai apoi să mă aștepte în birou pentru masă. Peste un ceas, îl găsii, în adevăr, cu vreo trei doamne venite în lipsă. Îi comunicai atunci că fusesem la întrunirea comisiei premiilor Societății Scriitorilor Români, ce-i acordase o mie de lei pentru sonetul transcris cu un ceas înainte. Mușchii feței i se contractară brusc într'o rigiditate de stricnină, gâtlejul i se sugrumă. Rămase, astfel, câteva minate lemnos, cu ochi halucinați de flăcări în vâlvătae, până ce, la urmă, mușchii i se destinseră, i se muiară, și lacrimi abundente începură a-i stinge flăcările. Omul plângea, acum, tăcut, blând, învins, copil lipsit de apărare. Un ceas se trudiră doamnele să-l îmbărbăteze, să-l readucă la realitate, să-l cerceteze. Zădarnic. Poetul continua să plângă fără întrerupere, ușurat, molcom, satisfăcut. Mult mai târziu îi putui afla motivul emoției. Oricât de extraordinar ar părea, îl dau cu scopul de a-i lumina firea: „pentru că i se întâmpla întâia oară în viață ca cineva să-i facă un bine fără să i-l fi cerut”...

Iată psihologia tânărului ce mă înfruntase atât de necuviincios în debutul prezentării lui. Il urmării apoi, de departe, firește, în traectoria unei vieți aproape ireale, ascetice, spiritualizate, cu desăvârșire în marginea orânduirii sociale. Pianist dela *Schola*

Cantorum, stă săptămâni în casă și cântă câte zece ceasuri pe zi, trăind dintr'o vagă lecție-două, pe bani puțini sau pe hrană, într'un fund de mansardă, cu spaima portarului neachitat, pe lângă care se strecoară ca o umbră pe ziduri, pentru a apărea apoi spectral prin redacții de ziar, unde publică articole muzicale pline de competență și chiar de vervă — el, care te privește, cu smoala fierbinte a ochilor, multe minute, înainte de a fi în stare să scoată o vorbă, și rămâne încremenit, absent, tot timpul cât i se discută poeziile, după ce le-a citit sau le-a recitat atât de frumos. Ambrozia și nectarul sunt ficțiuni poetice, dar din prezența pe lume a unor astfel de fapte ireale, fantomale, fără trebuințe trupești, simple fascicule de nervi în continuă vibrație, trebuie să fi fost născocite de fantezia antică, a cărei viziune a poetului era totuși alta.

XLI

Sorana Gurian

— Mata ești la aparat? Chiar mata? Aici e o fată care scie... ihî... Scriu. Dar nu știu cum scriu... Aș dori să-ți arăt matale dar nu îndrăznesc...

Crâmpree de propoziții dezarticulate în cleiul unei insuportabile familiarități moldovenești, cu prelungirea cântată a ultimelor silabe, trase în praful drumului, și cu alintări, dincolo de răsfățul obișnuit al fetelor.

— Mai întâi, dudue, ce vârstă ai dumneata și cum te numești?

— Douăzeci și doi de ani și mă numesc Sorana Gurian.

— Așa da, răsufilai. Nu-mi plac farsele telefonice ale vorbitorilor fără identitate. După glas și felul cum te exprimi ai însă cochetăria de a nu-ți arăta vârsta. Te credeam de cel mult treisprezece-paisprezece ani și în cazul acesta nu te puteam primi.

— Vai! Sunt licențiată în litere dela Iași și am studiat la Sorbona.

— Nu mai spune, colego! Ascunzi bine ceiace ai;

sper că nu ți-ai ascuns și literatura și că au mai văzut-o și alții.

— Da, a văzut-o un fost profesor al meu.

— Și ce-a spus de ea?

— Hî, hî, se alintă ea din nou cu icniri puerile. O spus că e pornografică.

— Ce vorbești! Dar altcineva nu te-a mai citit?

— Ba, da. M'a citit și Arghezi.

— Și ce-a spus?

— Nu, hî... Nu-ți spun, mi-i rușine.

— Te rog, dudue, nu prelungi conversația telefonică mai mult decât e necesar.

— Să vezi mata, o zis, dar mi-i rușine... o zis că am „un talent real”.

— Numai să te fi citit, — scurtați conversația, sceptic, invitând fata pentru a doua zi la ședință.

A doua zi, duduia dela telefon, se prezintă în așa chip încât, uluit mă văzui silit, drept bun venit, să o întreb dela ușă:

— Cât cântărești, dudue?

— Ea îmi dădu o cifră ușor exagerată, care nu putea însă depăși prea mult treizeci de kilograme. Insist poate prea mult asupra unor amănunte fizice în prezentarea eroilor mei. N'o fac din rea voință ci numai din necesitate psihologică. Când e însă nevoie, trec peste orice considerații, ca în cazul de față — cu riscul de a-mi mâhni vizitatoarea. Un apendice de fată drapată într'o lungă rochie ca să-i acopere scurtimea unui picior ce-i dădea un mers scandat; figura, de

altfel, fină, umbrită de o pălărie lăsată pe dreapta pentru a masca o pleoapă adormită. Totul rămas infantil: membre gracile, gesturi de păpușă japoneză, glas de copil, aproape nearticulat, cu alintări și prelungiri de silabe insuportabile.

— Și uite așa! mormăii eu instalând-o în fotoliu, discumpănit, stânjenit, că omul căzut într'o cursă. Așa mică cum o vedeți, duduia e licențiată, doctoră (voiam să-i dau oarecare autoritate) și scrie. Da, scrie. Cum? O să avem răbdare să o aflăm cu toții.

Ascultătorii tușiră puțin, neîncrezători dar resemnați. Fata avea un roman de vaste proporții, pe care îl înlăturai și vreo patru-cinci nuvele mai mari, din care o invitai să ne citească de încercare.

Invoc mărturia celor de față, ce au stat încordați două ceasuri jumătate, ascultând lectura, de altfel destul de rău articulată, a acestui apendice de fată, fără nici o umbră de oboseală, cu continua bucurie a revelației unui talent literar, categoric, indiscutabil, a bucuriei de a putea pune mâna pe ceva afirmând: asta e și nimic nu poate fi altceva. Evidența... Finețe stilistică, horbotă de fraze pline însă de sensul unei intelectualități mature și al unei lecturi literare solide, vioiciune de dialog spiritual și hrănit, cu tăetură artistică, în felul lui Huxley, precizie, sobrietate, cromatică bogată în fixarea peisagiului, îndemânarea analizei psihologice exprimate mai mult prin fapte și dialog, — pornită, dealtfel, dela un punct de plecare arbitrar: al facilității de abandon al femeii

în fața oricărei ispite. Deși își iubește soțul și copilul, o tânără doamnă dela clasa a treia nu oferă nici un fel de rezistență morală propunerii unui călător dela wagon-lits, de a intra în cabina lui și de a se lăsa posedată; călătorul se scoboară la stația următoare iar ea își continuă drumul în cabină, în dialectica pur formală a unei psihologii ce o aruncă, în sfârșit, în hotărîrea nesinceră a sinuciderii. Sbuciumul acesta relativ este remarcabil analizat; se va lăsa sub roțile trenului și nu va fi recunoscută decât după medalion. N'are însă curajul, viața e mai tare în ea, și emoția revederii bărbatului și a copilului o readuce la realitate. Incercarea de sinucidere îi servia doar ca simplă răscumpărare a ușurinții cu care se dăruise. Ajunsă la destinație, e chiar atât de grăbită să-și sărute soțul și băiatul, încât, din nebagare de seamă, lunecă sub roți și nu mai e identificată, în adevăr, decât după medalionul dela gât așa cum presimțise. Totul notat cu o mână sigură de scriitor matur¹⁾.

A doua zi mă repezii asupra romanului compact, unde sub cuvântul de a ne „prezenta filmul unui tineret condamnat, dar care se face respectat prin curajul și sinceritatea lui” — dădui peste fresca fixată, de altfel, cu talent și cu vigoare stilistică, a unei galerii de tineri și tinere cu unica preocupare a amorului. Lipsa de rezistență morală a femeii în fața is-

¹⁾ A publicat între altele în „Revista Fundațiilor Regale” două admirabile nuvele: *Medalionul* și *Narcoza*.

pitei, întrezărită încă din nuvele, devine o normă absolută, totală; simplă femelă, ea cedează oricui dintr'o reacțiune pur fiziologică. Pansexualism frenetic al unei întregi generații axate numai pe instinctul genezic. Pretudindeni bachantismul femeii ca singura psihologie posibilă și obsesia unui erotism zugrăvit cu un naturalism crud, fără cruțare pentru pudoare, dar cu o tehnică stăpânită, cu o știință a senzației și un talent literar ce m'au clătinat tot timpul între uluire, indignare și admirație firească față de ceea ce e scris bine.

Când o văzui, — birui mai mult indignarea... Nu-i cruțai nici o vorbă aspră copilului plâpând plin de o experiență atât de neașteptată, trăit într'o lume atât de promiscuă, cu un cinism atât de nefiresc miniaturalei ei ființe. Fata îmi primi morala copilărește, fără indignare ci bâlbâindu-se docil: crezuse că așa trebuie, că așa e bine, că așa se cere. Mă uitam, uluit, la micul ei trup mutilat, la toată gingășia făpturii ei de libelulă, și nu-mi puteam închipui cum de a trecut atâta luxură peste atâta fragilitate. Nu voiam să-i pun întrebări indiscrete — dar contrastul mă sângera. Problema morală îmi părea inexplicabilă.

— Mi-a plăcut articolul „matale” de azi, se alintă fata într'un târziu, ca să schimbe vorba dela rechi-zitōriul vehement ce-i făcusem.

— Care articol?

— Epilogul intitulat „Geneza artei”.

— A! făcui, plin de o lumină neașteptată.

Trăsei saltarul, scosei numărul din ziar și citii:

„Pentru ca un sentiment să devină obsesie, e necesar ca el să nu fie satisfăcut, realizat în chip normal, adică tradus în acte, în descărcări firești, în posesiune, când e vorba de dragoste. Negăsindu-și o exteriorizare legitimă, el se reține și invadează toate încăperile sufletului, răscolind, exaltând, înveninând; devenit astfel, încetul cu încetul, o obsesie, ajunge să paralizeze toate forțele sufletești prin întreținerea unei febre continui, de care omul de rând nu poate scăpa decât doar prin „crimă pasională” iar artistul prin transfertul ei în ficțiune poetică, procesul cel mai obișnuit al creației artistice”.

Problema literaturii fetei plâpânde putea avea, astfel, o soluție; ne fiind în stare să se libereze de obsesie prin „crimă pasională”, ea o isgonise în ficțiune poetică și, având și talent, în artă.

XLII

Beba Delavrancea

Beba e Margareta Delavrancea. Din clipa cuvântării la căpătâiul catafalcului înalt, din care îi ieșia chipul dintre flori, ușor fardat pentru prima oară, senin, de păpușe de porțelan transfigurată de nu știu ce împăcare, postumă, cu sălbaticii ei cărlionți, însfârșit potoliți de atingerea morții izbăvitoare, nu i-am mai evocat amintirea, lăsând pe alții să o facă, ei, care simțiau în ce adâncuri m'a răscolit moartea fetei încrustate în măduva vieții mele spirituale. Prezența ei materializată azi doar prin marea fotografie din dreapta cu o privire atât de ciudată de jos în sus spre cununa de zulfuri înfiorați și printr'o lampă de masă americană, mobilă în toate sensurile, ce-și proiectează și acum dunga de argint pe pagina hârtiei, a luat însă de câțva timp un caracter atât de vehement încât mă văd silit să caut în evocarea prietenei mele un mijloc de împăcare și de eliberare din obsesie. Încă de astă vară, mai în fiecare seară, pe terasa scârilor, sau pe banca de sub brazii grădinii, făptura ei mi se desprindea, material, așa cum o vă-

zusem anul trecut, debarcând din două mașini, cu tot neamul delavrancesc.

Ședeam, pe înserate, pe o bancă sub brazi, cu octogenara mea mamă și cu Anton Holban, când îmi apăru deodată fărâma vie a fetei cu ochii luminați de afecție sub vâlul străveziu al pudorii. Ca și tufa uriașă de tuia de alături crescută din solul natal, i-am cuprins într'o singură privire afectuoasă pe cei trei, fără să bănuiesc că în câteva luni vor fi cu toții morți. Nici nu apucaii, de altfel, să-i simt pulsul mâinii leale, camarade, că Bebs și dispăruse cu Monica prin fundurile depărtate și povârnite ale mării și bătrânii grădini cu terase păraginite și bănci putrezite.

Odată cu Septembrie ce a venit și s'a dus, obsesia amintirii ei mi se împlântă și mai mult; în istoria relațiilor noastre luna aceasta reprezintă punctul critic al reluării legăturilor într'un ritm strâns, ineluctabil de colaborație ajunsă aproape o servitute.

Septembrie era pentru Bebs poate o încercare de eliberare, de rezistență în fața uzinei pregătite să o apuce sub curelele ei de transmisiune; instinctiv feminin, se refuza câtva timp. Deși ședințele noastre erau pornite, sub cuvântul unor excursiuni dumini-cale, ea nu se arăta decât spre sfârșitul lunii și, pentru a nu-mi înfrunta vehemența în public, își preceda sosirea oficială printr'o vizită prealabilă, în care suporta cu resemnare descărcarea afecției mele iritate și nesățioase de absolut. După această primă ciocnire, supusă destinului, prezența ei devenia o datină

și nimic nu începea, și nimic nu se discuta până ce din fundul divanului cu doamne, nu se scuturau zulfii păpușii cu fața prematur istovită, dar cu o privire atât de ageră, și cu o claritate de expresie atât de adaptată bunului ei simț viguros și disponibilității dialectice neintimidate de nici un fel de prestigiu. Moștenise puterea de a expune, fără patos însă, și avea o rezervă de lecturi felurite ce puteau umili pe oricine; dar mai presus, se simția într'însa o simplitate de moravuri și de atitudini și o lealitate ce strălucia din toată mica ei făptură prea repede ofilită. Cu dânsa a luat în mormânt misterul unei vieți intime, pe care Dan Petrașincu a încercat să-l deslege sau să și-l închipue în nuvela *Omul gol*, citită într'o ședință chiar în fața ei, cu o ficțiune atât de străvezie, încât dela un timp, îngrijorați, începuserăm să privim spre fundul divanului, de unde, netulburată de convergența privirilor, Bebs o analiza la sfârșit, cu luciditatea obișnuită, cu tact și fără umbra unei supărări față de echivocul situației. Peste misterul trupului și al sufletului, ea a plecat și cu misterul nerealizării prin scris a atâtor însușiri de discernământ critic, de gust estetic și de limpiditate de elocuție. Rezistând până la urmă și contagiunii mediului familial și al mediului nostru ca și tuturor insistențelor mele, a murit fără să fi lăsat un semn material al existenței ei.

În vechea așezare a *Sburătorului*, timp de aproape douăzeci de ani, Bebs și-a avut locul neschimbat în fundul divanului.

Odată cu exproprierea casei, în Octombrie trecut, mutându-mă, dispozitivul apartamentului nou nu mai îngăduia ținerea ședințelor într'o singură cameră, biroul fiind într'una iar divanul în cealaltă, în fundul căruia, sub colțarul bibliotecii din zid, Bebs își reluase locul fără a ne mai vedea, așa că nu ne mai puteam încrucișa spadele decât când, după lectură, trecea pe un scaun iar eu întorceam fotoliul printr'o mișcare de rotație spre dreapta — operație complicată ce stânjenia ritmul vechiu și normal al ședințelor. Ori cât încercasem să o conving ca să treacă în birou pe un fotoliu din față, fusese zadarnic. Șase luni ședințele se desfășurară, astfel, într'o atmosferă de provizorat enervant cu neplăcerea de a ne vorbi fără să ne vedem din față. Cu toată discreția ființei ei modeste, Bebs îmi sugera schimbări radicale, rămase încă în proiect, până ce într'o Duminică, pe când o așteptam ca de obicei, ne sosi doar vestea morții. Părăsit de animatoarea lui ce nu-și găsisese locul material în noua așezare, divanul a ieșit, astfel, definitiv din viața *Sburătorului*. Spirit numai, fata s'a refugiat sub forma impalpabilei flăcării albastre, pe care o simțim în fiecare Duminică printre noi, prezentă în fața mea, lângă lector, prezentă în mine¹).

¹) În intenția pamfletară a d-lui G. Călinescu, din *Istoria literaturii române* de a mă discredită, se pot găsi aceste rânduri, cu care se încheie cel de al șaptelea portret al meu... „Nu de mult muri Bebs (Margareta) una din fetele lui Delavrancea și o grațioasă expertă orală a cenaclului, Sicriul era tocmai coborât în groapă și cei de față aruncau țărâna deasupra, când o izbitură

cu timbru inedit făcu pe toți să tresară și să întoarcă privirile. E. Lovinescu aruncase în groapă propriul său volum de *Memorii*”.

Pentru a încadra faptul în ambianța lui, reproduc prima frază și ultimul pasagiu al cuvântării mele, publicate într'o foaie a timpului: „Tocmai în clipa când scriam pe prima pagină al ultimului meu volum de *Memorii*: „*Minții luminate a lui Bebs cu sufletul întunecat îi ofer această carte*” mi se comunică moartea Margaretei Delavrancea, brusc răpusă de o congestie cerebrală”. Sufletul îmi era întunecat din pricina prigoanei pornite împotriva scriitorilor sub cuvântul că ar fi imorali.

„Când Dumineca trecută cineva citise un articol dintr'un ziar specializat de mult în prigoana și ura față de tot ce e talent, ce se termina cu invectiva:

— Să se isprăvească odată cu toți Arghezii ăștia!

M'am întors atunci către fata din fundul divanului:

— Ei, ce zici, Bebs, de isprava asta?

Scuturându-și cărlionții ușor argintii, ea și-a ridicat expresivii ochii luminoși:

— Toți Arghezii? Ciudat. Eu știam că nu există decât un singur Tudor Arghezi!

Era punctul definitiv pus unei campanii de ură. În fața rămașițelor pământești ale acestei prietene, ale acestei Egerii critice a acțiunii de dezimbecilizare a literaturii române, ne închinăm dar, cu sufletul și mai întunecat decât cel pe care ni l-au cernit aceste triste zile, pentru literatura noastră trimisă la pușcărie. Cer îngăduința familiei de a mă lăsa să arunc printre bulgării de pământ ce vor cădea peste mintea luminată a prietenei și exemplarul acesta de *Memorii*, ce-i era dedicat, cu sfâșierea intimă de a n'o putea întreba, pentru prima dată în acești douăzeci de ani din urmă:

— Ce zici, Bebs?”

Și pentru a da și o notă veselă într'o împrejurare atât de tristă, vom reproduce următoarele rânduri dintr'un articol al d-lui T. Pisani închinat lui Bebs Delavrancea:

„*Fire de artist, de o blândețe și bunătate fără seamăn, cu mintea veșnic iscoditoare, urmărind parcă în toate frumosul, nu*

pricepeam ce căuta ea, cu aceste ale ei însușiri, la cenaclul d-lui E. Lovinescu.

Am întreat-o de multe ori. Am întreat-o și în cea din urmă oară, când am văzut-o:

— *Cum se poate ca o fată inteligentă, fata lui Delavrancea, crescută într'un mediu de aleasă simțire, să meargă la cenaclul din strada Câmpineanu?*

A răs. Și a răs cu poftă. Dar nici de data asta nu mi-a răspuns. A început să vorbească iar despre verbe. Corect e: ei suferă, nu ei sufăr.

Mi-a făgădui că-mi va scrie despre asta.

Nu s'a ținut de cuvânt. N'a avut timp” .

Cred că faptul că o fată „cu mîntea veșnic iscoditoare”, râdea „cu poftă” când o întrea ce caută „la cenaclul d-lui E. Lovinescu” — constituie un răspuns și încă unul foarte categoric. Cu d. Pisani, Bebs prefera să discute dacă e corect „ei suferă sau ei sufăr” și nu chestiuni de literatură.

Intâmplarea a făcut ca în momentul așteptării scoaterii coșciugului din capelă a admirabilei mele prietene să fiu alături de d. T. Pisani, ce stătea de vorbă cu un foarte cunoscut scriitor; în față, de cealaltă parte, se aflau în public două doamne.

— *Cine-i aia? întrebă cu glasul profund d. T. Pisani.*

— *Jeana (îi schimb firește, numele), răspunse scriitorul.*

— *Care Jeana?*

— *Nevastă-mea.*

— *A! Și ailaltă?*

— *Puica.*

— *Care Puica?*

— *Fata Jeanei.*

— *A! Care va să zică Jeana e fata Puicăi...*

— *Nu. Puica e fata Jeanei.*

— *A! Și cu colaborația cui a făcut Jeana pe Puica?*

Scriitorul a răs așa cum trebuie să fi răs și admirabila Bebs, când o întrea ce căuta la cenaclul Sburătorului.

FAUNA IDEILOR: DISOCIAȚII

I

Artistul și ziaristul.

Intre artist și ziarist e o deosebire esențială: artistul trece pe lângă grădina împrejmuită a ziaristiceii, se oprește, îi pășește pragul porții, o străbate numai dealungul gardului, lăturalnic, și mereu cu ochiul spre ieșirile, prin care ar putea-o părăsi la cea dintâi nostalgie a câmpului deschis, și, în orice caz, fără a se afunda în desigururi, ca să nu se piardă. Atitudinea nu e personală, datorită unei aversiuni speciale, ci se integrează în însăși esența artei în antagonism principial cu ziaristica. Printre disociațiile de noțiuni ce-mi propun să fac în aceste pagini, e natural să încep cu disociația dintre ziaristică și artă, oricât s'ar contopi adesea în acelaș om sub o formă egală.

În contradicție cu știința ce se ocupă cu generalul și tinde spre stabilire de legi, adică de însumarea a câtor mai multe fapte sub norma unor principii rectoare, obiectul artei e particularul, individualul; printr'o exemplificare elementară, pe când știința se ocupă cu „omul” în sine, arta are în vedere numai un

om anumit; pe când știința studiază elementele comune ce-i reunește pe toți într'o noțiune unificatoare, arta nu se oprește decât asupra elementelor ce-i diferențiază și-i individualizează... Rămâne acum de văzut raportul dintre artă și ziaristică.

Deși tratează individualul, scopul artei este totuși de a-l ridica la general; în unda mobilă a vremelnicului, ea scoboară reflexul veșnicului; individualul tinde să-l transforme în tipic, așa cum făcea, mai ales, arta clasică. Diferența specifică, de care se preocupă — în deosebire de știință — reușește, astfel, să se fixeze la rândul ei ca un element statornic, ca un model, obiect de comparație și de clasificare. Societatea e plină de galeria eroilor balzacieni, molierești, stendhalieni, proustieni, gidieni, grupați în jurul unor modele literare, foarte individuale la început, și devenite cu timpul tipice, puncte de plecare ale unei întregi genealogii umane.

Fără a mai prelungi discuția în ordinea abstractă și teoretică, oricât ar fi de puțin luminat asupra tendințelor artei sale, instinctiv, artistul are intuiția de a lucra cu materiale fragile pentru scopuri eterne, de a-și transcende instrumentele umile de care se servește. Deși de cele mai multe ori se iluzionează numai, rămânând, de fapt, în mîzga cuvintelor, peste care nu isbutește să sufle aura inspirației, ce transformă și eternizează, sau în lutul inert al atâtor statui ce dezonoarează piețele publice, noi nu ne ocupăm de cazuri ci de lucrul în sine. La baza conștiinței ori-

cărui artist stă ca o piatră unghiulară convingerea de a apleca veșnicia pe jghiabul fluxului său verbal, și că într'o simplă înșiruire de cuvinte se îndeplinesc rituri mărețe și fatale în felul riturilor mișcării armonice a astrelor prin văzduh. Pricină a mizeriei de a rămâne fascinat pe obiectul uneori steril al viziunii lui lăuntrice, ea îi acordă însă și nobleța unei meniri demiurgice.

Dacă în artist trăește această conștiință de a transforma materia, cotidianul, individualul în esențe, în modele, adică de a suprapune realității o lume ideală, obiect de contemplație senină, împinsă, prin emoția estetică, dincolo de bine și de rău, — ziaristul se folosește de aceeași materie și rămâne, conștient, voluntar, în ea. El n'o frământă pentru a o prelucra în forme ideale, poleite în jur de un nimb iluzoriu de eternitate, ci o înregistrează, o analizează, se scufundă în ea, fie din necesități informative, fie din nevoia utilului, căci la baza ziaristiceii se află elementul didactic. Când nu reproduce numai faptul în sine pentru valoarea lui documentară, el scoate dintr'însul cel mult o învățătură.

Deși se folosesc, deci, de aceleași materialuri și trăesc din individual, între artist și ziarist e o deosebire de scopuri, și, fatal, un antagonism: totul privat, firește, în planuri înalte, de pe creștete, în esențe, Iată pentru ce artistul — sau cel ce se crede artist — trece pe lângă împrejmuirea ziaristiceii sau, dacă intră, nu se rătăcește în afundurile meseriei, — de teamă să nu-și piardă libertatea creației.

II

Emoția estetică.

Publicul, spectatorul sau cititorul, judecă în genere o operă de artă prin intensitatea și nu prin calitatea emoției trezite, pe care nu le poate disocia. Faptul de a se vedea mișcat, răscolit, în profunzimile lui sufletești, în sentimente fără legătură cu arta și, mai cu seamă, în a-și traduce emoția prin elementul material, peremptoriu, al lacrimilor, constituie pentru dânsul măsura valorii estetice. „M'a zguduit. Am plâns”, iată formulele obișnuite ale criticei populare. Dacă emoția și lacrimile ar fi adevăratul criteriu al percepției estetice, atunci femeile și copiii s'ar dovedi mai sensibili decât noi față de artă, întrucât sălile de teatru și de cinematograful răsună de plânsul lor înăbușit. Suspensiunea subită a circulației sângelui, stropul sălcii apărut în colțul ochiului și chiar bătăta udă n'au însă, de fapt, nici o legătură cu arta. Melodramele celebre *Cele două orfeline* (cum se spunea în limba timpului) sau *Curierul din Lyon*, la care au lăcrămat generații întregi de spectatori și plâng și astăzi la nenumăratele lor reluări, nu sunt ultima

expresie a artei dramatice, dincolo de *Hamlet* sau *Bérénice*. Valoarea spectacolelor nu trebuie, așa dar, judecată după manifestările emotive ale publicului, de ordin pur uman, izvorîte din prezentarea directă a unor situații mișcătoare prin sine, fără ajutorul artei: găsirea unui copil pierdut după zeci de ani e un moment zguduitor ce n'are nevoie de o expresie artistică pentru a mișca. E, de pildă, situația din *Zaïre* și din multe alte piese. Pe astfel de situații, ca să le zicem așa, elementare, neprelucrate, destul de felurite, ca jertfa unei mame pentru copilul ei, reparația unei erori judiciare, restabilirea nevinovăției unui condamnat la moarte, cazuri de devotament ale inferiorului față de superior și, în genere, reintegrarea în drepturi, în sentimente, restabilirea adevărului, demascarea minciunii sau pedepsirea crimei, pe astfel de situații generoase, cu soluții ce răspund sentimentului nostru intim de dreptate, de omenie, au fost și sunt construite toate melodramele și toate comediile așa zise lăcrimoase, ca și toate filmele moderne de mare acțiune emotivă asupra publicului, oricare ar fi, dincolo de naționalitate și de timp. Poate fi considerată această acțiune tradusă tangibil prin lacrimi ca un element esențial al emoției estetice și pot fi privite aceste melodrame populare ca expresia supremă a artei? Exemple se pot da și din alte domenii. Vasile Alecsandri, de pildă, mărturisia impresia puternică pe care i-o deștepta un regiment în marș: bătrân, își potrivea încă pasul după soldații ce scoborau câmpiile Elizee, în sunetul fanfarelor. Un

drapel ciuruit și glorios, fâlfâind în bătaia vântului, un tropot viguros și cadențat de soldați tineri și marșiali, o muzică militară sau niște simple goarne deșteaptă, în fiecare dintre noi, adânci răsunete emotive, fără ca, prin aceasta, muzica marșurilor militare, desfășurate în ritmul de glorie al trupelor întoarse dela luptă sau pornind într'acolo sau evocându-ne numai posibilitatea, să poată fi pusă alături de muzica lui Beethoven sau a lui Bach. Puțin înainte de războiul mondial s'a jucat și la noi cu mare succes o dramă a lui Henri Lavedan, *Pour la Patrie*, în care numai izbucnirea Marseillezei intonate de trupele ce trec prin piața Școlii Militare sau apariția fâșiei tricolorului, la care se limitează ideea despre viață a colonelului Eulin sau conflictul dintre tată și fiu în privința datoriei către patrie și rezolvarea lui în singurul sens cu putință, atunci când e pusă în joc însăși existența patriei, prin decretarea mobilizării, ajung să trezească în noi emoții violente prin simpla lor înfățișare. La fel și în piesa engleză *Cavalcada*, jucată nu de mult la Teatrul Național, în mijlocul unor scene mai mult cinematice, fără mare interes, avântul cu care pornesc oamenii la război, cultul religios al țării, al Regelui, al neamului, al unor orbi dintr'un azil de mutilați de război, cult trecut peste suferința lor spre idealuri imateriale, înfiorau întreaga sală.

Reiese, așa dar, cu destulă claritate că emoția, tradusă chiar sub forma vizibilă a lacrimilor, nu con-

stitue un criteriu de judecată, când nu este efectul operei de artă luată în categoria sa estetică, ci al unei serii întregi de elemente intrate în compoziția ei intimă pe cale pur asociativă și lăaturalnică privitoare la umanitate, la patrie, la afecțiuni de ordin social sau personal, răscolind intimitatea vieții sufletești. Prezența lacrimii nu exclude, firește, valoarea estetică, dar nu o condiționează; ea pornește din aliajul obișnuit al artei, în funcțiunea ei umană și socială și nu dintr'o puritate, de altfel greu de izolat și de determinat. Nimeni n'a plâns în fața unui apus de soare sau a făcut-o numai din evocarea unor sentimente redeșteptate cu duioșia, de care se impregnează tot ce a dispărut fără reversibilitate. Intru cât arta smulge sufletul omenească din propriile lui cătușe, ale egoismului deci, ridicându-l la înălțimea contemplației, natura emoției estetice este mai mult de ordin abstract și intelectual și, deși în elementul ei prim e efectul unei intuiții, nu poate fi sporită decât prin cultură și posesiunea tehnice artistice. Privită în sine, nu se traduce în lacrimi și, cu atât mai puțin, în acțiune — a cărei negație, dimpotrivă, e.

Ca și metalul prețios, arta nu se prezintă însă aproape niciodată genuină, ci într'o compoziție de elemente străine, profund omenești, ce-i imprimă ductilitatea necesară pentru a-i da o circulație socială, așa că se explică de ce, din incapacitatea disociației, în ochii multora, emoția estetică a ajuns să fie judecată prin intensitate și nu prin calitate.

III

*Avarul și risipitorul*¹⁾.

Am arătat aiurea că puricele, unul din cei mai crunți paraziți ai trupului omenesc, este privit cu destulă bunăvoință și chiar, într'un fel, cu simpatie, în orice caz, e un dușman ce se mărturisește, și nu ca ploșnița sau ca păduchele, despre care nu putem vorbi decât prin aluzie sau chiar de loc. Părtinirea în favoarea acestui dușman diurn și nocturn cu mult mai supărător din pricina ubiquității lui se explică prin transfertul unei calități de ordin fizic în ordinea morală. Sprinteneala lui extraordinară, capacitatea de a sări, așa că, dacă având dimensiunile omului, și-ar păstra o elasticitate proporționată, ar putea sări în lună, se bucură mai întâiu de o simpatie acordată totdeauna agilității sportive, atletismului, deși, în cazul de față, ea este dăunătoare omului; posibilitățile lui de manevră ne reduc mijloacele de apărare.

Judecata noastră față de purice nu este, prin ur-

¹⁾ Câteva din aceste teme au fost tratate și în *Critice*, III, ed. definitivă. Aici au fost reluate și scrise din nou.

mare, nici interesată, nici utilitară ci numai estetică; îl privim aproape cu plăcerea cu care am privi un cal de curse sărind peste bariere sau un câine de vânătoare în volutele salturilor lui. În afară de aceasta, în simpatia noastră relativă, intră, instinctiv și un transfert de valori, asimilând agilitatea fizică cu agilitatea intelectuală.

Sprinteneala, dinamismul, sunt considerate drept expresia inteligenței, pe când imobilitatea, placiditatea, grăsimea sunt privite ca expresia prostiei; — de aci părtinirea față de purice, în dauna păduchelui, a ploșniței, insecte odioase, imbecile, adevărați „paraziți”, despre care nici nu se poate vorbi fără oarecare stânjenire.

Astfel de judecăți de ordin estetic, în contradicție și cu interesul nostru strict și cu ideile morale, motivate uneori și prin transferturi de valori dintr'o categorie în alta, nu se găsesc, firește, numai în felul cum apreciem unele dobitoace ci și în felul cum privim diferitele tipuri sociale. Vom lua un exemplu: *avarul și risipitorul*.

Intreaga literatură universală a consacrat tipul avarului ca odios, într'o galerie de exemplare devenite clasice; și nu e vorbă numai de literatură (deși ea dă măsura spiritului public), ci și de opinia curentă. Avarul e arătat cu degetul, ocolit, ridiculizat; pe socoteala lui se pun tot felul de întâmplări legendare; copiii Romani băteau cu un cui în podea o monedă de aramă numai pentru plăcerea de a-l vedea aplecându-se să o ridice.

În realitate, în cele mai multe cazuri, avarul e un om onest; cu simțul proprietății foarte dezvoltat, pentru ceia ce agonisește el — aceasta fiind unica lui pasiune — e natural să-l admită și la alții. În principiu un avar nu râvnește la bunul altuia, afară de cazul când îl poate lua pe căi legale; el este, prin urmare, un legalist, un păzitor al ordinii sociale, în cadrul căreia pasiunea lui se poate dezvolta.

Prin contrast, risipitorul e privit cu bunăvoință și chiar cu simpatie, deși, în realitate, începând prin a nu-și respecta bunul său, ajunge repede a nu-l respecta nici pe cel al altuia. Pe când avarul nu-și face rău decât sie-și, risipitorul face rău tuturor celor ce au încredere într'însul: se ruinează și ruinează, înșeală, iscălește fals, și poate merge până la crimă. Impotriva evidenței, opinia publică nu-l infierează; în întreaga literatură el este privit cu simpatie; felul cum își bate joc de creditori în Molière sau în Alecsandri arată o preferință. Părtinirea este, așa dar, neîndoiosă: risipitorul este puricele regnului uman; cu toate că în urmă nu seamănă decât de zăstru, mizerie și crimă (o singură bancă falimentară din cauza datoriilor lui neplătite aruncă în ruină și desperare un mare număr de oameni săraci), risipitorul e răsfățatul scriitorilor și al publicului.

Pentru explicarea acestei inegalități de tratament, trebuie să recurgem tot la un transfert de valoare. Risipitorul e privit prin funcția generozității, a inimii bune, de care, aparent, face dovadă, împrăștiind bani în dreapta și în stânga, ajutând la nevoie.

Nimeni nu se întreabă însă de unde-i vin și câte nenorociri a putut provoca procurarea lor frauduloasă; întrebuințarea numai a unei minime părți în scopuri altruiste aruncă vălul uitării peste rest. Prin faptul că, deși nu face nimănui nici un rău, în afară de lui însuși, nu face însă nici un bine, avarul este odios; primează astfel simpatia pentru generozitatea exterioară, fără nici un discernământ pentru latura morală ascunsă în dosul aparențelor. E drept că s'ar mai putea da o interpretare acestei inegalități de judecată: instinctul social înclină spre risipitor, văzând în el un distribuitor de bunuri, pe când în avar, un stăvilor al circulației lor.

IV

Avariția, pasiune abstractă.

Dintre pasiuni, avariția este cea mai ușor de definit și cea mai greu de înțeles și de acceptat. Definiția e simplă: confuzia scopului cu mijlocul. A fi avar înseamnă a lua banul drept scop în loc de mijloc. Pentru fiecare din noi însemnătatea banului stă în posibilitatea procurării plăcerilor. El dă tot: femeie, lux, călătorii, situații sociale; nu dă doar talent și ceia ce se leagă de cele eterne, gloria de pildă. În colo, aproape nimic nu-i rezistă; și dacă nu dă sănătatea, o poate ajuta.. Pentru omul normal el este, așa dar, un vehicul, pe când scopul e plăcerea provocatoare de pasiuni: pasiunea pentru femei, pentru jocul de cărți, pentru vin, fără a mai numi altele de un ordin mai înalt, muzica, literatura, călătoriile, așa zisele pasiuni intelectuale. Oricare le-ar fi deviațiile și dezastrele, întrucât râvnesc la bunuri neîn-doioase, iubite și dorite de toți, celelalte pasiuni sunt înțelese, dacă nu și aprobate chiar și în elementul lor de dezechilibru al forțelor sufletești.

Dacă admitem pasiunile existente embrionar și în noi, deoarece pleacă dela bunuri și plăceri precise, încontestabile, nu admitem însă avariția, întrucât ea nu pare a rezida în abuzul unei plăceri ci în lipsa ei. Lipsa, firește, este un fenomen foarte general; trei sferturi din omenire sunt lipsite de cele mai elementare plăceri, cu excepția poate a celor sexuale, la îndemâna oricui. Paradoxul avariției stă în căutarea, agonisirea prin orice căi a mijlocului, prin care se procură plăcerea și apoi din abținerea dela ea. La avar banul nu duce la nimic: din mijloc a devenit scop. Deși ar putea deschide foarte porțile bunurilor omenești, avariția se oprește în pragul lor, de unde și aversiunea cu care este privită ca o deviație monstruoasă și o confuziune de valori.

Intrucât avariția e lipsită de elementul plăcerii, așa cum o înțelegem noi, materializată în ceva precis, femeie, vin, muzică, am putea-o numi o pasiune pură, o pasiune fără obiect, un fel de artă pentru artă. Ori-cât l-am vedea pe avar reprezentat în literatură ca fascinat de obiectul material al pasiunii lui, banul, caracterul avariției rămâne, mai ales azi, indiscutabil abstract.

Harpagon își poartă, în adevăr, lădița cu aur sub-suoară și mulți alți avari literari își vâra mânilor până'n coate în grămada de bani a casei de fier, — ca și cum voluptatea lui ar fi de ordin sensorial, cum ar fi voluptatea unui colecționar de tablouri sau de cutii de chibrituri ce se bucură prin ochi ori prin pipăit. Această formă de voluptate era posibilă odi-

nioară, când bogăția avea o expresie materială, aurul, o grămadă de aur, care să îmbete privirea și să încante urechea prin sonoritatea lui muzicală.

Bogăția este astăzi o abstracție, o simplă chitanță a unui depozit la o bancă din străinătate, ce scapă vederii sau n'o satisface, o coloană de cifre, hârtii, ficțiuni, calcule și atât; avarul clasic cu mâinile vârâte până'n coate în grămezile de aur ale unei hrube, a devenit, deci, un anacronism. Pasiunea lui nu mai poate fi privită ca o pasiune sensorială, legată de un obiect precis, ca toate celelalte pasiuni materializate. Obiectul dragostei lui a ajuns o abstracție, o ficțiune. Categoria e atât de neașteptată, încât pare absurdă; fiind răspândită, trebuie să corespundă totuși unei plăceri reale, profunde, identică plăcerii rece a matematicianului de a lucra cu abstracția cifrelor. Aș compara-o cu desfătarea omului ce s'ar mulțumi cu simfonia aromelor unor mâncăruri neatinse, dar și aroma este încă o plăcere sensorială. Plăcerea avarului e de calitate pur abstractă și se satisface, probabil, intelectual, prin excesul mental al reprezentării plăcerilor devenite accesibile. Nevoind să treacă la acte — avarul se abține în posesiunea lor abstractă.

Conchidem, așa dar, că, pe când toate pasiunile au obiecte materiale, precise, dorite, într'o măsură, de fiecare din noi, avariția constă în renunțarea voluntară la dânsese și la înlocuirea lor prin simple reprezentări; ea este, prin urmare, un fel de beție rece, abstractă ce se satisface într'o orgie de imaginație. Cheia unei lăzi de fer sau cifra unei sume depuse la

o bancă au puterea de a-i trezi în gând, abstract, plăcerile după care noi alergăm, spre a le gusta sensorial. Inobilându-l, l-am putea proiecta pe avar în categoria marilor contemplativi, a marilor poeți, ce se îmbată de armonia mișcărilor astrale sau din frumusețile abstracte ale cifrelor, ale algebrei, fără sens pentru noi.

Totul rămâne însă în ordinea speculativă și poetică, întrucât nu se poate pătrunde în psihologia avariției, decât cunoscând-o singur și poate, chiar nici atunci, deoarece, ca toate pasiunile, avariția nu se recunoaște pe sine. Avarul nu știe că e avar. Pasiunea lui e o stare normală, organică, topită intim cu ființa lui, pe care n'o condamnă, pentru că, n'o poate judeca. În ordinea psihologică, ea este ceiace în ordinea fiziologică e respirația sau secrețiile trupului. În tinerețe am pătruns în intimitatea unui bătrân, de neam mare, cu nume istoric, și cu foarte multe milioane, care trăia ca un poet sărac, într'o singură odaie a unei mari case părăsite, cu cearșafuri sau ziare întinse drept storuri cu un simplu lighean de tinichea, și cu o sanie, atârnată vara de tavanul odăiei, pentru ca șinele de fer să nu se uzeze frecându-se de podea. Era un om crescut în străinătate și cu rost la vorbă; judeca totul sănătos și nici nu-i dădea prin gând că ar putea trece drept avar, deoarece pentru fiecare avariția începe exact cu un grad mai jos. Dacă, de pildă, cheltuiește zece lei pe zi pentru întreținerea lui, avariția nu începe de cât la nouă lei șaptezeci și cinci de bani. Zece lei i se pare o sumă normală, ce-i dă o absolută

libertate de spirit de a critica sever pe alții. Asistând la reprezentarea piesei lui Molière, avarul râde sincer, deoarece nu se recunoaște în erou. Chiar dacă e și mai rău, cazul lui i se pare totuși altul. Ne având nici un servitor, de pildă, se crede superior lui Harpagon, care-l transformă pe Maître Jacques din bucătăr în vizitiu. Privit de mulți ca o școală a vieții, — teatrul nu vindecă pe nimeni de viții.

Dovada că e o pasiune pură, abstractă, ce se satisface prin sine, în imaginație, prin simple reprezentări și nu devierea unei virtuți reale a spiritului de economie și de prevedere, stă și în faptul că avariția sporrește cu vârsta.

Dacă ar fi numai deformarea spiritului de economie și de prevedere, avariția s'ar arăta cu deosebire în tinerețe, când, în plină capacitate de muncă, ar fi natural ca omul să se gândească și la bătrânețe și să strângă, cum se spune, bani albi pentru zile negre. Deși la bătrânețe, în apropierea morții, agonisirea, din prevedere, nu mai are nici un fel de motivare, avariția se deslănțue totuși până la proporții tragice, tocmai atunci, în pragul neantului, când banul devine cu desăvârșire inutil. Ea nu este, așa dar, deformarea spiritului de economie, ci o pasiune pură, dezinteresată, abstractă, nevalabilă prin plăcerile materiale ce le procură sau prin eventualele lipsuri ale bătrâneții, pe care le evită, ci numai prin beția rece a reprezentării plăcerilor, care, cu vârsta, prin exercițiul unei vieți întregi, crește nelimitat ca idropisia.

V

Soțul și amantul.

Optica părtinitoare cu care e privit în societate și în literatură risipitorul față de avar, deși risipitorul e un ferment de descompunere morală, pe când avarul nu-și face rău decât lui însuși — nu se limitează, cum e și firesc, numai la acest caz special ci se găsește și în altele din felurite domenii.

Examinând, de pildă, felul cum e privit clasicul triumphiu conjugal, al soțului, soției și amantului, de literatură și mai ales de teatru, constatăm că simpatia scriitorilor și a publicului merge spre amant în timp ce bărbatul e ridicol, când își ignorează situația și odios când o primește. Nu e nevoie de citații: literatura popoarelor e plină de bărbați încornorați, prezentați fie sub forma unui soț bătrân și gelos, a unui tutore de specia lui Bartholo, sau pur și simplu a unui soț, care nu e nici bătrân nici odios din pricina geloziei, ci n'are altă vină decât de a fi soț, adică vrednic principial de a fi înșelat. Ca factor esențial al familiei, de la baza vieții sociale, bărbatul reprezintă însă, în realitate, un element indispensabil or-

dinei morale și legale: el își ia asupra-și toate neplăcerile și greutățile familiei; își suportă soția în toate excesele unui caracter nu totdeauna egal și ușor de suportat; e tatăl copiilor săi ori, în orice caz, își ia răspunderea lor în fața vieții și a legii; sarcina lui e pe atât de grea, din punctul de vedere al libertății lui personale, pe cât e de necesară progresului social și continuității speciei. Optica prin care e privit soțul înșelat îi este, cu toate acestea, întotdeauna defavorabilă; dacă nu știe, este ridicol, deși, în cele mai multe cazuri, ignoranța lui vine din bună credință, din lealitate, din incapacitatea de a concepe înșelăciunea.

E un om nevinovat, în sensul evanghelic al necunoașterii răului, — și totuși, nevinovăția lui e arătată cu degetul; abia și-a întors spatele, și cei rămași îi râd pe socoteală, povestind fel de fel de amănunte ale nenorocirii lui; nici măcar din solidaritate de sex ori din actuală sau viitoare confraternitate de nenorocire, nimeni nu-l compătimizește. De altfel, dacă bărbatul înșelat e ridicol, chiar când nu e din vina lui, nici soția înșelată nu întâmpină mai multă înțelegere și compătimire. Nu e ridicolă, pentru că natura și societatea au acordat bărbatului mai multe posibilități de acțiune sexuală, dar n'o urmărește simpatia nimănui.

Simpatia opiniei publice merge aproape totdeauna spre cel ce înșeală și nu spre cel înșelat: iată adevărul. Dacă soțul știe și tolerează (și în genere lumea crede că știe, chiar când el e total neștiutor), el e odios;

totdeauna i se presupune un interes material, împodobindu-l, nu se vede de ce, cu un epitet din lumea aquatică, și nu legături sufletești greu de sdrobot sau prezența copiilor, piedică a divorțului.

În fața soțului discalificat e amantul, de cele mai multe ori un pierde-vară, cu disponibilități de timp, un profitor; din complexul vieții, nu culege decât plăcerile; în locul întreținerii oferă numai flori și bomboane primite cu grațitudine, cași cum ar reprezenta cine știe ce jertfe materiale. Apare numai la timp oportun; distrează, se distrează și atât; răspunderi n'are; chiar când ține locul berzei din basme, soțul stă la gura vetrei de primește darul adus în scutice. El e totuși privit cu simpatie.

În fața acestei inegalități de tratament, se simte nevoia unei explicații. Opinia publică săvârșește, neîndoios, nu numai o nedreptate dar chiar și o imoralitate, ce surpă temelia oricărei vieți sociale imposibil de conceput fără principii morale. Explicația, atât cât se poate da, e ceva mai complexă, dar, dela început, e vorba, probabil, tot de un transfert de valoare. Ca și puricele, ca și risipitorul, amantul e văzut exclusiv prin prisma tinereții, a libertății, a generozității, a iubirii cu atributele romantice ale cavalerismului, întrepedității, agilității fizice și istețimii spirituale, al scării de mătase și al madrigalului — al unui dinamism și al unei poezii ce-l fac simpatice; pe când soțul e văzut tot atât de exclusiv numai prin caracterul lui de obligativitate, de datorie, de proză cotidiană, prin placiditate.

VI

Omul, inconformist veleitar

Cazul amantului și al soțului s'ar putea încadra și într'o formă de revoltă împotriva ordinii sociale și morale venită dintr'un fel de inconformism de constatat pretutindeni în spiritul public și în literatura ce-l traduce, la noi ca și aiure. Omul legii și al ordinii sociale a fost întotdeauna un punct de ură sau de satiră: de la teatrul de păpuși, în care comisarul e bătut până la înalta literatură satirică, ordinea este atacată prin toți reprezentanții săi: vardistul, — obiect de satiră al întregii literaturi și caricaturi franceze — jandarmul, comisarul, portărelul, magistratul, în ordinea legii de stat, popa în ordinea legii morale, sunt priviți cu antipatie, cași cum nu s'ar răzima pe dânșii liniștea și orânduirea societății în care trăim. În schimb, există o întreagă literatură de esență romantică, a cărei expresie mai înaltă de filozofie socială o reprezintă Victor Hugo, literatură favorabilă vagabondului, răsvrătitului împotriva societății și chiar a moralei, a ceia ce se numește un *out-law*.

Nu e vorba, firește, de o producție singulară, întrucât astfel de producții pot fi în orice sens fără a deveni și semnificative, — ci de o producție îmbelșugată și pe placul masselor...

Pentru a putea înțelege o literatură, în care polițistul e întotdeauna odios, deși el ne apără liniștea și viața și în care hoțul fie el și amator sau detectivul de specia lui Sherlock-Holmes, Arsène Lupin, Rouletabile sunt punctele de atracție ale atenției simpatice a milioane de cititori sau de spectatori de filme cinematografice, — explicația transferului de valoare, a ingeniozității, inteligenței, riscului, în sânul unei acțiuni imorale, nu ajunge. Problema trebuie privită și în cadrul unui inconformism rămas firește în ordinea veleitară, protestatară.

Legea morală, ca și legea socială sunt, negreșit, necesare vieții în comun; cu toți o admitem și cu toți ne supunem comandamentelor ei, fără care umanitatea ar fi redusă la animalitate. Cu toată necesitatea ei, ea nu reprezintă totuși un element de constrângere, un rigorism, o rectitudine puțin simpatice.

Vardistul dela reglementarea circulației ne apără împotriva vehiculelor, dar ne împiedică de a trece, când ne închipuim că am putea totuși trece fără primejdie; uitând semnul sigur ce ne face, de dânsul legăm numai noțiunea arbitrarului, a constrângerii, la care ne silește; din apărător, el devine un dușman.

La fel cu vardistul, și jandarmul, comisarul, portărelul, magistratul nu mai sunt apărătorii siguranței noastre și ai bunurilor noastre, ci executorii unor

măsuri ce ne par vexatoare și ne stânjenesc în libertatea primordială — întrucât e anterioară ordinii sociale și morale. Întâi a fost crima sau raptul și pe urmă legea ce le pedepsește. Nimeni nu se ridică împotriva legii, de vreme ce rațiunea ne dovedește că fără dânsa n'ar putea exista viață socială; fiind însă aspră, riguroasă, ia repede aparența unei constrângeri, a unei vexații; substanțialul se uită și rămâne numai elementul exterior al durității cu care e aplicată uniform.

În loc de recunoștință, se trezește, astfel, în om un sentiment de protestare, de revoltă, de inconformism, ce nu se traduce în fapt, în acte împotriva societății sau moralei, ci rămâne sub forma veleitară a unor atitudini pur inofensive.

Se răsbună doar de câteori citește în romane sau vede în filme că polițistul e păcălit de un hoț isteț, jandarmul e bătut sau magistratul e prezentat ca un gângav imbecil. E singura lui satisfacție împotriva unui rigorism social, pe care îl admite ca o necesitate, nu fără a mârâi, retrăind în spirit edenul libertății și al anarhiei preistorice, pe când frica de pedeapsă nu stabilise încă constrângerile vieții sociale.

VII

Evadarea din realitate.

Inconformismul instinctiv față de tot ce reprezintă o constrângere se poate dovedi nu numai prin ceea ce urăște opinia publică ci și prin ceea ce-i place. Ne putându-i opune o rezistență activă, individul îi opune constrângerii sociale o atitudine de frondă și de satiră: se bucură oridecâte ori principiul autorității suferă.

Animal social, în sine, în inconștientul lui, nu i s'a înăbușit încă omului aspirația către o viață liberă fără obligațiile legii, o viață, în care să i se întâmple tot ceea ce nu se poate întâmpla aieve. Preferința lui intimă nu merge, așa dar, spre o literatură scoasă, din realitate, copie a unei lumi, pe care el o cunoaște, și o detestă ca nivelatoare, ci dintr'o lume construită cu totul altfel, în voia întâmplării și a fanteziei lui cu valorile răsturnate ca pomii în apa unui lac. Naturalismul strict nu răspunde, în nici un caz, aspirației mulțimii; nimeni nu vrea să regăsească și în literatură ceea ce ar fi bucuros să uite din viață. Gustul public cere, dimpotrivă, o evadare, o elibe-

rare din rigorismul vieții și al legii, într'o lume arbitrară, pe care scriitorul o plăsmuește după voință, răspunzând tendinții intime a mulțimii pururi nemulțumite de ce e și năzuind spre ceea ce nu e. În acest sens, s'ar putea cita o serie întregă de piese de teatru al căror succes se explică în bună parte, prin satisfacerea acestei aspirații latente a publicului de evadare din realitate într'o lume arbitrară, condusă de alte norme decât cele existente, într'o lume de fantezie, unde totul e cu puțință. Formula succesului e simplă și e de mirare că n'a fost mai des folosită de cei ce caută numai succesul, întru atât e de evident că răspunde adevăratului instinct al mulțimii. Punerea pe scenă, de pildă, a unei multimilionare care se mărită cu un tânăr funcționar fără alte calități excepționale de inteligență sau de frumusețe ci cu însușiri mijlocii la îndemâna oricui, satisface dorința intimă a spectatorului, bucuros că astfel de minuni se pot întâmpla oricui și deci și lui.

Cu puțină abilitate dramatică succesul e sigur. Am adus piesei *Omului și mârșoaga* și obiecția că, pentru a îndreptăți apoteoza finalului, ar fi trebuit ca încăpătânarea lui Chirică să se fi îndreptat spre un obiect mult mai demn de admirație, o descoperire, de pildă, o idee umanitară sau așa ceva. Obiecția i s'a făcut de curând, cu ocazia reprezentării piesei la Paris, de Robert Kempf, în foiletonul ziarului *Le Temps*, care a citat, între altele, și cazul lui Bernard Palissy, ce și-a ars mobila pentru a-și alimenta cuptorul, din care aveau să iasă minunatele lui faianțe. Din punctul

de vedere ideal, al valorii, obiecția e întemeiată; din punctul de vedere al succesului de public autorul a avut dreptate. A-și consacra viața unei mari descoperiri presupune o calitate intelectuală și o sforțare, de care spectatorul nu se simte capabil; a te încăpățâna să crezi în valoarea sportivă a unui cal e un lucru mult mai ușor. Crezându-se în stare să o facă, e, astfel, bucuros la gândul că și lui i s'ar putea întâmpla minunata aventură a lui Chirică, — întrucât în fiecare mijeste dorința de a evada din realitate și de a se trezi, fără merit și sforțare, altul decât e.

VIII

Geneza satirei.

În aceeaș ordine de idei, a atitudinii omului față de lume, trebuie văzută și problema atitudinii satirice caracteristice literaturii române, și mai ales sub forma specifică a umorului, pregnantă pentru fizionomia întregii literaturi moldovenești. S'ar părea că satira este expresia unei atitudini violente, revoluționare, de inconformism exploziv față de societate, de anumite constrângeri sau de oameni; în realitate, violența sa este pur verbală, literară fără alt scop decât de a masca lipsa de reacțiune și incapacitatea împotrivirii virile. Românul — și cu deosebire, Moldoveanul — e satiric, batjocoritor; literatura lui populară e plină de ironie, de umor și nu respectă pe nimeni, nici pe Dumnezeu.

Rând pe rând el și-a bătut joc de boer, de ciocoi, de fanariot, imitându-i și graiul, de Evrei, iscodindu-le fel de fel de porecle, și făcându-i centrul unei adevărate literaturi umoristice, de țigani, figură de epos popular, într'un cuvânt de toți stăpânii, și de toți reprezentanții ordinei, de la „jandar” până la popă.

Pe temeiul acestei literaturi, Românul ar putea fi crezut un om dârz, greu de mânuit, veșnic nemulțumit și revoltat împotriva stăpânitorilor, a legii. Din tot ce știm din istorie și din câte vedem cu ochii noștri, n'a existat, totuși, neam mai blajin, și care n'a răzbit decât prin singura armă a resemnării, a mlădierii și a unui fel de impermeabilitate morală, ce l-a ținut intact; străinii, impilatorii au trecut, dar el a rămas ca înainte, milenar neschimbat, după cum odinioară trecuseră și roiurile de barbari fără să-l fi dislocat sufletește... Atitudinea de satiră și mai ales de umor ține locul lipsei de acțiune sau, mai degrabă, de reacțiune ce se face prin gest, nu prin comentarii, prin ironie, prin glumă. Au venit turcul, fanariotul, ciocoiul, ovreiu, jandarmul; i-au luat tot ce a avut în băătătură. El și-a încovoiat spinarea, dar după ce au trecut, sau chiar în timpul asupririi, i-a încărcat de porecle, de ironii, de o bogată literatură satirică sau umoristică, în care nu apar în rolul lor de impilatori, ci ridiculizați în defectele lor fizice sau cine știe ce cusururi morale. Atitudinea satirică nu e o atitudine de luptător, ci o atitudine de contemplativ ce-și ascunde lipsa acțiunii printr'o superioritate morală, pe care poporul nostru a avut-o incontestabil asupra tuturor celor ce l-au impilat; după cum o au, în genere, toți contemplativii asupra oamenilor de acțiune, îngrediți în bunurile materiale ale vieții.

Românul n'a impilat pe nimeni și a fost despoiat de cine a vrut, dar a privit stelele, și apele, și munții, a trăit în sânul naturii, a avut fiorul morții și din

contactul cu cele eterne a scos poezie, artă. În fața dușmanilor din afară și dinăuntru și-a încovoiat spinarea, a lăsat să treacă valul, și de suferință s'a ogoit, aninându-le de haine scaiul batjocurei, al porcelanelor; împotriva biciului nu s'a luptat cu coasa ci cu gluma și cu umorul împăcat în sine și, în definitiv, și cu ceilalți. Din suferință a făcut literatură — și, socotind bine, e încă ceiace rămâne mai vrednic de pe urma unui neam și a vieții.

IX

Morala în vacanță.

Am arătat prin câteva exemple ostilitatea instinctivă a opiniei publice față de tot ce e ordine legală ori morală. Publicul e împotriva vardistului, jandar-mului, portărelului, magistratului, preotului, și în unele țări, și împotriva armatei, pentru a-și acorda simpatia intimă vagabondului, răsvrătitului, hoțului, mai ales când e sportiv; în cadrul ordinii chiar, el preferă polițistului pe detectivul amator, pentru că, și sub această formă, își închipue că e împotriva ordinii oficiale. Atitudinea rămâne, firește, într'un plan pur ideal, platonice, fără nici un fel de repercuțiune asupra realității. Nimeni nu tăgăduiește valoarea religiei, a magistraturii, a armatei, a siguranței publice, fără care n'ar putea exista viața socială; ele reprezintă însă constrângeri unanim acceptate de rațiune dar intim detestate de individualismul din fiecare din noi. Viața omenirii n'a început prin societate ci prin libertate absolută; „animalul politic” s'a născut mai târziu și, mai mult pe baze deliberative decât instinctive.

Rămășiță a unui inconformism față de ordinea socială și morală, ostilitatea este expresia, sub formă numai veleitară de altfel, a instinctului de libertate, a vieții primitive fără comandamente, adică fără jandarm, fără pușcărie sau fără agenți de circulație.

Mărginindu-ne la aceste exemple, rămânem într'un plan fără eficacitate în ordinea practică; e ca și cum am deduce dela prezența sfârcului sânelui inutil al bărbatului, existența anterioară a unei adevărate mamele și, prin urmare, existența unei faze de nediferențiere a sexelor. Supraviețuirea amintirii libertății inițiale nu se manifestă însă numai sub forma atitudinii de frondă față de autoritate, ci și prin instituții recunoscute, în care anarhia este acceptată, organizată și legiferată. Primul comandament al oricărei vieți sociale și morale este interzicerea omuciderii și, în mod general, interzicerea individului de a-și face singur dreptate, libertate, care ne-ar scoate din cadrul vieții colective pentru a ne arunca în viața ancestrală, spre care instinctiv râvnim.

La acest comandament fundamental, împotriva sensului existenței ei, societatea însăși consimte derogări, recunoscând cazuri, în care crima e tolerată. Am trăit multă vreme sub presiunea morală a așa ziselor crime pasionale — deși de cele mai multe ori sunt foarte lucide și chiar calculate — care duceau nemijlocit la achitare, iar, când era vorba de crime politice, chiar și la apoteoză. Neputând-o legifera, pentru că nu e

posibil să i se recunoască vreo motivare, fără a nu se ruina însuși principiul vieții sociale, crima pasională fusese, totuși, scoasă de sub rigiditatea codului penal și trecută pe seama unei justiții populare, neținute să judece după lege, ci după sentimentele ei intime. Cine împlinește însă această justiție populară? Omul mijlociu, în sânul căruia se ascunde sub formă larvară reminiscența libertății anterioare manifestate prin atitudinea ostilă autorității, omul, care în literatură sau la cinematograful e împotriva vardiștii, a jandarmului, a magistratului, a papei și simpatizează cu tot ce rupe norma vieții sociale pentru a-și afirma dreptul la libertate absolută. Rămasă la locul său, o astfel de atitudine e inofensivă; adusă pe banca justiției populare ea devenea însă primejdioasă societății: achita din inconformism față de constrângere și de transfertul de valoare, de care beneficiază pasiunea, prin aura unui prestigiu unde se amestecă ideea de libertate, de dinamism, de depășire, de evadare, — deși, în fond, nu înseamnă decât o revenire la o formă de viață preistorică, și, deci, de barbarie, pe care achitarea masivă a justiției populare tindea, inconștient, să o restaureze. Morala își lua vacanță.

X

Morala în dilemă

Au trecut peste treizeci de ani, de când am asistat la o lecție de deschidere a cursului de Morală al d-lui D. Drăghicescu, prezentat de cunoscutul pe vremea aceea Const. Dissescu. Format la școala sociologică franceză a lui Durkheim, conferențiarul susținea, cu o elocință de altfel destul de sumară, că morala este un produs exclusiv social, o armatură creată de viața în comun pentru a o face posibilă.

O studentă de lângă mine umplea de zor pagini după pagini, cu argumentarea conferențiarului, la sfârșitul căreia luă însă cuvântul și Dissescu. În afară de multiplele lui curiozități ce i-au creat un fel de legendă încă din viață, deși n'am avut ocazia să o constat, Dissescu avea și reputația unui adevărat enciclopedist. Intr'o comemorare la Ateneu a poetului Grigore Alexandrescu, în calitate de ministru al instrucțiunii publice, el a lungit aproape un ceas o înșiruire de locuri comune pentru a-l apăra de învinuirea de a fi fost un poet... erotic, Numai cu greu am priceput că Dissescu nu cunoștea sensul

precis al cuvântului, căruia îi acorda un înțeles pejorativ. Nu știa că, oricât de suave, poeziile de dragoste se numesc tot erotice. Și de data aceasta, el se lăsă în voia unei improvizații deslânate asupra moralei, susținând că, indiferent de constrângerea socială, e produsul unui instinct și, ca argument suprem, aducea faptul că el, Dissescu, n'ar face o mulțime de acțiuni numai din îndemnul intim al conștiinței lui morale, chiar dacă ar ști că ele n'ar fi cunoscute de nimeni și că s'ar sustrage, prin urmare, oricărei penalități. Imoralitatea vieții publice și private a lui Dissescu, cunoscută de mulți dintre ascultători, mi-a ridicat un zâmbet pe buze în fața unei argumentări atât de puțin convingătoare chiar prin pilda cuvântătorului. Mai interesant mi-a părut spectacolul studentei de lângă mine, care, după ce umpluse multe pagini cu expunerea conferențiarului, se pusese să reproducă și replică lui Dissescu, până ce, dându-și seama de contradicția lor, se discumpănise, se oprise din scris, continuase să asculte controversa și, la urmă, la ieșirea profesorului din sală, convinsă poate, nedumerită mai probabil, văduvită în sentimentul ei de *famulus* faustian, care vrea să ducă acasă ceva negru pe alb, sigur, odihnitor, — ne găsind altă soluție decât de a-și rupe foile scrise, truda ei de un ceas, a plecat fără să știe care este origina moralei.

Rău a făcut, deoarece argumentarea sociologică a conferențiarului era cea adevărată. Că există instincte

morale, e posibil. Ele n'au însă valoarea de comanda-
mente. Dacă ar fi avut-o, religiile nu s'ar fi văzut
obligate să le prescrie atât de riguros. Morala e, în
realitate, o armatură a vieții sociale, creată anume
de ea pentru a se apăra, secretată, am putea spune;
de aci infinitele ei variații după epoci, după rase,
după popoare, după clase sociale și adesea după
foarte mici distincțiuni geografice.

Faptul că morala este una din funcțiile vieții so-
ciale, se vede, în prima linie, din dependența în care
trăește și se desvoltă; ajunge o fază de convulsie a
vieții sociale pentru ca și ea să fie sguđuită de ace-
leași mișcări sismice până la o abolire complectă.

Epocile de mari catastrofe, cum ar fi molimile, re-
voluțiile, ocupațiile străine, etc. nu sdruncină numai
societățile ci și principiile morale, ale căror oscilații
înregistrează toate variațiile temperaturii colective.
In apropierea morții, frânele se rup, și se deslănțuie
toate pasiunile într'o frenezie de viață, notată de con-
temporani și la Atena ca și la Milano și în timpul re-
voluției franceze, fără să mai pomenim de războiul
în sine, care, prin faptul răsturnării vieții sociale în-
săși, răstoarnă și absolut toate valorile morale, nu
numai prin vacanță ci și prin demisie.

XI

Frumusețea, fenomen psihic

Frumusețea plasticei umane reprezintă un raport de linii, de forme, un raport care, dealtfel, nu e strict obiectiv, ci variabil după epoci, constituind un canon estetic impus uneori vremelnice de un mare artist: canonul, de pildă, al sculptorului atic Scopas, cu arhitectonica trupului omenesc prea dezvoltată față de micimea capului. Acum treizeci de ani, dinaintea unui tablou al lui Botticelli din Muzeul Luxemburg dela Paris, discutam cu un poet asupra marelui prețuri în acea epocă a pictorului florentin. Lăsând la o parte valoarea tehnică a artei lui, actualitatea lui Botticelli venia în largă măsură din faptul unei prefigurării estetice a tipului de femeie, gracil, sinuos, sul de fum învelit în pânze străvezii și accidentate, ajuns la modă după câteva veacuri. Toți marii artiști au creat, astfel, modele feminine: plasticii mai mult în ordinea fizică, poezii mai mult în ordinea spirituală.

Există un tip unic de madonă rafaeliană, după cum există un tip unic de frumusețe rubensiană; canonul

estetic al frumuseții baudelairiene e altul decât cel fizic și moral al femeii eminesciene. Deși obiectiv, adică scos din studiul științific al formelor, dintr'un raport și o armonie, conceptul estetic al femeii este, prin urmare, variabil, ca orice concept estetic prin însăși esența lui și prin influența atâtor cauze din afară.

Nu de frumusețea obiectivă, demonstrabilă prin raporturi, e vorba aici, ci de forța lăuntrică ce o pune în valoare, dându-i viață și expresie, de frumusețea interioară, de sine stătătoare, fără a o asimila, totuși, cu frumusețea morală, prin confuzia a două valori deosebite, a două lumi diferite, între care se pot efectua transferturi, rămânând totuși autonome: frumosul estetic este altceva decât frumosul fizic. Frumusețea obiectivă e statică și ar părea moartă, dacă n'ar fi însuflețită de elementul dinamic al conștiinței ei lăuntrice. În înțelesul limitativ al oricărui paradox, frumusețea e reflexul voinții de a fi frumos. Expresivitatea îi vine dela căldura lăuntrică, dela dinamismul interior al vieții. Conștiința de a fi frumos nu este, după cum s'ar crede, efectul faptului de a fi frumos, ci, dimpotrivă, frumusețea este un efect al conștiinței ei, sau, mai precis, al voinții și al dorinței de a fi. Intrucât forța interioară a iubirii iradiază în afară, transfigurează liniile cele mai neregulate și le dă un caracter, o expresie, luminând vasul ce o închide cu transparențe moarte, altfel, în pastă mată, s'ar putea afirma că femeile iubite sunt și frumoase. Odată cu

încolțirea unui sentiment de dragoste, trădat prin toate valorile și prin toate carminurile ce invadează și subliniază trăsăturile figurii femești, fizionomiile cele mai inexpresive se însuflețesc. Iubirea constituie un resort lăuntric, o dorință, o voință de frumusețe, transmisă imediat materiei, pentru a-i da expresie și viață, adică adevărata frumusețe, dinamică, dincolo de canonul estetic, ieșit numai din raporturi geometrice. Când acțiunea interioară a conștiinței încetează, materia își pierde reflexul sufletesc și devine inertă. Urițenia începe odată cu încetarea voinții de frumusețe. E urită femeia care nu mai dorește să fie frumoasă — în dorință intrând, bineînțeles, totalitatea forțelor spirituale ce alcătuiesc resortul intim al esteticului.

XII

Sborul și căderea lui Icar

N'a existat invenție care să fi răspuns unei mai lungi și mai frenetice așteptări decât aviația. Apa a învins-o omul repede prin brațe și prin lopeți, iar mai târziu, prin abur; îi rămânea aerul străbătut atât de marea de paseri. Nu se pot concepe ochii omului preistoric decât râvnind la sborul lor impunător în siguranța și în armonia lui. Fascinat de ispita bolții albastre brăzdată cu atâta lesniciune de lopețile lor fragile, omul istoric a încercat, din cea mai îndepărtată antichitate, să le afle taina.

Legenda lui Dedal, meșterul Labirintului, și a fiului său Icar, ce ne vine din fundul civilizației egeice și ne răsună și acum în cadența versurilor lui Virgiliu, și-a găsit expresia de marmură în grupul lui Canova, dintr'unul din muzeele venețiene, în care candoarea fiului, încercându-și aripele de ceară și viclenia bătrânului, ce i le prinde de umeri, ispitindu-l cu ochii și cu gestul spre văzduh, sunt atât de bine fixate, cu amestecul de avânt și de teamă, încât realizează întreaga fascinație a aerului asupra omului.

După milenii minunea au văzut-o cu ochii, în după amiaza unei Duminici din 1909, o sută de mii de Bucureșteni și de oameni veniți din toate unghiurile țării.

În moment când harabaia greoaie a lui Blériot, cu nimic din aripele de ceară ale lui Dedal sau de șindrila ale Meșterului Manole, s'a ridicat deasupra noastră și a sburat într'o mișcare sigură de sine, cu orientare și chiar cu grație, n'a fost de cât un vaer de admirație ieșit din miile de piepturi față de o minune ce înfăptuia o atât de veche aspirație și într'un chip atât de neașteptat: plutirea în aer a unei mașini mai grele decât dânsul.

Omenirea întreagă a salutat cu entuziasm invenția aeroplanului, prin care, după pământ și apă, era cucerită cea de a treia stihie, aerul, nu numai ca o minune care frângea legile fizicei, ci și pentru faptul că printr'însa părea a se porni o nouă fază a civilizației omenesti cu rezultate incalculabile pentru prosperitatea publică.

În afară de principiu, tot atât de miraculos și azi, speranțele puse în aviație s'au dovedit însă înșelătoare, întrucât n'a adus ca element de progres în evoluția omenirii — decât scurtarea timpului necesar transporturilor. A parcurge într'o zi ceea ce se parcurgea înainte în trei, reprezintă, negreșit, un câștig de timp și, deci, un element de progres, nu însă și o revoluție în tehnica vieții economice a omenirii. Nu e vorba de riscurile și greutatețile aviației, întrucât nu ne raportăm la momentul de față și admitem înlă-

turarea lor, ci de constatarea principială a neputinții ei de a schimba condițiile existenței omenești pe măsura, de pildă, a descoperirii puterii propulsive a aburului, care la vremea ei, n'a trecut, totuși, ca o minune.

Alături însă de binefaceri relative, aviația a avut, în schimb, rezultate dezastruoase pentru destinul omenească, față de care avantajile se anulează. Am înțeles-o cu toții, din clipa, când am văzut — din începuturile războiului trecut — că păsările minunate nu lăsau din cioc solia prosperității viitoare, ci bombe distrugătoare; cuprinși de panică, Bucureștenii, care, cu câțiva ani înainte, alergaseră entuziaști la Băneasa, nu știau cum să se ascundă mai repede la apariția păsărilor ucigașe.

Din primii ani ai aviației, în ficțiunea unui romanțier asupra destinului ei, un burghez parizian terorizat de greutatea de circulație ale Parisului, abia aștepta să se retragă la țară, departe de tramvae, automobile și autobuze; pe când își sorbia în sfârșit liniștea bucolică, cultivându-și legumele grădinii, prăbușindu-se, un aeroplan îl strivi cu stropitoarea de flori în mână; dușmanul îl urmărise, astfel, până în grădina de zarzavat. Viziune mediocră a celor ce aveau să se întâmple apoi, odată cu izbucnirea războiului mondial, când, dintr'un modest instrument comercial, aviația s'a prefăcut în cea mai mare calamitate a civilizației omenești, cunoscută în erele istorice, dincolo de Greci și de Fenicieni.

Alături de uscat și de apă, prin ea s'a adăugat un

nou câmp de luptă și de distrugere, mult mai vast decât celelalte două, — aerul, cu riscuri mai mari și în condiții mai tragice. Nu e vorba de morțile pricinuite la fel cu cele de pe apă și de pe uscat, ci de imensa lărgire a câmpului de operație, a ariei de distrugere întinsă acum asupra unei țări întregi, cu mult dincolo de zona de luptă; nu încăerarea a două armate pe un front limitat ci încăerarea nelimitată a două națiuni în voința de a se distruge total, nu numai în soldați, ci și în neluptători, în întreaga populație, în totalitatea așezărilor civilizației omenești, în orașe și sate; războiul a devenit, astfel, totalitar. Aviația i-a răsturnat întreaga tehnică, perfecționând-o și adăogându-i și capitole noi, imense, cum ar fi războiul chimic, prin care aglomerații mari ca cea a Londrei sau a Parisului pot fi distruse sau războiul microbial.

Războiul este însă războiu și, din fericire, deci, intermitent. Catastrofa aviației nu se mărginește numai în epocile apariției lui ci a ajuns permanentă, legată intim și profund de viața națiunilor. Sarcina bugetară a omenirii pentru aviația militară se fixează la sute de miliarde de lei. Ea nu e odată pentru totdeauna, ci, anuală, întrucât, în continuă perfecționare, după doi-trei ani, întregul material aviatic se declasează și trebuie înlocuit cu altul nou.

E lesne de închipuit imensa operă de asistență socială și culturală ce s'ar fi putut obține cu aceste miliarde aruncate în văzduh pentru a se întoarce apoi pe pământ sub forma distrugerii și a morții.

XIII

Formația și deformația profesională

Oricine a putut constata variațiile de atitudine ale unui prieten sub dublul aspect al intimității și al situației lui oficiale, la ghișeul unui oficiu public sau îndărătul unui birou, în fața căruia defilează multiplele nevoi ale cetățenilor în raporturile lor cu statul. Omul intim e un modest, un timid poate, cu raporturi cordiale, pline de omenie: ai relații vechi cu dânsul și n'ai fi bănuit niciodată că sub aspectul unei sociabilități egale s'ar putea ascunde durități de caracter și de umoare. Nevoia te duce într'un birou de minister, fără să știi cu cine vei avea aface: printre dosare și înconjurat de solicitanți descoperi, deodată, cu bucurie egoistă, prezența vechiului camarad de școală sau de raporturi sociale. Instinctiv, ai un gest de intimitate repede retractat în fața unei priviri prin ochelari, ce te-a zărit în masa solicitanților, cu indiferență, cu ochii goi ai statuilor antice și, în orice caz, fără a-ți semnaliza recunoașterea sau măcar mirarea de a te vedea acolo unde nu te-a văzut niciodată. Iți înghiți nodul din gât și te topești

în gloata celorlalți, ce nu respectă rândul, ci ca în toate competițiile vieții, dau din coate și își fac loc prin simpla îndrăzneală a unui „pardon” aruncat imperios. „Pardon” pentru ce? Pentru ca să-i dai voce dumnealui să-ți ia locul; și ți-l ia, deoarece, timid sau intimidat, presupui totdeauna omului grăbit un drept, fără să te întrebi de unde-i vine. Renan se plângea că n'a putut prinde niciodată tramvaiul; totdeauna i-au luat-o alții înainte. Pe vremea lui nu exista, se vede, numărul de ordine, cu ajutorul căruia le vine rândul și timizilor și delicaților. La noi, în nici un domeniu, nu există număr de ordine: totul revine, deci, pe seama inițiativei personale și a îndrănelii. Înaintează cine poate brusca, aruncând în dreapta și în stânga „pardon”, cași cum ar fi așteptat pentru rezolvarea unor chestiuni urgente de folos public și nu de interes personal.

Deși prietenul dela birou te-a văzut fără să te vadă, cu o privire abstractă căzută uniform pe masa amorfă a solicitanților, te lasă să-ți fierbi acolo, nerăbdarea, până ce, numai în lipsă de alți petiționari, îți vine, în sfârșit, rândul. Dacă ai nervi și susceptibilități, renunți, firește, repede la interesele ce te aduceau; dacă interesul e prea mare sau dominat de spiritul de observație, rămâi atent la cele ce se vor desfășura, în urma unei atitudini atât de distante, de abstracte. Primirea e normală, corectă, profesională — fără urma vreunei efuzii prietenești, fără vreo aluzie la mingea, pe care ați bătut-o împreună în curtea școalei sau la lungile nopți de spovediri sau de planuri co-

mune. Nu te-a văzut de un an, și nu se bucură; ai crede că s'a despărțit eri de tine la un colț de stradă și când alunecă alături de scopul vizitei, reia o conversație ruptă de multe luni îndărăt la punctul precis unde a fost lăsată; de cele mai multe ori se limitează însă, strict, la obiectul solicitării, fără să se mire de a te vedea unde nu te-a mai văzut; te privește ca pe un vechiu solicitator, un obișnuit al scărilor ministerelor, iar, dacă cererea intră cumva într'un cadru de cereri generale, scoate un „iarăși!”, cași cum i-ai mai fi cerut și eri ceva...

Prietenul de relații afectuoase nu mai există; dacă vrei să-l afli trebuie să-l cauți acasă, la cafenea, la colțul străzii, pururi gata la efuziuni sentimentale și la priviri retrospective. La minister nu-l găsești însă; prezența unui birou sau a unui ghișeu între tine și dânsul a stabilit o barieră, peste care nu se poate trece, peste care nu se poate arunca nici o punte: tu ești un solicitator, pierdut în masa anonimă a celorlalți, iar el o pârțică, oricât de neînsemnată, a autorității publice. Psihologia i-au creat-o, firește, unele necesități și metode salutare de lucru, care reclamă promptitudine, expeditivitate limitativă, taciturnitate, dar și conștiința latentă de a reprezenta fie și un atom al puterii, arbitrare și nivelatoare, care înăbușe expansiunea, prietenia și chiar omenia. Exercițiul funcțiunii așterne, astfel, peste lava sufletului, o platoșe protectoare, de formație strict profesională.

Simțul răspunderii în deținerea unei părțicele de

autoritate ca și însăși igiena birocratică, bazată pe economie de timp și pe un fel de neutralizare a personalității afective, secretează în chip firesc calcarul unei cochilii de protecție prezente în exercițiul funcției și depuse după ușă de îndată ce funcționarul reîntră în viața privată. Nu trebuie uitată nici susceptibilitatea solicitatorului, care prin faptul că vine rar își închipuie că are dreptul la un tratament special. El nu ține seamă, că în dosul biroului prietenul de acasă s'a automatizat, a devenit un fel de mașină de înregistrare, fatal uniformizatoare.

În prima mea descindere la Paris, mă văzui într'oză în plină Avenue de l'Opéra, cu bagajele lăsate la gară, negru încă de fumul trenului, fără domiciliu, și dezorientat în a mi-l găsi. Mare îmi fu deci bucuria, când văzui de departe un cunoscut destul de vag din București, mult mai în vârstă decât mine spre care mă aruncau cu elan sentimental ca spre un mîntuitor. Omul mă privi flegmatic, nu se miră de prezența mea la Paris și după câteva cuvinte de circumstanță se grăbi să se despartă. Oricât aș fi știut că el își făcuse studiile la Paris și că venia în fiecare vară la cursele din Iulie, și că, prin urmare, faptul de a întâlni un compatriot, de altfel, puțin cunoscut, nu-l putea impresiona, nu i-am iertat multă vreme lipsa de interes, indiferența.

La fel, psihologia celor doi oameni despărțiți de birou e diferită: solicitatorul își închipuie că face un demers unic și se așteaptă la atenții speciale, la mi-

rări, la prerogativele rarității, pe când, blazat, istovit, automatizat, funcționarul nu vede dinaintea lui decât o gloată nediferențiată de solicitori ce atentează la liniștea și răspunderea lui și în care nu mai are timpul să distingă prieteni de necunoscuți, deopotrivă de inoportuni.

Acesta e jocul sufletesc normal al funcționarului în exercițiul funcțiunii și explicarea cochiliei calcaroase formate în jurul lui de îndată ce se află îndărătul unui birou sau ghișeu...

Peste formația birocratică mai există însă și-o „deformație” tradusă în desvoltarea excesivă a abuzului de putere considerat ca singurul semn vizibil al puterii. Oricât ar părea expresia unei siguranțe de sine, a unui voluntarism, a unei suficiențe autoritare, abuzul de putere este, în realitate, efectul unei slăbiciuni, al unei nesiguranțe, al conștiinței unei insuficiențe. Omul care se simte la locul lui e stăpân pe mijloacele lui și nu se manifestă decât în cadrul legalității; numai cine are îndoeli asupra meritelor lui personale, asupra valabilității situației în care se află simte nevoia de a și-o dovedi sie-și nu prin ceia ce e îndrituit să facă — deoarece legalul n’ar constitui o dovadă suficientă — ci prin abuz. Numai astfel are iluzia puterii sale. Dela acest punct de plecare al unei nesiguranțe personale, al incapacității de a-și găsi satisfacția în sine, pornește procesul de deformare a psihologiei profesionale, care, dacă ne urcăm pe scara valorii sociale, poate duce la rezultate catastrofale:

cu cât sunt mai nesiguri pe sine, cu atât tiranii devin mai sângeroși.

Șeful de birou în fața căruia te prezinți anonim nu te tratează numai ca un element nediferențiat dintr'o masă de solicitanți, ci ca o victimă, ca un cobai experimental al puterii sale, care, dacă s'ar exercita legal, n'ar mai produce nici o senzație; pentru a o obține, tocmai din conștiința latentă a insuficienței sale, el recurge la abuz, adică la afirmarea voinții lui arbitrare, care calcă legea sau, în orice caz, o îngrădește în restricțiuni și amărăciuni. Principal, el răspunde negativ oricărei cereri, rămânând ca obținerea dreptății încetul cu încetul să pară efectul acțiunii lui personale și discreționare. Văzând în dreptul de a vexa, semnul puterii sale, ține înainte de toate să vexeze.

„*Vexez deci exist*”, își zice, deși, în realitate, vexarea este dovada unei insuficiențe morale.

XIV

Miorița și psihologia etnică

Anevoioase, studiile de psihologie etnică nu duc decât la rezultate parțiale și contestate: chiar în privința raselor vechi, cu trăsături caracteristice, și fixate printr'o evoluție istorică bine cunoscută — cum ar fi, de pildă, Evreii — rezultatele sunt contestate: studii recente tăgăduiesc cu fapte ce iace parea stabilit. Rasele reprezintă, în adevăr, un fascicul de atâtea elemente divergente sau răutopite, încât psihologia lor depinde adesea și de punctul de vedere din care sunt studiate; grupând voluntar sau involuntar un număr de fapte fatal restrâns, generalizările sunt parțiale. Popoarele nu reprezintă formații fixe ci formații evolutive, frământate de împrejurări geografice, istorice, amestecuri și influențe străine; valabile acum, constatările pot fi inactuale peste o sută de ani.

Și asupra psihologiei poporului român s'au făcut cercetări cu acelaș caracter de parțialitate, — cu atât mai grele cu cât privesc un suflet nefixat încă într'o

unitate psihologică și abia fixat în unitatea lui politică. Incertitudinea și mutilarea adevărului este, așadar, o condiție inerentă acestor cercetări, în care literatura populară constituie totuși documentul cel mai autentic față de alte mărturii individuale, totdeauna contestabile. Pe lângă valoarea estetică, adesea exagerată de misticismul cu care e privită capacitatea de creație artistică a poporului, folklorul lui conține în el un element mult mai sigur: elementul psihologic care alcătuește materialul cel mai important în studiul conjectural al psihologiei etnice.

Pentru a sgârșia mai mult decât de a săpa în ceață atât de problematică a sufletului poporului nostru, cu deosebire în ramura ei moldoveană, continuitatea prin lipsa de reacțiune față de forțele din afară constituie, credem, o notă caracteristică; mlădiindu-se până la trecerea valului, se regăsește apoi pe sine, ca înainte, fără alterări structurale. După năvălirile milenare ale barbarilor, după atâtea războaie, impilări, ocupații streine, asupra lăuntrice de elemente eterogene, rasa noastră a rămas intactă. În sprijinul lipsei ei de reacțiune, al pasivității, al consimțirii tuturor loviturilor din afară, considerate ca fatale, se poate aduce și o mărturie literară, de o valoare mai sigură decât cazurile individuale cunoscute de fiecare din noi sau chiar din interpretările scoase din istorie. Cu toată existența a mai multor variante regionale, Miorița, în versiunea lui Alecsandri, trebuie să fie o creație moldovenească, pentru că în ea găsim expresia

cea mai adâncă și mai autentică a lipsei etnice de reacțiune. Când oița bârsană îi destăinuiește ciobanului „Moldovan” complotul urzit de ceilalți doi ciobani, îndemnându-l să-și ia:

*...un câne
Cel mai bărbătesc
Și cel mai frățesc.*

Pentru a se apăra, Moldoveanului nostru nici nu-î trece prin gând că ar putea rezista, ci, înfrânt înainte de luptă, pregătindu-se de moarte, îi dictează oiței dispozițiile testamentare de o mare frumusețe poetică, dar fără nici un fel de reacțiune. Intregul etos moldovenesc trăește, astfel, în atitudinea nemuritorului cioban.

Lipsa de reacțiune față de forțele din afară este una din caracteristicile psihologiei etnice moldovenești. Resemnarea cu care primește tot ce-l împilă și-l calcă în picioare a fost încadrată de obicei în esența unei concepții fataliste a vieții, de proveniență orientală.

Dacă lipsa de reacțiune ar fi rezultatul unei insuficiențe organice, fără alte echivalențe, situația rasei n'ar fi de invidiat; ea ar fi semnul unei decadențe, al unei descompuneri fără nici o utilitate, fără nici o contribuție în totalul civilizației omenești, pe când, dimpotrivă, ea este dovada unei vieți interioare, a unei bogății sufletești, care, dacă nu se traduce în fapt, se ridică, prin contemplație, la cea mai înaltă expresie artistică.

Arta e realizarea în ficțiune a unor forțe sufletești ce nu se pot realiza în acte; pentru a întrebuința terminologia lui Freud, ea e o sublimare sau un transfert de valoare din ordinea reală în ordinea ideală; o energie, care, neputându-se mistui în afară, în descărcări materiale, se refulează, adică se reține, trece în inconștient, unde, firește, în sufletele înzestrate cu aptitudini artistice, se sublimază, suferind o adevărată mutație, și se eliberează sub forma literaturii, picturii, muzicii. Și principiul de „eliberare” al lui Goethe nu este, în fond, decât o prefiguratie schematică a sublimării freudiene ca origine, sau ca una din originile artei. Pustiit de o pasiune, nu numai în epoca Wertheriană ci și mai târziu, în epoca bătrâneții a Marienbadului, marele poet nu-și regăsea liniștea decât prin eliminarea obsesiei sub forma artei, trecând-o din realitate în ficțiune. Culcându-și pasiunea în mausoleul creației artistice, omul putea redeveni, astfel, olimpiu, deasupra vâlmășagului.

Pentru ca un sentiment să devină o obsesie e necesar, în cele mai multe cazuri, ca el să nu fie satisfăcut, realizat, în chip normal, adică tradus în acte, în descărcări firești, în posesiune, când e vorba de dragoste. Ne găsiindu-și o exteriorizare legitimă, el se reține și invadează toate încăperile sufletului răscolind, exaltând, înveninând; devenit astfel încetul cu încetul, o obsesie, ajunge să paralizaze toate forțele sufletești prin întreținerea unei febre continue,

de care omul de rând nu poate scăpa decât doar prin „crimă pasională”, iar artistul prin transfertul ei în ficțiune poetică: procesul cel mai obișnuit al creației artistice.

La originea artei este, așa dar, — firește și cu notabile excepții — o nesatisfacere, o refulare. Dragostea satisfăcută — sufletește sau fizic — devine proză conjugală și se transformă în copii; numai la temperamentele cu totul excepționale ea se ridică la inmulțirea major al îndestulării. Pentru a deveni plâns nemuritor, ea nu trebuie însă să se consume în realizare ci în aspirație spre realizare, sensul ultimelor versuri ale poeziei lui Rainer Maria Rilke din „*Caetele lui Malte Laurids Brigge*”:

*In brațele mele: ce prăpastie ce se hrănește
din pierderi...
Ele nu te-au oprit și, mulțumită acestui
lucru,
eu te țin pe vecie...*

Nesatisfacerea în ordinea materială dă, astfel, eternitate sentimentelor.

Fără a avea pretenția valorii universale a unei legi, procesul de refulare și de sublimare este, în genere, la baza creației artistice. Lipsa de reacțiune moldovenească, evidentă în cursul istoriei, și dovedită zilnic prin fapte și atitudini concrete, putea rămâne, fi-

rește, o insuficiență, fără echivalență în alt plan; n'a rămas, totuși, din pricina calității artistice a rasei dovedite printr'o întreagă literatură și pe care nu ajung să o explice influențele culturale. Lipsa ei de reacțiune vine dintr'un exces de viață interioară, de afectivitate. Abundența vieții speculative, a contemplativității duce la o inhibiție în fața acțiunii; oamenii practici nu se recrutează dintre cugetători și cu atât mai puțin dintre poeți; fără divorțul absolut al acțiunii și al cugetării, amândouă reprezintă polarizări deosebite ale sufletului, mai ales când cugetarea e de natură speculativă sau e în simbioza unei bogate vieți afective.

Prin aceeași lipsă de reacțiune în fața realității, am arătat că se explică și întreaga literatură satirică moldovenească. Reacțiunea omului sanguin, de acțiune, s'ar fi exprimat prin fapt, supunându-și impilatorii: sufletul moldovenesc i-a suportat, dar gestul mutilat, anulat, s'a prefăcut repede în stare de conștiință, în afectivitate. În loc să se exteriorizeze, sub forma proiecției de sine, printr'un act de inhibiție, de refulare, mânia s'a rezorbit înăuntru sub forma creației artistice. De ceiace n'a putut face prin gest, omul s'a despăgubit printr'o literatură de atitudine superioară, ironică, satirică.

Plecați dela *Miorița*, ne întoarcem la ea. Când oița bârsană îi destăinuește complotul baciului Ungurean și al celui Vrâncean, și îl îndeamnă să-și ia în ajutor cânele „cel mai bărbătesc și cel mai frățesc”, în loc

să o asculte și să-și înfrunte tovarășii, luându-le înainte, ciobanul „Moldovan” nu numai că nu reacționează prin fapt, dar nici nu se plânge. Dacă ar fi pus mâna pe baltag, pe lângă milioanele dispărute fără urmă în noaptea timpului, s’ar mai fi pierdut încă un cioban. „Moldovanul” nostru nu se revoltă, nu-și ucide dușmanii ci, fără luptă, își organizează propria-i moarte și îngropare. Refularea actului nu se resoarbe nici măcar în literatură satirică, ceiace ar fi reprezentat încă o formă de energie verbală, intențională. Trăit între cer și pământ, dedat unei vieți pur contemplative, spectaculare, apropiata lui asasinare nu-i trezește nici un fel de răzvrătire. O primește cu resemnarea fatalistă a lui:

Și de a fi să mor

și-i dictează oiței ultimele dispoziții funerare cu rugămintea de a le comunica „lui Vrâncean și lui Ungurean”. Trecută printr’un suflet contemplativ elegiac, lipsa de reacțiune nu i-a acordat o biruință asupra tovarășilor haini, ci o biruință asupra timpului. Prin simpla armă a geniului poetic, învinsul, asasinatul, a călcat, astfel, peste moarte în eternitatea creației artistice.

Omul care nu știe lupta cu viclenia tovarășilor își organizează înmormântarea și viața postumă cu un rar simț poetic. Vrea să fie îngropat în strunga de oi, în dosul stâniei, cu fluerașe de fag, de soc și de os la căpătâi, prin care, când o trece vântul:

*Oile s'or strânge
Pe mine m'or plânge
Cu lacrimi de sânge!*

Să-i plângă dar să nu le spună nimic de omor; nu numai că nu se luptă, dar nu vrea nici să-și întristeze oile cu ideia crimei tovarășilor lui deveniți acum și ciobanii întregei turmi. Pe lângă măreața transpunere alegorică a morții în nunta cu a „lumii mireasă”, în cadrul naturii, infinita lui delicateță morală se prelungește apoi și mai adânc în distincția celor două versiuni, după cum moartea e povestită oilor sau „măicuței bătrâne”, care nu trebuie cu nici un preț să înțeleagă din alegorie adevărul. Din astfel de resemnări, transpuneri și delicatețe morale, iese marea artă.

Psihologia snobismului

Limitată de obicei în ordinea socială, noțiunea snobismului e mult mai largă: admirația pentru tot ce e la modă. Lumea snobă, în aprecierea populară, este lumea celor ce trăesc în atmosfera unor prejudecăți sociale, de castă, a unor precăderi convenite nașterii sau situațiilor, a unui cod de viață strict reglementat de ierarhii și atitudini considerate ca nobile, fără distincție între cei ce s'au trezit înăuntrul acestei vieți de protocol și cei ce o admiră, tânjesc după ea și se silesc chiar să-i exagereze disciplinile. Confuzie între obiect și imitația lui.

A trăi în cadrul în care te-ai născut nu e snobism, ci un fel natural de a fi întrucât există mai multe feluri de a trăi deopotrivă de autentice. În sânul micii burghezii, în viață periferică a mahalalelor, în ordinii național și internațional al apașilor și chiar în cenobitismul pușcăriașilor domnesc anumite norme de conducere, un „cod” poate tot atât de strict cași protocolul curților regale, un fel determinat de a privi „onoarea” și precăderile sociale, ale sexului, ale

vârstei, ale situației, un limbajiu special, argotic; dacă este altul, mai simplificat, mai rudimentar, și, dacă, în parte, e al nostru, nu înseamnă că nu e înșepenit și el în duriții protocolare la fel de riguroase. A trăi numai în recepții reglementate după ierarhii e tot atât de natural pentru unele clase sociale ca a petrece cu lăutari în umbrarele grădinilor de vară pentru altele.

A numi „snobă” viața văzută de pe trotuarul înghețat prin geamurile sălilor de bal orbitoare de luminile policandrelor și de juvaerurile femeilor reprezintă, în realitate, o formă de invidie. Snobismul nu e o stare naturală ci una simulată; el pornește dintr'un sentiment de admirație excesivă, ce caută să se traducă în fapt, adică în imitație, prin atitudini de împrumut, de aparențe, de eleganțe ce ascund rău realitatea, de etichete forțate tocmai pentru a masca lipsurile, într'o notă cu atât mai stridentă cu cât i se simte mai mult absența autenticității.

Snobismul social e forma cea mai obișnuită și mai recunoscută de oricine; fiecare o poate arăta cu degetul de pe trotuar pe perinile moi ale limuzinelor. Sfera noțiunii snobismului este însă, de fapt, mult mai largă; el se întinde în toate domeniile vieții, tot atât de prezent și de tenace și în domeniul vieții intelectuale, în literatură, în muzică, în pictură, și chiar în filozofie. Toate formulele de artă sau conceptele filozofice, disparate, contradictorii, dela modernismul cel mai excesiv, până la primitivismul cel mai re-

trograd, ce pusese nu de mult în circulația modei tam-tamul muzicii africane și sculpturile în lemn ale negrilor, pot fi actualizate prin congruența anumitor influențe din afară, și deveni cultul unei întregi categorii de snobi, împrăștiați pe suprafața pământului, care laudă, exaltă, întrețin o atmosferă, și, dacă sunt artiști, imită.

Atitudinea firească a omului simplu, rămas la starea lui naturală, nemolipsit de mode și de molime sociale sau intelectuale, față de orice snobism este de ostilitate, atitudine firească dinaintea simulației, a schimei, a maimuțării. Deși mai mult de pe urma snobismului social s'a îmbogățit literatura satirică, nici celelalte forme n'au rămas nebicuiute. *Les femmes savantes* și *Les précieuses ridicules* alcătuesc, de pildă, elementele unei satire a snobismului intelectual al femeilor.

Prin lipsa lui de natural, snobismul nu putea fi, așadar, privit decât cu ostilitate. Comicul ieșit din contrastul dintre fond și formă, mai ales în domeniul socialului, constituie, după cum se știe, materialul esențial al literaturii noastre satirice, întrucât contrastul e mai puternic la noi decât în Apus. A privi snobismul numai prin latura artificialității, a imitației, cu evidente accidente dela cea dintâi lipsă de supraveghere, ca o barbă falsă deslipită în plină acțiune dramatică, poate fi o atitudine global îndreptățită, dar nu ține seama și de alte elemente importante în desbaterea procesului snobismului.

Snobismul reprezintă, în realitate, un element apreciabil în dialectica progresului vieții sociale dar mai ales în ordinea intelectuală, artistică. Progresul nu iese din repetiție ci are la punctul lui de plecare un act revoluționar, fie el cât de mic, „o invenție”, un salt, o soluție de continuitate — pornite din inițiativa unui reformator social, religios, a unui mare om de știință sau mare artist; el purcede, așa dar, dela un act individual și nu colectiv, care cu cât e mai original, cu atât rămâne mai izolat de înțelegerea contemporanilor și e mai amenințat de a fi înăbușit de ostilitate sau de inaderență. Micul grup al adeptilor înțelegători nu reprezintă de cele mai multe ori o forță destul de dinamică pentru a frânge blocul dușmăniei, format prin simpla dialectică a vieții, dar mai ales imensa masă inertă a indiferenței ce nu vrea să fie tulburată din obiceiuri. Lăsat pe seama mijloacelor sale proprii, oricare i-ar fi forța de propulsiune, actul original n’ar putea aproape niciodată să se răspândească fără intervenția snobismului dincolo de cercul restrâns al inițiaților. Pentru a lua un exemplu recent, dacă soarta teoriilor lui Einstein ar fi rămas numai pe seama celor în stare să le înțeleagă în amănunt, relativismul ar fi fost redus la existența obscură a unor note din revistele savante.

La nucleul specialiștilor a trebuit să se adauge de timpuriu masa imensă a „snobilor”, a simulanților, a celor ce s’au mulțumit cu rudimentele vulgarizate ale teoriilor lui Einstein, pentru a le da o mare difuziune și a le scoborî în public. Dacă intervenția sno-

bismului în probleme abstracte se limitează numai la notorietate, în domeniul artei devine mult mai eficace, prin difuzarea formulelor înseși de artă.

Studiindu-se procesul răspândirii tuturor inovațiilor în domeniul muzicii, al picturii, al literaturii, mai ales în veacul nostru și, prin urmare, procesul oricărui progres artistic, mecanismul lui se poate reduce la trei elemente inegal de esențiale dar necesare: actul individual al artistului original, Debussy, Mallarmé, Cezanne, Manet, Picasso, Rodin, Baudelaire, etc., prin care ce crează o nouă formulă estetică, individual sau din eforturile asociate ale unui grup, ale unei școli; numărul restrâns al cunoscătorilor și al prețuitorilor acestor formule, critici, colecționatori sau chiar artiști; și însfârșit marele număr al „snobilor” oricăror noutăți, simulanții inovațiilor, pe care le propagă apoi, creindu-le un climat și dându-le o vitalitate ce le-ar fi lipsit altfel.

Deși pe fundamentul unei simulații admirative, care prin însuși faptul artificialității trezește și ostilitatea și atitudinea satirică a observatorului, snobismul reprezintă, așa dar, un element necesar în dialectica progresului, mai ales în domeniul artei. Nu e o valoare pozitivă, de sine stătătoare, ci se mulțumește să stabilească în jurul formulelor noi un climat prielnic inovației. Lăsată pe seama propriei sale forțe propulsive, invenția originală ar expira înainte de a-și fi realizat destinul; trecând prin straturile bune conducătoare ale admirației snobe, ea se răspândește pe o arie mult mai întinsă. Difuziune nu înseamnă, ne-

greșit, viabilitate și multe din formulele răspândite de snobism se dovedesc caduce și dispar după o scurtă notorietate. Valoarea stă în sine, în compoziția interioară a formulei noi; snobismul nu e decât un element exterior de ajutorare, de difuziune, prezent la punctul de origine al tuturor marilor curente artistice, impresionismul, pointilismul, cubismul, expresionismul, dadaismul, suprarealismul sau chiar la baza difuziunii muzicii wagneriene sau a impresionismului muzical al lui Debussy, formule de valoare inegală, unele dispărute chiar, ajutate în propaganda lor de snobism cu profit pentru evoluția civilizației.

Am formulat încă de mult o lege psihologică a *simulării-stimulării*, afirmând prin ea valoarea de stimulare și deci de progres a oricărei simulări. La Rochefoucauld recunoscuse în ipocrizie un omagiu al viștiului adus virtuții, întrucât ca orice simulare, conține și ea un element de recunoaștere a superiorității morale a obiectului imitat fie numai și prin elementele lui exterioare. Prin însuși faptul ipocriziei sale, Tartuffe dovedește recunoașterea în virtute, în generozitate, în dezinteresare, în pietate a unei valori. Nepuțându-și-le însuși, el caută să le imite. Sub aspectul moral și al progresului vieții sociale, ipocrizia constituie, prin urmare, un pas dincolo de cinism, care neagă principial primatul virtuții și o înfruntă deschis. Dacă Tartuffe nu e numai ridicol ci și odios, se datorește faptului că Molière a vrut să-și împingă eroul până la ultimele lui concluzii; în genere însă, procesul psihologic al simulației e altul. Deși nu pleacă din

fondul viu al sufletului, și nu e, prin urmare, o realitate sufletească, deși se mărginește la imitarea elementelor superficiale, practicarea continuă a simulației aduce cu timpul contractarea unor deprinderi ce nu rămân fără repercusiuni sufletești ci se transformă în acțiuni, care, indiferent de realitatea de unde pleacă, nu sunt lipsite de utilitate. Cazul ipocriziei ce caută în simulare numai o armă mai puternică pentru a-și ajunge scopurile egoiste există negreșit: e cazul tratat de Molière. Alături de dânsul și cu mult mai răspândit e însă cazul ipocriziei ce se silește să-și ascundă asperitățile de caracter, răutatea, calomnia, violența, lipsa de generozitate și de omenie printr'o serie de atitudini onctuoase, prin gingășii sentimentale mieroase, prin laude grăbite să se reverse, creind, astfel, o atmosferă, dacă nu plăcută, cel puțin suportabilă, prin prezența elementului convențional, fără de care caracterele se ciocnesc prea brutal și se rănesc. Simulațiile succesive și continui sfârșesc prin a constitui aproape un climat moral, cu posibilități de a provoca și stări sufletești reale și acțiuni binefăcătoare.

CUPRINSUL

TABLA DE MATERIE

Prefață	5
<i>I. Fauna domestică și provincială.</i>	
1 Intoarcerea fiului înstrăinat	7
2 Bunica și nepotul	10
3 Femeia cu nouă copii	16
4 Serviciul de etape	19
5 Porcul	22
6 Cocoșul	25
7 Rățoiul	28
8 Gâscanul	31
9 Curcanul	34
10 Cânele	37
11 Pisica	41
12 Furnica	44
13 Vaca	47
14 Broasca	50
15 Greerul	55
16 Racia	62
17 Domnul Frumosu	67

18	Solomonii	71
19	Memorial ieșean	76

II. Fauna vieții literare: Scene și Portrete.

1	Cavalerul balt	84
2	Tinăr de viitor	91
3	Povestea lui Nessier și a celor opt cocoșaji	97
4	Două metode	112
5	Fân în coarne	121
6	Cămașa fericitului	134
7	Timidul	139
8	Vânt de Primăvară	142
9	Nodul gordian	148
10	Tonul	153
11	Knock-out	17
12	Myrina	161
13	Bronzul	164
14	Mâni nemernice	168
15	Lovitură prin bandă	171
16	Confuzie	171
17	Substituirea	182
18	Diplomație	186
19	Consișierul	193
20	Noi, artiștii	205
21	Un personagiu în căutarea autorului	209
22	„Notre grand Arghirooulos”	214

23	Instinctul de conservare	219
24	Comandorul	230
25	Poetul absolut	235
26	Biruința Occidentului	240
27	Strigoii	244
28	Strategie	248
29	Colaboratoarele	254
30	„Où vous allez?”	258
31	Efecte neașteptate	262
32	D. Evolceanu, critic literar	265
33	G. Călinescu	275
34	I. A. Rădulescu-Pogoneanu	287
35	Nichifor Crainic	294
36	Marcu Aureliu Melencovici-Polsk	300
37	Din carnetul unui autor de „Istorie a literaturii române contemporane”	305
	1 Corneliu Moldovanu	308
	2 Boeria mă obligă	312
	3 Arama românească	313
38	Siluețe feminine:	
	1 Iôana Postelnicu	316
	2 Lucia Demetrius	323
	3 Cella Serghi	326
39	Dan Petrașincu	328
40	Virgil Gheorghiu	331
41	Sorana Gurian	335
42	Bebș Delavrancea	341

III. *Fauna ideilor: Disociații.*

1	Artistul și ziaristul	347
2	Emoția estetică	350
3	Avarul și risipitorul	354
4	Avariția, pasiune abstractă	358
5	Soțul și amantul	263
6	Omul, inconformist veleitâr	366
7	Evadarea din realitate	369
8	Geneza satirei	372
9	Morala în vacanță	375
10	Morala în dilemă	378
11	Frumusețea, fenomen psihic	381
12	Sborul și căderea lui Icar	384
13	Formația și deformația profesională	388
14	Miorița și psihologia etnică	394
15	Psihologia snobismului	402

E. LOVINESCU:

câteva din lucrările sale

C R I T I C E

- Vol. I. — ISTORIA MIȘCĂRII SĂMĂNĂTORULUI”
Ed. definitivă, „Ancora” Lei 60.
- Vol. II. — METODA IMPRESIONISTA, Ed. definitivă,
„Ancora” Lei 60.
- Vol. III. — METODA IMPRESIONISTĂ, Ed. definitivă,
„Ancora” Lei 60.
- Vol. IV. — METODA IMPRESIONISTĂ, Ed. definitivă,
„Ancora” Lei 60.
- Vol. V. — FIGURINE, Ed. definitivă „Ancora” Lei 60.
- Vol. VI. — REVIZUIRI LITERARE Lei 60.
- Vol. VII. — LITERATURA NOUĂ Lei 70.
- Vol. VIII. — Ed. „Ancora” Lei 60.
- Vol. IX. — *Poezia nouă* Lei 60.
- Vol. X. — *Critică și Istorie literară*
(Aproape toate aceste volume sunt epuizate). Lei 70.

ISTORIA CIVILIZAȚIEI ROMANE MODERNE, Ed. „Ancora”

1. *Forțele revoluționare* Lei 60.
2. *Forțele reacționare* Lei 60.
3. *Procesul formației civilizației române* Lei 60.
(Toate epuizate).

MONOGRAFII CRITICE.

1. *Gr. Alexandrescu, viața și opera lui*, ed. III, Editura
„Casa Școalelor”
2. *Costache Negruzzi, viața și opera lui*, ed. III, Editura
„Casa Școalelor” Lei 70.
3. *Gh. Asachi, viața și opera lui*, ed. II, Editura
„Casa Școalelor”
4. *T. Maiorescu*, 2 tomuri, Editura „Fundațiilor Regale”
1940 Lei 200.

ALTE STUDII MAI VECHI EPUIZATE

1. *J.-J. Weiss et son oeuvre littéraire*, avec une préface par Emile Faguet, Paris, ed. H. Champion.
2. *Les Voyageurs français en Grèce au XIX-e siècle*, avec une préface par Gustave Fougères, Paris, ed. Champion.
3. *Pași pe nisip*, studii critice, vol. I.
4. *Pași pe nisip*, studii critice, vol. II.

ISTORIA LITERATURII ROMÂNE CONTEMPORANE

editura „Ancora”

1. <i>Evoluția ideologiei literare</i>	Lei 80.
2. <i>Evoluția criticeii literare</i>	Lei 100.
3. <i>Evoluția poeziei lirice</i>	Lei 150.
4. <i>Evoluția prozei literare</i>	Lei 120.
6. <i>Mutația valorilor estetice</i>	Lei 100.

(Toate volumele epuizate).

ISTORIA LITERATURII ROMÂNE CONTEMPORANE

1900—1937 (ilustrată) Ed. „Socec”

Lei 100.

MEMORII

Memorii, vol. I. Ed. „Cugetarea”	Lei 100.
Memorii, vol. II. Ed. „Scrisul Românescu”	Lei 70.
Memorii, vol. III. Ed. „Adevărul”	Lei 70.
- Aquaforte Editura „Contemporană”

